

Mostéfa KHIATI

EMİR ABDÜLKADİR

Bursa'da

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TİKA - Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

Tarihi Kentler Dizisi: 4
Emir Abdülkadir Bursa'da
ISBN
SERTİFİKA NUMARASI

İletişim
GMK Bulvarı No:140 / Anadolu Meydanı
Çankaya/ANKARA
PK: 06570

Tel: +90 312 939 70 00
Fax: +90 312 939 75 15-16

web: www.tika.gov.tr

Birinci Baskı
50 adet
ANKARA, 2022

Tercüme
Dr. Mehmet YAZGAN

Tasarım
Sergin Berkay ÇAVUŞOĞLU

 b3c design

Baskı
Altan Özyurt Matbaacılık
İvedik OSB. 1354 Cad. Fora İş Merkezi No: 138/40
Yenimahalle/ANKARA

5846 sayılı Kanun'dan doğan tüm hakları (tasarım, çoğaltma, yayma, Umûma iletim, temsil ve işleme) TİKA'ya aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

icindekiler

GİRİŞ 7

BİRİNCİ BÖLÜM: SÜRGÜNÜN NEDENLERİ 12

Emir Abdülkâdir kimdir?	14
Emir Abdülkâdir: Bu toprakların çocuğu	14
Amaç: Modern bir Devlet inşa etmek.	15
Sürgünün Nedenleri	17
Sivil Halka Yönelik Ciddi Suistimaller:	17
Dünkü Mütteliklerin Geri Dönüşü:	18
Emir Ehven-i Şerr'i Seçmek Zorunda Kalıyor	20
Emir, bir dizi yalancı şahitliğin kurbanı oluyor	23
"Fransa'nın dostu Emir" efsanesi:	24
Fransa'ya yakışmayan hapis koşulları:	24
Güvenlik endişelerinin ön plana çıkması	26
Emir'i Doğu'ya gitme arzusundan vazgeçirme girişimleri:	27
Emir için tüm Fransa bir hapisane:	30
Emir'in serbest bırakılmasına katkıda bulunan etkenler	32
Emir'in Osmanlılarla ilişkileri:	36

İKİNCİ BÖLÜM BURSA'NIN SEÇİLMESİ 42

İltica şehri olarak Bursa'nın Seçilmesi	44
Emir'in Mukaddes Topraklara gitme konusundaki değişmez arzusu	44
Marki Lavalette'in Osmanlı Hariciye Nazırı'na yazdığı mektup:	49
Bursa'nın, Osmanlı Padişahı tarafından Emir'e ev sahipliği yapacak şehir olarak önerilmesi:	51

Fransa'nın esas endişesi: Güvenlik	54
Emir Bursa'ya nakledileceği bilgisini alıyor	55
Fransızların Emir'i baştan çıkarma girişimi:	56
Fransa'da esarete geçirdiği geçmişinden kopuş:	60
Bursa Vilayeti	61
Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti Bursa	62
Bursa'nın ilk Magripli ziyaretçisi: İbn Battuta (1304-1368)	63
El-Kalkaşandî'nin (1355-1418) Bursa ziyareti:	65
Bursa'nın mimari mirası:	66
Camiler:	67
Türebeler:	68
Çarşı ve Pazarlar:	69
Hamam ve Kaplıcalar:	70
Tarım, sanayi ve ticaret şehri	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BURSADA İKAMET **72**

İstanbul'da geçirilen on gün	73
Yoğun bir program	76
Fransızlara göre tamamen resmi bir ziyaret:	81
Emir Abdülkâdir'in Bursa'ya girişi	84
Emir Abdülkâdir'i Bursa'da karşılama hazırlıkları:	84
Koskoca konut küçük gelmeye başlıyor:	86
Fransa'dan abartılı emekli maaşı tahsisi	89
Bursa ve huzura dönüşün başlangıcı:	93
Minnettar Emir:	94
Bursa'da entelektüel hayat	97
Asya toplumunun bir üyesi olarak Emir	99

Zikru'l-Âkil ve Tenbîhu'l-Gâfil (Akıllılara Öğüt, Gafillere Uyarı) (Fransızlara Mektup)	99
Emir'in kitaplara olan ilgisi:	104
Emir'in ziyaretçileri:	105
Bursa'da bir Cezayir cemaatinin teşekkülü	109
Kabiliye direnişinin aslanı: Ahmed Bensalem	110
Emir'in Bursa'ya yerleşmesi yeni bir göç dalgasını tetikliyor:	115
Bursa'daki Cezayir Topluluğu:	116
Tarımsal ve endüstriyel faaliyet:	119
Emir'in cömertliği ve oğullarının sünnet töreni:	123
Açık bir topluluk	125
Emir Abdülkâdir ve Bumaza	126
Emir ve Kırım Savaşı:	133
Fransa'nın yakın gözetimi altında	135
Boullad, casus tercüman:	136
Emir'in sürüp giden korkusu:	138
Cezayirlilerin akınına karşı kısıtlayıcı önlemler:	139
Etkin bir bürokrasi:	142
Talihin yardımı	143
Osmanlı yönetimi ile ilişkiler	146
Fransız tarihçiliği oybirliğiyle ilan ediyor:	146
Emir: diplomatik bir yaklaşım	148
Kasıtlı yanlış bilgilendirme:	150
Tamamen farklı bir hakikat:	151
Emir'e rağbet giderek artıyor:	152
Fransız paradoksu: Cezayirliler düşman mı, tebaa mı?	153

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: EMİR ABDÜLKÂDİR BURSA'YI TERKEDİYOR

158

Emir neden Bursa'dan ayrılmaya karar verdi?	160
Emir'i Bursa'dan ayrılmaya sevk eden sebepler:	160
Bursa depremi:	163
Emir'in Marsilya'ya gelişi ve kolera:	163
Emir, Napolyon ile Sivastopol'un zaferini kutluyor	164
Emir, Paris'teki 1855 Evrensel Sergisine davet ediliyor:	165

Tuileries'de akşam yemeği:	167
Beyrut'a hareket	168
Emir'in Duma'da Karşılanması:	169

BİBLİYOGRAFI **172**

EKLER **178**

Ek 1: Emir Abdülkâdir'in Mustaganem'den Osmanlı Sultanına gönderdiği mektup (Şewal 1257)	180
EK-2: : Emir'den Sadrazam'a gönderilen Şewal 1257 tarihli mektup.	182
EK 3: Fransa Büyükelçisi Lavalette'in Osmanlı Hariciye Bakanına, Emir Abdülkâdir 'in Bursa'ya yerleştirilmesiyle ilgili mektubu (2 Kasım 1852)	183
Ek 4: Emir'den Osmanlı Sadrazamına evinde tamirat yapılmasını talep eden mektup	186
Ek 5: Emir'den Osmanlı Sadrazamına, bazı akrabaları için emekli maaşı talep eden mektup.	187
Ek 6: ABD Büyükelçiliğinden Emir Omar ile ilgili sözlü nota	188
Ek 7: Osmanlı Hariciye NezaretininABD Büyükelçiliği Sözlü Notasına Cevabı	189

girlie

Emir Abdülkâdir'in Bursa'daki ikameti, onun geçmişiyle ilgili dünyanın en az bilinen yönlerinden biri olarak kalmıştır. Abdülkâdir'in hayatıyla ilgili bir kitap kaleme alan Charles-Henry Churchill, bizzat Bursa'yı ziyaret eden biri olarak, Emir'in hayatındaki bu bölüme ancak iki sayfa ayırmıştır. Emir'in en modern çağdaşlarından biri olarak kabul edilen Bruno Etienne ise, Emir'in Anadolu'nun bu şehrinde geçirdiği üç yıla mukabil "Abdülkâdir" adlı kitabında sadece altı sayfalık bir yer vermiştir.

Osmanlılar için sembolik değeri yüksek bir şehir olan Bursa, 1853-1855 yılları arasında Emir ve arkadaşlarına ev sahipliği yapmıştı. Bugün Bursa'da sadece bir bulvar bu hatıraya gizlice tanıklık etmektedir.

Emir Abdülkâdir'in hayatının bu safhasına dair araştırmacıların ilgisini çekmek için yapılan resmi çabalar, Bursa'nın biri Muasker (1998), diğeri Tlemcen (2012) olmak üzere iki şehirle kardeş olmasına rağmen neredeyse akim kalmıştır.

Mamafih Bursa ile Cezayir'i birbirine bağlayan birçok ilişki mevcuttur. Stambouli'nin sakinlerine İstanbul'u hatırlattığı gibi, Tlemcen'deki Borsali aileleri de Bursa'dan gelen bir ecdadımızın bağlarını hatırlatmaktadır. Bağımsızlıktan hemen sonra, Tlemcenli büyük bir alim olan Şeyh Abdülkâdir Mahdad (1896-1994), Emir Abdülkâdir'in izinden giderek, ömrünün yaklaşık çeyrek asrını Bursa'da geçirdi. Sadece bu şehirde bir okula verilen adı, Osmanlı'nın kutsal başkentinde uzun süre kalmış olduğunu hatırlatmaktadır.

Ancak, kısa süreliğine de olsa, Emir Abdülkâdir'in Bursa'daki ikameti oldukça dolu geçmiştir. Bu zaman dilimi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan ve Kırım Savaşı'nın (1853-1856) temsil ettiği varoluşsal bir meydan okumayla aynı zamana tesa-

düf etmektedir. Abdülkâdir “El-Cezayiri” adıyla gelen Emir, Bursa'dan “Faziletuhû” unvanıyla ayrılır. Cami, zaviye ve diğer müesseselere yaptığı ziyaretler ve Osmanlı âlimleriyle buluşmaları onun kısa sürede büyük bir âlim olarak şöhret bulmasını sağlamıştır. Yaklaşık dört yüz kişilik bir Cezayirli cemaatini yönetmesi, Osmanlı makamları tarafından takdirle karşılanmıştır. Çünkü bu azınlık, Rumlar veya Ermeniler gibi daha eski köklere sahip diğerleri arasında hiçbir zaman sorun yaratmadı. Moderniteye açıklığı, hemşehrilerini bir kalkınma dinamiğine dâhil ederek, onların geçimlerini en iyi bir biçimde sağlamalarını teminen zamanın en yeni tekniklerini kullanarak tarım ve sanayiye yatırım yapmasına neden oldu. Emir'in Bursa'da geçirdiği kısa sürede şehir uluslararası bir üne kavuşmuş, her yerden Emir'ine akın eden Cezayirlilerin yanı sıra, Türkiye'ye gelen her Avrupalı onu ziyaret eder olmuştu. Ne yazık ki 28 Şubat 1855 depremi ve artçı sarsıntıları bu ikameti kesintiye uğrattı ve Emir'i İslam'ın Kutsal topraklarına daha yakın olabilmek için Şam'a gitmeye zorladı.

Bursa'da Emir Abdülkâdir'e ithafen düzenlenen uluslararası sempozyumun organizatörü, yaptığı konuşmada “Her ne kadar adı Bursa'da bir caddeye verilmiş olsa da; Türkiye'de onu bütün derinliğiyle tanımış, bütün niteliklerini çok yakından takdir edebilmiş kimse yoktur. Cezayir'de ve Avrupa'da da henüz tüm boyutlarıyla algılanmadığına inanıyorum. Ama o öyle bir şahsiyettir ki, büyüklüğünü eserleri, duaları ve tasavvuf geleneğindeki yeri ile bilmemiz gerekir.” ifadelerini kullanırken hiç de yanılmamıştı.

Bursa bugün nüfusu dört milyon civarında bir şehirdir. Turizm başkenti olma niteliğini ekolojik kimliğinden almaktadır: Bu “yeşil şehir”, özellikle tekstil ve mekanikte Türk sanayisinin gerçek bir lokomotifini de taşımaktadır.

Bursa denilince insanın aklına Osmanlı hanedanının kurucularının türbeleri ve zarif camilere ev sahipliği yapan şehrin oldukça sembolik yönleri gelmektedir. Aynı zamanda bir camiden diğerine gitmekten hoşlanan Emir'in yaptığı dersler ve dualar akla gelmektedir. Bursa'dan bahsedince, insan, şehrin endüstriyel gelişiminin yanı sıra, şehirde kaldığı süre boyunca eşlik ettiği ta-

rımsal kalkınmanın da önemini anlayan Emir'in vizyoner yanını düşünmeden edemiyor.

Bu kısa makale, Emir Abdülkâdir'in Fransa'da geçirdiği beş yıllık sürgün hayatının ardından Bursa'daki ilk özgürlük anlarını hatırlatmayı amaçlamaktadır. O özgürlük ki, sükûnete ve iç huzuruna kavuşmasına vesile olmuş ve bu da onun en iyi eserini yazmasını sağlamıştır: Fransızlara Mektup başlığı ile tercüme edilmiş olan Zikrû'l-'âkil ve tenbîhü'l-'ġāfil (*Akıllıya Hatırlatma, Gafil Olana Uyarı*) adlı kitap.

1. Gröt

Kiyim

SÜRGÜNÜN NEDENLERİ

Emir Abdülkâdir kimdir?

Emir Abdülkâdir, 19. yüzyılda modern Cezayir devletinin kurucusudur. Harikalar yaratmak için emrinde sadece barış dolu dört yıllık bir süre vardı. Hayatının on beş yılını Cezayir'in Fransız sömürgeciliğine karşı mücadelesine adadı.

Destansı bir mücadelenin ardından, ülkesini terk etmeden kısa bir süre önce, “bütün gücüyle ülkesini ve dinini korumaya yemin ettiğini ve hiçbir zaman, bu uğurda kendisini henüz yeterince bir şey yapmamış hissettiğini ilan ediyordu. Emir Abdülkâdir, tarihçiler tarafından “büyük bir zekâya sahip bir askeri stratejist, doğuştan gelen örgütlenme duygusuna sahip bir devlet adamı ve etkin bir bilimsel ve dini kültüre sahip iyi bir âlim” olarak kabul edilmektedir.

O aynı zamanda vizyoner bir adamdı. Ona göre direniş, büyük ölçüde eşitsiz imkânlarla rağmen, bir yüzyıl geçmeden ülkeyi kurtuluşa götürecekti. (Maspero F., **Saint Arnaud'un Onuru**, s. 370, Edition Casbah, Cezayir, 2004)

Emir Abdülkâdir: Bu toprakların çocuğu

Emir Abdülkâdir ibn Muhyiddin 1808'de Muasker yakınlarındaki El Gu-itna de l'Oued El Hammam'da, Ghris ovasında yerleşik büyük Haşem kabilesine mensup soylu bir ailede dünyaya geldi. İlk derslerini babasından aldı. Sonra Arzew'e gitti ve burada bu şehrin kadısı Ahmed bin Tahir'den astronomi, aritmetik, coğrafya, tarih gibi çeşitli ilimler tahsil etti... 1825'de babasının hac yolculuğunda, kutsal topraklarda ona eşlik etti. Yolu birçok ülkeye uğradı: Tunus, Libya, Mısır, Suriye, Hicaz, Irak... Özellikle Şam, Kahire ve İskenderiye'de uzun molalar verdi. Suriye'de devrin büyük mutasavvıfı olan El-Nakşibendî ve büyük bir hadis müfessiri olan El Kazbarî ile bir araya geldi. Mısır'da Paşa Muhammed Ali tarafından kabul edildi. Bu uzun yolculuk sırasındaki temasları, Arap dünyasının siyasi, ekonomik ve kültürel durumu ile ilgili olarak görüştüğü bilim adamları ve politikacılar, yargısının şekillenmesine ve kişiliğinin gelişmesine yardımcı oldu. Ülkeye dönüşünde kendisini toplumdan biraz tecrit ederek, zamanının büyük bir bölümünü antik filozoflar Eflatun, Pisagor, Aristoteles, tarih, felsefe, coğrafya, din,

dil ve aynı zamanda tıp ve bitkiler üzerine kitaplar okumaya adadı. (Kaddache M, a-b, 1983) Önemli bir özel kütüphane kurdu. 1830'da ülkenin yabancı işgaline karşı mücadelede liderlik etmesi için çağrıldı. 1847'ye kadar yiğitçe bir mücadele yürüttü. Doğu'ya gitmesine mukabil savaşın durdurulması için müzakerelerde bulundu. 1852 yılına kadar Fransa'da hapsedildi, buradan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bursa'ya, ardından 1855'te Şam'a gitti. 26 Mayıs 1883'te Şam'da vuku bulacak olan vefatına değin bu ülkeye yerleşti.

Amaç: Modern bir Devlet inşa etmek.

Emir Abdülkâdir iş başına geçtiği andan itibaren modern bir Devlet inşası için girişimlerde bulundu. Ne yazık ki, kendisine dayatılan savaş, tüm kalkınma plan ve projelerinin hepsini tamamlamasına müsaade etmedi. Emir Abdülkâdir, "kaba bir fikirle, yıkım fikriyle" çatışan bir "ahlaki fikir, bir örgütlenme fikrine" sahipti." (Pélissier E., Cezayir Yıllıkları, Cilt 1, Librairie Philippe, Marsilya, 1836)

Dönemin sömürgeci otoritelerine hitaben yazdığı bir mektupta şu diyalektiği ortaya koyuyordu:

"Oldukça güçlü ve kudretli bir ulus olduğunu ifade eden Fransa'yı bizimle savaşa girmeye itebilecek bu anlayış nedir? Geride bıraktıklarımıza kıyasla onun bizden alacağı bize ne zarar verebilir? O ilerleyecek, biz geri çekileceğiz; ama o geri çekilmek zorunda kalacak ve biz tekrar geleceğiz... Ya sen, Cezayir Valisi, bize ne zarar verebilirsin? Çatışmalarda bizim kadar sen de insan kaybedersin. Büyük insan ve para kayıpların için kralına, ülkeneye ne gibi tazminatlar sunacaksın? Sadece Muasker'in taşı toprağı. Ortallığı yakıp yıkıyorsun, ekinlerimizi mahvediyorsun, arpamızı, buğdayımızı kesiyor, silolarımızı yağmalı-

yorsun. Ama ancak yirmide birini harap ettiğin Ghis ovası nedir ki, bizde hâlâ hasat edecek ekin varken... (Burada otuz kadar ülke var) ve bunun yanında Fas'ın hasadı var. Bize yaptığını sandığın kötülük denizden çekilmiş bir bardak su mesabesindedir... Müsait olunca savaşıcağız, korkak olmadığımızı bilirsin. Peşinden gittiğin güçlere karşı çıkmamız biraz çılgınlık gibi görünebilir ama onları bezdireceğiz, taciz edeceğiz, ayrıntılarda tahrip edeceğiz; gerisini iklimimiz halledecek. Bak! Kuş kanadıyla sürtündüğünde dalgalar nasıl yükseliyor, görüyor musun, işte Afrika, siz geçerken öyle görünüyor”

Emir Abdülkâdir, birkaç yıl içinde Arap ve Müslüman dünyasındaki tüm modellerden farklı bir modern devletin temellerini attı. Devletin başına üç meclis (konsey) başkanlık ediyordu: Bakanlar Konseyi, Şura Konseyi ve Savaş Konseyi. Bakanlık (Nezâret) modeline göre çalışan diplomatik, ekonomik, sosyal ve askeri hayatı farklı organlar idare ediyorlardı. Bu cümleden olarak, Cezayir Devleti adına madeni para basımı ile dış ilişkiler, ekonomi, ticaret, finans, tarım, sağlık, eğitim, şehircilik ve inşaat, silah sanayii, adalet gibi hususlar göze çarpıyordu.

Devletin idari teşkilatı sekiz bölge veya ağalıktan teşekkül etmekteydi: Tlemcen, Muasker, Miliana, Médéa, Médjana-Bouira, Sébaou, Bibans ve Sahara. Ağalık, bir veya daha fazla kabileyi bir araya getiren birkaç *kâidliğe*¹ bölünmüştü. Karşılaştığı savaş tarzı nedeniyle Emir'in birkaç başkenti vardı: Muasker, Tagdemt, Taza, Boghar, Tlemcen ve Miliana. Fransız ordusu tarafından Muasker ve Tagdamt'ın yok edilmesinden sonra, Emir, gerekli tüm altyapısıyla 200.000'e kadar insanı barındırabilecek olan bir seyyar başkent veya “Ez Zmala”yı seçti.

Medeni bir ülke olduğu söylenen Fransa, bu yapılaşmaya sistemli bir yıkımla karşılık verdi: Muasker, Tagdemt, Zmala..., hepsi de teker teker yerle bir edildi. “Ancak, Fransız kurumlarıyla iletişimin sürdürülmesinin ve yeterli bir güce güvenmenin imkânsızlığı nedeniyle Muasker ele geçirilemedi. Şehrin yakılmasına karar verildi. Sonunda surlar yı-

1 Cezayir tarihiyle ilgili olarak TDV (Türkiye Diyanet Vakfı) İslam Ansiklopedisinde şöyle bir bilgi yer almaktadır: Sancaklar kâidlik ve şeyhliklere ayrılmaktaydı. Dayılar tarafından büyük yetkilerle tayin edilen beyler, sancaklarında güvenliği sağlamak ve vergileri toplamakla görevliydi. Beylikler kabilelerin birleşmesiyle oluşan “vatan”lardan meydana geliyordu. Vatanları kaid, kabileleri şeyh yönetirdi. (Çevirenin Notu)

kıldı, enkazın belli başlı yerlerine havalandırma boşlukları açıldı, ardından bu büyük yangını çıkardıktan sonra birlikler 9'u sabahı ric'at hareketlerine başladılar. » (Afrika Jandarma Tarihi)

Sürgünün Nedenleri

Soğuk ve yağmurlu bir gecede, kendilerinden otuz ila elli kat üstün olan Fas birlikleriyle kanlı bir çatışmanın ardından, hepsi az ya da çok ciddi şekilde yaralanmış olan bin kişi, Moulouya Nehrinin azgın sularını geçmeyi başardı. Deira'nın 5.000 kişilik nüfusu Fransız ve Fas ordularının manevrasına maruz kalarak öldürülmek ya da rehin alınmakla tehditi altındaydı. Tarih 20 Aralık 1847 yi gösteriyordu.

Sivil Halka Yönelik Ciddi Suistimler:

Ekim 1839'da Emir'in Tafna Antlaşması'nı ilanının ardından, Fransız birliklerinin "Demir Kapılar"ı geçmesini müteakip, savaş yeniden alevlendi ve tüm ülkeye yayıldı. Fransız koloniciler ve askerler, müstahkem şehir duvarlarının dışında veya Blockhouse'ların içinde hiçbir yerde güvende değillerdi.

Yirmi bin yerel yardımcı tarafından desteklenen 106.000 kişilik güçlü Fransız ordusu, bu bir avuç gözü pek insanın üstesinden gelmeyi başaramamıştı. General (daha sonra Mareşal) Bugeaud komutasındaki bu ordunun her türlü taşkınlığı yapacağı aşikârdı. Tam anlamıyla bir soykırım yapılmıştı: sığınmacıların kapalı bir yere tıkalıp dumanla boğulması, tüm kabilelerin imha edilmesi, sürekli yapılan baskınlar, ekinlerin yakılması, on binlerce meyve ağacının sökülmesi... Amaç Emir'i etkisiz hale getirmektir. Bunun için ona yardım eden kabileleri cezalandırmak gerekiyordu: "Piyadeleri, süvarileri ve topları ile tam teçhizatlı on dört tümen, bazıları birlikte, bazıla-

rı tecrit edilmiş bir halde hareket ederek, her yönden mahkûm edilmiş olan bölgeye yayıldı. Direnişle karşılaşılın her yer demir ve ateşle yakılıp yıkıldı. İnsanlar acımasızca katledildi, meskenler acımadan yakıldı, ekinler ateşe verildi, kaçaklar mağaralarda diri diri boğuldu. Bu “Cehennemî Sömürge işgalini” Saint-Arnaud yönetiyordu (Churchil Ch.-H. - 2006, s. 263)

Bu güçlü desteğe rağmen Fransız ordusu, kendisine sürekli zorluklar çıkaran Emir'i durduramadı. Emir batı hudutlarını kendisine güvenli bir karargâh olarak aldı, buradaki Deira yerleşkesi onun en emniyetli otağı idi. Buradan Cezayir'i boydan boya geçerek Doğu Cezayir'deki Djurdjura dağının eteklerine, Sahra'ya, Chellif kıyılarına kadar ulaştı... Elde ettiğimiz zaferlerimizden bir yıl sonra, ele avuca sığmayan Emir tüm Cezayir'i yeniden ayağa kaldırdı ve Traras dağlarının tepesinde tehditkâr bir şekilde yeniden ortaya çıktı. Sidi Brahim olayında yaralanmış olmasına rağmen, yine de kafasına koyduğu planı uygulamaya gecikmeksizin devam etti. Oran ve Cezayir eyaletlerinin tüm güney sınırını geçip büyük Kabiliye'ye kadar sokuldu, hatta Cezayir kapılarında bile göründü ve cesur bir manevra ile Sahra üzerinden geri çekildi: bu cesur rota, hareketli birliklerimizin gücünü tüketti ve Mareşal Bugeaud'yu “Emir Abdülkâdir'in ele geçirilemez biri olduğunu itiraf etmek zorunda bıraktı. (Tenac V., 1848, s. 132)

Dünkü Mütteliklerin Geri Dönüşü:

Kendi topraklarında onun varlığına göz yuman Faslı müttelikleri de Fransız ordusu tarafından kötü muamelelere maruz kaldılar. Birliklerinin Isly savaşında bozguna uğramasından sonra, Fransızlar baskı uygulamaya devam ettiler ve Ağustos 1844'de önce Tanca'yı, daha sonra da Essaouira'yı (Mogador) bombaladılar.

Krallık esasen iyice çürümüş vaziyetteydi ve ilk hırpalayıcı darbelerden itibaren çöktü. İtibarını kaybetmiş olan Sultan, 10 Eylül 1844'te Tanca limanında konuşlanmış bir Fransız savaş gemisinde bir antlaşma imzaladı. 4. madde şu şekildeydi: “El Hac Abdülkâdir, gerek Fas krallığı ve gerekse Cezayir sınırları dâhilinde kanun dışıdır. Dolayısıyla, Fransızlar tarafından Cezayir topraklarında ve Faslılar tarafından sınır dışı edilene veya bir veya daha fazla ulusun güvencesi altına girinceye kadar kendi

topraklarında silah zoruyla takip edilecektir.”² Altı ay sonra, 18 Mart 1845'te Lalla Maghnia'da iki taraf arasında sınırları belirleyen bir antlaşma imzalandı.

Eylül 1844'ten itibaren Emir ve kendisine sadık adamları iki orduyla karşı karşıya kaldı. Faslı kabileler, Deira ile ticaret yapmak için değil, bilakis ona zarar vermek ve taciz etmek için bir araya gelmişlerdi. Emir'in Sultan'ı kendine getirmeye yönelik tüm girişimlerine rağmen durum daha da kötüleşti.

“9 Aralık 1847'de Deira, Moulouya'nın sol kıyısındaki Agueddin'de konuşlandırıldı. Yaklaşık 5.000 kişilik bir nüfusa sahipti. Uzun bir süredir Fas ordusunun büyük güçlerle kendisine doğru ilerlediği söylentileri dolaşıyordu. Ayın 10'unda, Abdülkâdir sevindirici bir haber aldı: Sultan Abdurrahman'ın iki oğlu Molla Mohammed ve Molla Süleyman, 50.000'i aşkın adamla kendisine sadece üç saatlik bir mesafedeydi. Bu kuvvetin birbirinden yarım mil aralıklarla ilerleyen üç büyük bölüme ayrıldığını öğrendi. Ayrıca, esas olarak Rif, Beni Snassen ve diğer kabileler gibi yardımcı Araplardan müteşekkil birinci tümenin, harap durumdaki Selouan kalesi çevresinde kamp kurdukları bilgisini aldı.

“Abdülkâdir, çok geçmeden, bu önemli konuşlandırmanın engelsizce ilerlemesine izin verilirse, Deira'sının kaçınılmaz olarak zapt edileceğini gördü.

2 Madde 4: El Hac Abdülkâdir, Cezayir'de olduğu gibi Fas krallığında da kanun dışı olarak ilan edilmiştir. Bu nedenle, Fransızlar tarafından Cezayir topraklarında ve Faslılar tarafından, sınır dışı edilene veya bir veya daha fazla ulusun iktidarına sığınana kadar kendi topraklarında silah zoruyla takip edilecektir. Abdülkâdir'in Fransız birliklerinin eline geçmesi durumunda, Majestelerinin hükümeti, Fransız İmparatoru ona saygı ve cömertlik göstermeyi taahhüt eder. Fas ordusunun eline düştüğü takdirde, Majesteleri Fas İmparatoru, iki hükümet birlikte Abdülkâdir'in tekrar silahlanıp Cezayir ve Fas'ın huzurunu bozmasını engellemek için gerekli önlemleri birlikte kabul edinceye dek, onu İmparatorluğun batı kıyısındaki kasabalardan birinde tutmayı taahhüt eder.

Öte yandan, bu saldırıya elindeki küçük bir kuvvetle karşı koymanın kendisini kesin bir bozguna götürmesi kaçınılmazdı. Bununla birlikte, şeref, kahramanlık, intikam alma gibi duygular, onun böyle bir karara varmasında etkili oldular. (Churchill Ch.-H., 2006, s. 277)

“Ayın 11’inde, 1.200 süvarisini ve 800 piyadesini etrafına topladı. Galeyna getiren bir nutuk irad ettikten sonra, bu mücadelede gece vakti savaşı başlatmak üzere kendisini takip etmelerini istedi. Gece yarısı yola çıktılar. O gece boyunca, bir avuç ele avuca sığmayan asker iki koca Fas ordusunu bozguna uğrattı. Fas birliklerinin ilerlemesini durduran bu başarılı girişim, Deira muhafızlarına, kadın, çocuk ve yaşlılarıyla Moulouya’yı asil sakinlerine devretme imkânı sağladı.

Emir Ehven-i Şerr’i Seçmek Zorunda Kalıyor

Deira’da meskûn yakınlarını emniyete aldıktan ve halen eli silah tutan adamlarının toplanmasını bekledikten sonra, Emir Abdülkâdir bir savaş konseyi topladı. Çok dokunaklı bir andı bu. Çünkü alınacak karar ne olursa olsun, olumsuz sonuçlara yol açabilirdi. Padişah’a mı teslim olmalı, Fransızlarla bir anlaşma mı yapmalı, yoksa Diras’ı terk edip Güney’e dalarak savaşa mı devam etmeliydi? Katılımcıların çoğunluğu, Fransızlara bir teklif götürülmesinden yana görüş beyan ettiler. Hal böyle olunca Emir 21 Aralık’ta Halife Bin Sami’ye şu mektubu yazdırdı:

“Tek olan Allah’a hamd olsun. Allahu Teala, Efendimiz Muhammed’e ve ashabına rahmet eylesin.

“Müminlerin Sultanı, Kutsal Savaşçı El-Hac Abdülkâdir’den. -Tanrı ona yardım etsin ve onu korusun!

“Oran vilayetindeki Fransız birliklerinin lideri General Lamoricière’e.

“Allah hem bizim hem de sizin işlerinizi bereketli kılsın; (Hakikat yolunu bulanlara selâm olsun...) Bizler ve bizim gibi oraya gitmek isteyenler, Doğuya gitmeye karar verdik. Güvenliğimizi ve korunmamızı taahhüt eden ve mührünüzü taşıyan cevabınızla birlikte, bizi İskenderiye’ye veya Şam yakınlarındaki Akka’ya götüreceğinize dair söz vermenizi talep ediyoruz. Kapsamı hiçbir surette azaltılmayacak ve

değiştirilmeyecek olan ve beni İskenderiye'ye ya da Akka (Saint-Jean-d'acre) dışında bir yere götürmeyeceğinizi taahhüt edecek olan Fransız sözü talep ediyorum. Lütfen bu konuda bana müspet bir cevap veriniz. Mülaki olduğumuzda birbirimize birçok şey anlatacağız. Nasıl davranacağını biliyorum ve sonucun değerini tek başına üstlenmeni arzu ediyorum. Ayrı kabileleri oldukları yerde tutmanı tavsiye ederim. Dün gece beni takip ettiklerini sandım ama arkama baktığımda kimse yoktu. Bu kabilelerle aramızda beni ve yakınlarımı ilgilendiren meseleler var; örneğin develer, katırlar, karşılıklı taahhütler ve atlar. Bu nedenle, bu şeyleri satarak bu işi sona erdirmek istiyorum; o zaman benimle Doğu'ya gelmek isteyenlerin aklı burada kalmayacak. Ayrıca kardeşim Es-Seyyid Muhammed Buhmidi'nin bana eşlik edebilmesi için mümkün olan en kısa sürede serbest bırakılması hususunda alakanızı rica ediyorum.”

Henüz 24 saat geçmeden cevap geldi, çünkü Deira'daki hareketler Fransızların maaşlı nöbetçileri tarafından gözetlenmekteydi:

“Allahu Teala”ya hamd olsun.

“General Lamoricière'den Seyyid El-Hadj Abdülkâdir bin Muhyiddin'e – Selam üzerinize olsun! — Mektubunu aldım ve anladım. Kralımızın oğlundan - Tanrı onu korusun! – aldığım emre dayanarak, sana istediğin güvenceyi, ayrıca İskenderiye ya da St-Jean-d'Acre'ye geçiş iznini veriyorum; başka bir yere götürülmeyeceksin. İster gündüz, ister gece sana nasıl uygunsa öylece gel. Bu sözden şüphe etme; bu, müspet bir sözdür. Hükümdarımız sana ve akrabalarına karşı cömert olacaktır. Buraya geldiğinde neye ihtiyacın olduğuna gelince, kendin ve arkadaşların için, kardeşin ve ailesi için neler yaptığımızı biliyorsun. Senin için de ne yapacağımızı buradan an-

layabilirsin. Mevkiine yaraşır biçimde muamele göreceğinden emin olabilirsin”.

Yazılı teminatlar alındıktan sonra, Emir, bu göç seyahatinde kendisini takip etmek isteyenlerin refakatinde, 23 Aralık günü Sidi Brahim'e doğru yola çıktı. Albay Montauban 500 süvarisi ile birlikte onu karşılayarak kendisine saygılarını takdim etti. Bu müfreze, ona Djamaa-Ghazaouet'e kadar eşlik edecekti: “Akşam saat altıda [süvari kolu] Aumale Dükü'nün karargâhının bulunduğu Djemaa Ghazouat'a ulaştı. Birkaç dakika sonra, General de Lamoricière, General Cavaignac ve Albay Beaufort eşliğinde Abdülkâdir, Majesteleri'ne takdim edildi. Bir dakikalık sessizlikten sonra şu sözleri söyledi: “Bugün yaptığım şeyi daha önce yapmak isterdim. Tanrı'nın benim için belirlediği saati bekledim. General bana tamamen güvendiğim bir söz verdi. Fransız Kralı gibi büyük bir kralın oğlunun sözünü tutmayacağından endişe etmiyorum.” (Churchill Ch.-H., 2006, s. 286)

Duc d'Aumale de generalin sözlerine ve taahhütlerine sıkı sıkıya bağlı kalacağına dair kefil oldu. Emir daha sonra Fransız kampına yeni katılan Deira'sına çekilmek üzere izin istedi.

Emir'in Cezayir'de son gecesini geçirdiği ev

Emir, 23 Aralık 1847 gecesini Ghazaouet'teki "silah komutanının evinin" bitişigindeki bir odada geçirdi. 24 Aralık günü Emir ayrılmak için acele ediyordu. "Gün batımında, Lamoricière'in refakatinde Kral'ın oğlunun geldiği tekneye bindik. Cumartesi sabahı tekne değiştirdiğimiz Oran limanına vardık. D'Aumale, İskenderiye konsolosuna hitaben bir tavsiye mektubunun yanı sıra, Efendi için 6000 frank ve hatıra olarak iki tabanca verdi. Limanda, Efendimiz de kendisine türünün tek örneği olan safkan atını hediye etti. Duc D'Aumale, tercümanı Rousset'i Efendimize eşlik etmesi için görevlendirdi. (Benmansur H., 1995)

Emir, ailesi ve beraberindekiler böylece 25 Aralık'ta İskenderiye'ye gitmesi gereken, ancak onları Toulon'a götürecek olan Asmodée savaş gemisine bindirildiler.

Emir, bir dizi yalancı şahitliğin kurbanı oluyor

Emir, hapsedildiği Lamalgue Kalesi'nden geçici hükümete gönderdiği 18 Mart 1848 tarihli mektupta, Lamoricière ve Aumale Dükü'nden kendisini doğruca İskenderiye'ye veya Saint Jean d'Acre'ye (Akka) götürmelerini istediğini açıkça hatırlattı. "General Lamoricière'den beni İskenderiye'ye, oradan Mekte ve Medine'ye götürmesini rica etmişim, oradan beni ne Oran'a, ne Cezayir'e, ne Toulon'a ne de başka bir limana götürmemesini istemişim. Fransa'dan, doğrudan İskenderiye'ye gitmek için Djema Ghazaouat'a beni bindirmesini istedim ve bu isteklerimin yerine getirilmesi için bir Fransız sözü istedim, bana Fransızca olarak imzaladığı ve aynı dilde yazılmış mührünü taşıyan Arapça bir mektup gönderdi. Bu yazı bana ulaştığında, Fransızların sözünün doku-nulmaz olduğuna inanarak ona teslim oldum: şayet

bana “Benden istediğinizi size vaat edemem” deseydi, teslim olmazdım. Basit bir asker tarafından söylene bile bir Fransız sözünün güvenilirliğinden ve onu ihlal etmenin imkânsız olduğundan emindim.³

“Fransa'nın dostu Emir” efsanesi:

Emir, serbest bırakıldıktan sonra Paris'e davet edildi. Neredeyse beş yılını orada geçirmiş olmasına rağmen, bu şehri ilk ziyaretiydi. Kendisi için bir ziyaret programı hazırlanmış, Opera'da ve Vincennes'de karşılaşılabileceği için III. Napolyon tarafından Saint Cloud'da kabul edilmiştir. O tarihten itibaren Fransız tarihçiliği onu “Fransa'nın Dostu” olarak değerlendirmektedir.

Fransa'ya yakışmayan hapis koşulları:

Toulon'a varır varmaz, Paris'ten gelecek emirleri beklerken birkaç dakikalık tereddütten sonra Emir, yoldaşlarıyla birlikte Toulon'daki Lazaretto'ya yerleştirildi. Talimat gelir gelmez Emir ve arkadaşları rehin alındılar. İki gruba ayrıldılar, birincisinin başında Emir vardı; yakın akrabaları ise Lamalgue Kalesi'ne götürüldüler, yoldaşlarından oluşan ikinci grup ise Malbousquet Kalesine sevk edildi.

1848 yılının başında, Toulon'lu meşhur mason-şair Louis-Charles Poncy (1821-1891), Abdülkâdir'i ziyaret etti, gördükleri karşısında çileden çıktı:

“Kalenin karanlık koridorlarında yürürken ilk fark ettiğimiz şey bizi derinden üzdü. Kadınların kaldıkları yerler kirli, karanlık ve rutubetli, orada kalanların görünmesini engellemek için kirli ve kaba tül bir perdeden başka kapısı olmayan hücrelerdi...”⁴

“Araplar, kalenin doğusunda, M. L'Heureux ve M. Daumas'nın kaldıkları giriş pavyonunun karşısında yer alan bir bina olan Cavalier'in birinci katına yerleştirilmişler, daha doğrusu tıkılmışlardı. Bu binanın zemin

³ Emir Abdülkâdir'in geçici hükûmete göndermiş olduğu 327 (103 0405/06/07/08) sayılı ve 18.03.1848 tarihli mektup.

⁴ Le Toulon de Letuaire'den özetle - éd. A.L.A.M.O. - 1986

katında kale muhafızı ve garnizon görevlileri oturuyordu. Cavalier'in uzunluğu yaklaşık 25 m. ve genişliği 5 m. idi ki, bu, sayıları yüz olan mahkûmların her birine hareket edebilecekleri yaklaşık bir metre-karelik bir alan demektir. Şurası bir gerçek ki, bütün gün yaptıkları, idarenin kendilerine verdiği şilte ya da minderlerine çömelerek sigara içmek ya da hayal kurmaktan ibaretti. [...]”⁵

“Onu [Emir] bıraktığımda ağlamak üzereydim. Çevresindekilerin içine sıkışıp kaldığı bu sağlıksız konut; dairenin bu sade çıplaklığı, ailesinin tüm üyelerinin, hatta yaşlı adamların kendisine göstermiş oldukları bu ataerkil saygı; onca sefaletin ve ıstırabın ortasındaki sakinliği ve dinginliği beni kelimelerle anlatılmayacak şekilde etkiledi. Kendisine, üç dost olarak gördüğüm geçici hükümetin üyeleri vasıtasıyla şefa-atçı olacağıma söz verdim. Bunlardan edebiyat dünyasında benim için bir baba mesabesinde olan biri vardı ki, aynı zamanda sahibine hayranlık ve minnet duymadan anamadığım göklerin masmavi ve altın kitabını ve hatta akademimizin Toulon'da 1840'ta hazırladığı kitabı ezbere biliyordu.”⁶

Toulon'dan gelen iki mektup, Paris tarafından dikte edilen ve hemen ardından gelen gözaltı koşulları hakkında daha fazla kargaşaya neden oldu:

Toulon, 19 Ocak.

“Abdülkâdir'e ve onu özgürce takip eden adanmış insanlara karşı Fransız hükümetinin gerçekten vahşice davranmasının şahsımda uyandırmış olduğu üzüntü ve utanç duygularını size ifade etmeden, beş gün geçirdiğim bu şehirden ayrılmak istemiyorum. (Girardin (de) E., 1856, s. 466-467)

5 A.g.y.

6 A.g.y.

Toulon, 20 Ocak.

Uygar bir gücün barbarlıktan daha vahşi olduğunu gösteren bu üzücü görüntüye tanık olduk. Fransa'nın sahneye konulduğu,, daha iyi bir deyişle eski namıyla siyasi sadakat ve şövalye cömertliği ile Fransa'nın önünde oynanan bu dramada, "klasik trajedinin iki ana kaynağı olan terör ve acıma", yerini beceriksizlik ve korkuya bırakmıştır. (Girardin (de) E., 1856, s. 466-467)

Malbousquet Kalesindeki durum çok daha kötüydü, ziyaretçi yoktu. Bu kalenin tutsakları tamamen kaderlerine terk edilmiş haldeler. Ancak 19 Ocak'ta kendilerine yatak-yorgan verildi.⁷ O zamana kadar saman üzerinde ya da yerde uyuyorlardı! Yani, "özellikle Emir'in annesi ve eşleri için gözaltı koşulları oldukça dayanılmazdır. Abdülkâdir, bu muameleyi protesto etmek için Louis-Philippe'e yazar fakat..."⁸

Güvenlik endişelerinin ön plana çıkması

Her ne kadar Pau ve Amboise'da etraf biraz daha geniş olsa da, güvenlik önlemleri azaltılmamış, aksine güçlendirilmiştir. Bu meyanda, Emir'in Pau'ya gelişi, Lamoricière'in Savaş Bakanlığı'nda göreve başlamasıyla aynı zamana tesadüf etmektedir. Güvenlik önlemleri artırılmış, ziyaretler yasaklanmış, postalar kesilmiş ve pencereler parmaklıklarla kapatılmıştır.⁹ Emir'in penceresinin altında gece gündüz nöbetçiler beklemektedir. Rivayete göre tercümanlar, rüşvet vb. olayların önlenmesi için düzenli olarak değiştirilmektedir. Emir'in Fransızca dersi alması bile yasaktır.¹⁰

Amboise Kalesi Emir'i ağırlamadan önce de zaten hapisane olarak hizmet vermiştir. Orada birçok kişi kalmıştır: Henri IV ve Gabrielle d'Estrées'in gayri meşru oğulları La Vieuville, César ve Alexandre de Vendôme, Fouquet ve Lauzun... Sertliğine alışık olmadıkları iklime direnmek zorunda kalan Arap misafirler için yaldızlı bir hapisane idi burası. » (Feulvarc'h A., 2016, s. 51-52)

7 Bakan Trézel'in Hautpoul'a gönderdiği 314 (103_0370) sayı ve 24.01.1848 tarihli mektup.

8 http://felina.pagesperso-orange.fr/doc/ae/ae_k_toulon.htm

9 2 Kasım tarihli Mémorial des Pyrénées

10 Anonyme, Jardin d'Orient, Association Chams Ed.

Esirlerin gelişinden çok önce gözetim tedbirleri alınmıştı: kapılar duvarlarla örülmüş, bölmeler yerleştirilmiş, bahçeye çıkışlar kapatılmış, engeller kurulmuş, güvenlikten sorumlu personele çok kesin talimatlar verilmişti. (Aire (de) M., 1900)

Kalenin dışındaki stratejik noktalarda, gece gündüz düzenli olarak düzenlenen kontrol turları için sabit gözetleme direkleri yerleştirildi. Muhafız sayısı artırıldı, olası bir kaçışı önlemek üzere iki yüz nöbetçi görevlendirildi.

Emir'i Doğu'ya gitme arzusundan vazgeçirme girişimleri:

Bir gün Albay Daumas, Emir'in hücrelerine gelip, General de Lamoricière ve Duc d'Aumale'in Doğu'ya gitmesi için kendisine verdikleri sözden dönecek olursa, ona çok parlak bir teklifte bulunacağını söyledi. "Kendisine Fransa'da görkemli bir hayat teklif edildi: bir prensin tüm ihtişam ve ayrıcalıklarına sahip bir kraliyet şatosu, bir onur muhafızı gibi".

Bruno Etienne'e göre, Emir, dostluğunu kazanmak isteyen Albay Daumas'ın kendisini Doğu'ya gitmekten vazgeçme önerisi karşısında şaşkına dönmüştü: "General Daumas'ın kendisine gönderdiği önerileri hayretle, dehşet içinde dinledi. Hâlbuki Daumas, o sıralarda Paris'in başından savdığı, Guizot'nun uzaklara gönderdiği, kolonistler tarafından kovalanan bir albaydan başka biri değildir: kendisine verilen vaatlere itibar etmemesi gerekiyordu!

"Beni hiç tanımamışsınız? Bu Rumiler ne kadar da meraklılar! Tanıdığımı sandığım ve hapisanemin dibine kadar gelip namusumu aşağılayan şu adama bakın; yahu bu Fransızlar nasıl çalışıyor?

“Abdülkâdir, bu teklif karşısında şu cevabı verdi:

“Eğer bana kralınız tarafından, Fransa'nın milyonlar değerindeki tüm servetini ve elmaslarını getirseydiniz ve hepsini şu bornozun (cübbe) eteğine koymak mümkün olsaydı, bana ciddiyetle verilen sözü size iade etmektense, onları derhal şu hücremin duvarlarını yalayan denize atardım. Bu sözü içimde mezarıma kadar taşıyacağım. Ben sizin misafirinizim. İsterseniz beni tutsak edin. Ama bunun utancı ve rezilliği bana değil, size yük olur.” (Etienne B., 2012, s. 222)

Fransız hükümetinin teklifini kabul etmeyen Emir, Daumas'a verdiği bir başka röportajda muhatabına şöyle diyordu: “Aman ya Rabbi! Mekke'ye mukabil bana neyi teklif ediyorlar? Bu dünyanın şan ve şöhretini, mal ve mülkünü mü, hazinelerini mi? Dumas!, Sen onlardan ne kadar nefret ettiğimi pekala biliyorsun. Beni gördün, güçlüydün ve o zamandan beri bana ihanet edenler tarafından alkışlandın. Barınak için bir çadır, en basit yiyecekler, son kıyafetlerim, atım, silahlarım ve Cihat: bu dünyadan tek istediğim buydu. Kalbimde ve kafamda nefsanî kibirden daha başka bir şey vardı. İyi bak, şayet bugün dünyanın bütün elmasları, bütün hazinelerini (tam o sırada bornozunun ucunu kaldırarak) şu bornozumun (cübbemin) içine koymak mümkün olsaydı, yine de hiç pişmanlık duymadan onu ayaklarımızın dibinde uzanan şu mavi denize fırlatıp atardım. Tekrar ediyorum, artık Mekke'ye gidip Kutsal Kitapları okumak, Allah'a ibadet etmek ve Medine'de Efendimiz Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret ettikten sonra oraya görmölmekten başka bir arzum yok. Benim rolüm sona erdi. (Mohammed P., 2012, s. 511-512)

Emir'i en ateşli arzusundan vazgeçirmeye çalışan tek kişi Daumas değildi. Sırada, dünün amansız düşmanı Bugeaud vardı. Mareşal, Emir'e bir mektup yazarak ondan Fransa'ya yerleşme seçeneğini değerlendirmesini istedi. Emir'in maddi şeylere muhabbet duyacağını ümit ederek, ona, Fransa'da mükemmel koşullarda yaşayabileceği büyük bir malikâne istemesini teklif etti:

“Fransa'yı kendi ülkeniz olarak kabul ettiğinizi görmeyi ve hükümetten mirasçılarınıza devir hakkı ile birlikte size bir mülkiyet imtiyazı verilmesini talep etmenizi ümit ediyorum. Böylece bizim en nüfuzlu

adamlarımızla eşit bir konuma sahip olacak, dininizi yaşayabilecek, çocuklarınızı kendi arzularınız doğrultusunda yetiştirebileceksiniz.

“Böyle bir projenin sizin için özel bir cazibesi olmadığı kanaatindeyim; ama çocuklarınızın geleceği ve çevrenizde bulunan ve can sıkıntısından bunalan onca insanın kaderi için ciddi şekilde dikkate alınmayı hak ediyor. Size ait olan bir mülkte meskûn olurlarsa, aksine hayatları daha hoş ve eğlenceli olacaktır. Toprağın işlenmesi onların ilgisini çekecektir; avlanarak dikkatlerini dağıtabilirler. Tarımla iştigal etmek onlara her gün yeni ilgi alanları sunacaktır. Ve hiçbir şey, insanın kendi el emeğiyle dönüştürdüğü tabiat manzaralarından daha fazla ruhları canlı tutamaz.

“Size sunacağım samimi düşünce böyledir: Talihsizliklerinizin ve Tanrı'nın size bahşettiği büyük niteliklerin bende uyandırdığı olağanüstü duygular bende bu izlenimi uyandırmaktadır. (Churchill Ch.-H., 2006, s. 301)

Bugeaud'a verilen cevap, Albay Daumas'a verilen cevabın bir benzeridir: “Dünyanın tüm hazineleri ayaklarımın altına serilse ve bana bunlarla özgürlüğüm arasında bir seçim yapma hakkı verilse, özgürlüğümü seçerdim. Ne lütuf istiyorum ne de merhamet. Benimle yapılan sözleşmenin dayanağı olan taahhütlerin yerine getirilmesini talep ediyorum. (Churchill Ch.-H., 2006, P. 302)

İnancını ve şövalye ruhunu rencide eden bu teklifler karşısında “Arap sultanı başını salladı. Yüreğinin derinliklerinde; büyük olamayan bu galipleri küçümsüyordu. (Kateb Y., 1983, s. 29)

Emir için tüm Fransa bir hapisane:

Tutuklu kaldığı süre boyunca Emir, yaşanılmaz olarak gördüğü toprakları terk etme arzusunu dile getirdi... Tek bir dileği vardı: bir an önce İskenderiye'ye ulaşmak. Ayrıca, Mısır Hidivin'in ziyareti vesilesiyle, kendisini çekmeye çalıştığımız cephaneliğin, içinde bir mahpus gibi yaşadığı şehirlerin ve hatta başkent Paris'in ziyareti, hiçbir şey onu ilgilendirmiyor gibi görünüyordu. "Hidiv bir misafir... ben ise Fransa'yı ancak bir hapisane olarak görüyorum, bu yüzden Toulon ile Paris arasında benim için hiçbir fark yok. (Mohammed P., 2012, s. 511-12)

Gardiyanlar tarafından, kendisine Savaş Bakanının izin verdiği kişiler dışında, üst düzey yabancı ziyaretçileri kabul etmemesi gerektiği hususunda baskı yapılıncaya, bu ziyaretlerden birinin sonunda onlara şöyle söyleyecektir: "Gördüğüm her şeye kayıtsız kalıyorum ve kaleden ayrılmak istemiyorum. Oysa Allah'ın muradına uygun ve benim de tek istediğim şey, Fransız makamlarının beni İskenderiye'ye göndermeye karar vermesidir."¹¹

Emir'in Pau'ya nakledilmeden önce Lamalgue Kalesindeki son ziyaretçilerinden biri, hükümetin Vaucluse, Bouches du Rhône, Var ve Aşağı Alpler bölgelerinin genel komutanıydı. Emir ile yaptığı görüşmeden sonra Harbiye Nazırına hitaben yazdığı raporda (rapor bakanlığa 28 Nisan 1848'de ulaştı), Emir'in gözaltı koşullarından ve tutsakların durumundan duyduğu endişeyi dile getirdi ve sonuç itibarıyla esirin ve beraberindekilerin acilen nakledilmesi gerektiğini ifade etti.

"Esirin moral durumunu özetlemek gerekirse, yüzünün ifadesi, zayıflaması, kendisini ifade tarzı, konuşma biçimi, velhasıl her şey derin bir hüznün ve keder içinde olduğunu gösteriyor. Odasından çıkmıyor. Dışarıya çıkıp eğlenmeyi reddediyor, meraklı bakışlardan çekiniyor."¹²

Neresi olursa olsun, Fransa'nın tamamını bir hapisane olarak gören Emir, yerleştirildiği en geniş mekânları bile fark etmez gibi görünüyordu.

¹¹ Lamalgue Kalesinden Mektuplar : Mektup 15 (109_0423)

¹² A.g.e. Mektup 310 (103_0365/66)/ 08.02.1848/ Bakan Trézel'den Albay Daumas'ya.

Emir, Lamalgue Kalesinde takınmış olduğu tutumu sürdürecektir. Avluya veya kale içindeki volta alanına çıkmayı reddedip, dairesinden bile ayrılmayacaktır. Ancak akşam namazından (El İşâ) sonra uyumak için Fébus zindanına döner. Kendisini dışarı çıkıp yürüyüşe çıkmaya zorlayan gardiyanlarına sürekli şunu tekrarlıyordu: "Yas tutuyorum ve yas tutan bir Arap çadırından ayrılmaz; Özgürlüğümün yasını tutuyorum, bu yüzden odamdan çıkmayacağım". (Mahmudi M., 2000, s. 133)

Lamalgue Kalesinde olduğu gibi Pau Şatosunda da, Amboise'da da, Emir dairesinden hemen hemen hiç çıkmadı. Du Plessis'in ifadesi açık ve netti: "Amboise'a geliştinden (Kasım 1848) 1851'in başına kadar, yani iki yıldan fazla bir süre boyunca, resmi ziyaretler ve kabul ettiği birkaç heyet dışında, hiç kimseyle görüşmedi ve şatonun avlusuna sadece iki kez ayak bastı. Bunlardan ilki, Cezayir'in eski piskoposu M. Dupuch'un kendisini ziyaret edeceği haber verildiğinde idi. Diğerinde ise, Fas hapisanelerinden kaçan yeğeni, aynı zamanda da damadı Sidi Sadok'u karşılamak için kalenin dibine kadar indi..." (Du Plessis MA, 1856, s. 244-45))

Doktor kendisine açık havada yürüyüşe çıkması için ısrar edince Emir şöyle derdi: "Sağlık (...) hapisane havasından gelmez. Bana özgürlüğün havası lazım. Beni ancak o iyileştirebilir. (Churchill Ch.-H., 2006, s. 313)

Esaretinin son yılında, doktorunun ısrarlı tavsiyesi üzerine Emir birkaç kez yürüyüşe çıkmayı kabul etti, ancak çevresindeki güvenlik ve protokol koşulları onu her çıkışında rahatsız ediyordu: "O yılın [1852] başından itibaren, Abdülkâdir her sekiz veya on beş günde bir araba ile dışarı çıkıyor. Kendisine, Château d'Amboise'in kıdemli komutanı, Emir'in nezdinde

özel görevli olarak topçu filosu lideri Bay Boissonnet, doktoru, ordunun baş cerrahı ve aynı zamanda Abdülkâdir, onun bir halifesi, ailesinden birkaç kişi ve birkaç hizmetçisinin yanında görevlendirilen Dr. Resson eşlik ediyor. Şeref ve güvenlik amaçlı atlı bir refakatçi, yalın kılıç, başında borazan, pür silah bir nöbetçi subayı arabayı kuşatıyor ve hiç kımıldamadan durduğu için Emir'in yürüyüşlerine oldukça asil bir görünüm veriyor. (Du Plessis M.A., 1856, s. 245)

Emir'in sağlığı hakkında defalarca yapılan uyarılar karşısında Harbiye Nezareti 1851'de bazı kısıtlamaları kaldırmış, ziyaretlere izin vermiş, Emir'in arkadaşlarından kimileri şehre inebilir veya çevrede yürüyüş yapabilir hale gelmişlerdir. Emir, Mart 1851'de Londonderry'yi ziyaret ettikten sonra kalenin parkında görüşmeleri kabul eder. Bu kayda değer esneklik üzerine, Villeneuve Kontu ve Kontesi de dâhil olmak üzere Loire kıyılarındaki küçük şatolardan gelecek davetleri de kabul etmesine izin verilir. Haftada bir kez, genellikle perşembe günleri bölgeye bazı ziyaretlerde bulunur. Böylece, Château de Chenonceaux'yu, Château de Chargé'yi, Loire boyunca uzanan kasaba ve şehirleri, ayrıca Amboise kasabasına hizmet veren Limeray istasyonunu ziyaret eder, istasyonun işleyişi ve trenler hakkında bilgi alır. Daha sonra istasyon şefi Mösyö Pic-Paris'e yeni yerleştiği Bursa'dan bir mektup göndererek teşekkür edecektir.

Emir'in serbest bırakılmasına katkıda bulunan etkenler

1848'in başında Fransa'da Cumhuriyetin ilanından bu yana gerçek güç, Emir'den büyük bir korku duyan ve onun genişlemesine şiddetle karşı çıkan Afrika ordusunun eski askerlerinin kontrolüne geçti.

Fransız kamuoyu, ülkeleri tarafından işlenen yalan beyanlar karşısında çok gevşek kaldı ve Emir'in tutukluluğunun uzatılmasından aşırı derecede etkilenmedi. Fransa'da sadece birkaç ses onun serbest bırakılması için çağrıda bulunmaya çalıştıysa da pek etkili olmadılar. İngiltere'de Lordlar Kamarası, temsilcilerinden biri olan Londonderry tarafından Emir Abdülkâdir'in yasadışı olarak tutuklanmasından haberdar edildi. Lord Brougham şöyle diyordu: Abdülkâdir'in tutuklanmasının tüm cesur insanlara, adalet duygusuna sahip herkese hissettirdiği duyguları paylaşıyorum. Kimseyi suçlamıyorum; Bu olayda

suçladığım, sadece, bu onurlu ulus adına hakkaniyetli, meşru ve şerefli bir duruş sergilemeyen Fransız kamuoyudur.

Emile Girardin, Charles Eynard ve Dupuch'un yaklaşımlarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ancak bu sonuncusu, önemli çabalar sarf edecektir. Emir'i Kilise yetkilileri ile temasa geçirir ve ona Fransız Kilisesi'nin en güçlü desteğini sağlar. Emir'i, Bordeaux Başpiskoposu veya Tours Başpiskoposu gibi Fransız Kilisesi'nin birçok ileri geleniyle bir araya getirir. Dahası, Prens-Cumhurbaşkanı Napolyon III'e adadığı, dostu Emir Abdülkâdir'i savunmak için bir kitap yazarak siyasi alana kişisel olarak dâhil olur. Kitabın başlangıcından itibaren, Emir de dâhil tüm "Abdülkâdir taraftarları"nın sorduğu şu soruyu sorar: "Peki ama Fransız hükümeti, Abdülkâdir'in bu hem uzun hem de ıstırap dolu esaretine neden bugüne kadar bu kadar çok değer verdi? Aralık 1847'de onun adına yapılan vaade rağmen, kendisine katı ve çok gecikmiş bir adaleti sağlamaktan neden çekiniyor? Öyleyse, halen açıkça dünyanın en cömert ve şövalye ruhlu ulusunu temsil eden ve asil liderinin tutsaklığın bedelinin ne olduğunu iyi bilen bu hükümete kim engel olabilir? (Dupuç A., 2002)

Dupuch, kitabında, Emir'in savaşçı yanından daha çok insani yönünü ortaya koymaktadır. O Emir'i savunmaktadır ve kitap, kralın oğlu olan Cezayir askeri valisi ile Emir arasında imzalanan ve Emir Abdülkâdir'in Fransızlarla savaşmamaya yönelik verdiği sözü tutmayacağına dair hasmane kuşku besleyen siyasi iktidarın bazı üyelerine hitaben kaleme alınmıştır. Bu amaçla, Emir'le yaptığı şu konuşmayı aktarır: "Konuşmamızın seyrinden de anlayacağın gibi, ben savaşçı olmak için doğmadım [...] Öyle olmamalıydım, bir an için bile: [...] Ömrüm boyunca öyle olmazdım, ama en azından ölmeden önce bir araştır-

macı ve ibadet adamı olmak isterdim; Bana öyle geliyor ve şunu tüm içtenliğimle ifade ediyorum ki, bundan böyle tamamen ölü gibiyim. (Dupuch A., 2002, s. 21-22)

Charles Eynard, militan bir Cenevreli Protestandır. Pau'daki hapis-hanesinde Emir'i görmeye gelir. Ona Arapça bir İncil takdim eder ve diğer birçok rahip gibi onu Hıristiyanlığa döndürmeye çalışır. Hayran kaldığı kültürlü bir adamı keşfetmiştir ve iki adam arasında samimi bir dostluk doğar. Eynard Cenevre'ye döndüğünde aralarında zengin bir mektuplaşma cereyan eder. Emir, mektuplarından birinde onu "Allah'ı bilen" (El-Arif billah) olarak tanımlamaktadır: Müslüman birinin gayrimüslim birine karşı alışılmadık bir hitap şeklidir bu. Aralarındaki ilişkinin sağlamlığını ve özellikle karşılıklı "manevi" bilgiyi ifade eder. Eynard, Emir'in Pau'da kaldığı süre boyunca, tanıdıklarını Emir'in zor durumundan haberdar etmek ve Fransa'nın Emir'e verdiği taahhüde saygı duyan bir insan ağı oluşturmak için, Emir adına çok gayret sarf etmiştir. Ancak, Pau'dan ayrıldıktan sonra bu yönde yapmış olabileceği diğer girişimlere dair çok az bilgi mevcuttur.

En önemli destek İngiltere'den, Napolyon'un bu ülkedeki sürgünü sırasında arkadaşı olan Lord Londonderry'den gelmektedir. Kendisi Emir'i ilk kez 5 Aralık 1850'de görmeye gelmiştir. Boissonnet'in hazırladığı rapor, Harbiye Nazırını "aynı çileyi tekrar etmenin çok tehlikeli olacağı" konusunda ikaz eder. Bu uyarıya rağmen, kendisine Mart 1851'de tekrar Emir'i ziyaret etme yetkisi verilir. Neredeyse diplomatik bir olaya dönüşen bu ziyaretten bir gün sonra Londonderry, Prens-Cumhurbaşkanına, Fransa'nın tutsağı hakkındaki niyetini öğrenmek için bir mektup yazar. (Bkz. Bouyerdane A., a.g.e: Benaissa K., "la Zawiya d'Amboise, s. 77):

"Ayrıca Duc d'Aumale ile General de Lamoricière arasında gerçekleşen yazışmalar hakkında bilgi aldım. Henüz istifade etmem gerektiğini düşünmüyorum ama Abdülkâdir'in esareti devam ederse, Emir'in nasıl bir sadakatsizlikle, nasıl bir zulümle ele geçirildiğini tüm dünyaya ispatlamak zorunda kalacağım.

“Hulasa, hükümetin İstanbul ve Paris'teki büyükelçilerine teslimatı kolaylaştıracak bir düzenleme hazırlama emri vermek isteyip istemediğini soruyorum. Abdülkâdir!”

Cavaignac'ın 1848'de çıkardığı kısıtlayıcı yasalar, seçilmiş yetkililerin yalnızca bir dönem görev yapmalarına izin veriyordu. Ayrıca, Prens-Cumhurbaşkanının iktidarı elinde tutmak için tek bir çaresi vardı: esasen 2 Aralık 1851'de infaz edilecek olan bir darbe yapmak. O zaman meclisi feshetti ve 14 Ocak 1852'de yeni bir Anayasa ilan etti. Sağcılar muhalefete geçtiler ama Cavaignac ve Lamoricière de dâhil hepsi tutuklandı... İşte o andan itibaren Napolyon, Château d'Amboise'daki “ünlü mahkûmun” dosyasının icabına bakmak için gerçek özgürlüğe sahip oldu. Emir'in serbest bırakılmasına şiddetle karşı çıkan Savaş Bakanı Mareşal Saint Arnaud etkisiz kaldı ve III. Napolyon'u, Amboise'deki Emir'i ziyaret etmekten caydıramadı.

16 Ekim 1852'de Prens-Cumhurbaşkanı imparatorluk treniyle Amboise'a geldi. Kaleye giderken kafasında şekillendirdiği ve Emir'in karşısında yapacağı küçük konuşmayı kurşun kalemle kâğıda döktü:

“Abdülkâdir,

“Özgürlüğünüzü ilan etmeye geldim. Gerekli düzenlemeler yapılır yapılmaz, Padişahın topraklarındaki Bursa'ya götürüleceksiniz. Devlet size eski rütbenize uygun bir emekli maaşı bağlayacaktır.

“Uzun bir süre boyunca tutsaklığınız beni gerçekten üzdü. Bu esaret, benden önceki hükümetin talihsiz bir düşmana verdiği sözleri yerine getirmediğini sürekli hatırlattı; benim gözümde, büyük bir ulusun kendi gücüne, vaatlerinden cayacak kadar az güven duyması çok küçük düşürücü bir durumdur. Cömertlik her zaman en iyi danışmandır. Ve kanaatim

odur ki Türkiye'deki ikametiniz Afrika'daki sömürgecinin sükûnunu hiçbir şekilde etkilemeyecektir.

“Benimki gibi senin de dinin, Takdir-i İlahî'nin hükümlerine boyun eğmeyi öğretir. Fransa'nın şimdi Cezayir'de Efendi durumunda olması, Tanrı'nın iradesinin bir tecellisidir; ve millet asla fetihten vazgeçmeyecektir. Fransa'nın düşmanıydınız, ama yine de cesaretinizin, karakterinizin ve talihsizliğe tevekkül göstermenizin karşılığını vermeye hazırım. Sonuç itibarıyla, esaretinize son vermeyi ve sözünüze tam ve eksiksiz güvenmeyi bir onur meselesi olarak görüyorum.”

Prens-Cumhurbaşkanına eşlik eden kıdemli subaylar, Emir'e serbest bırakıldığını duyurma tarzında fikir birliği içinde değillerdi. Emile Olivier durumu şöyle ifade ediyor: “[Prens-Cumhurbaşkanı] Château d'Amboise'nin merdivenlerini çıkarken, General Saint Arnaud (General Daumas'nın ifadesi) ona şöyle dedi: Sayın İmparator, onun Trianon'a getirilmesi gerekir”. İmparator başını salladı. Emir'in yanına varınca ona özgür olduğunu bildirdi.¹³ Tüm askeri kariyerini Cezayir'de geçiren ve sivil halka karşı işlenen aşağılık suçlardan payını alan Saint Arnaud, imparatorun yaklaşımını anlayacak siyasi niteliğe sahip değildi. Fransa'nın rehinesinin karşısına seçilmiş bir Cumhurbaşkanı olarak gelip ona serbest bırakıldığını duyurmak, başlı başına bir pişmanlık ve Cumhurbaşkanı tarafından beş yıl süren bir yalan beyanı silmek için sunulan bir kamu özrüydü.

Emir'in gideceği yer henüz belli değildi, Bursa şehri III. Napolyon'un konuşmasına sonradan eklendi. 11 Aralık 1852'de Abdülkâdir ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte Marsilya'ya gitmek üzere Amboise'den ayrıldı.

Emir'in Osmanlılarla İlişkileri:

Emir Abdülkâdir, günümüzde kullanılan terminolojiye göre bir hukukçu olarak değerlendirilebilir. Hem Fas Sultanı'na hem de Bâb-ı Âlî Hali-fesine saygı duyuyordu. Aydın bir politikacı olarak, bunların temsilcilerinin bazı davranışlarını kınıyor, ancak onları sorumlu olarak görmüyordu.

¹³ Journal, T1, 1846-1860, seçilmiş ve haşiyeli metin, T. Zeldin et A. Troisier de Diaz, Paris, Julliard, 1961, s. 132

Amcası Ali Boutaleb'in Muasker'a saldırmaları sırasında Ticanilere verdiği destek nedeniyle, kabilesi Haşim, Oran Beyi ile sorun yaşamıştı. Ticaniye'nin yenilgisinden sonra bey ajanları tarafından arandığı için, kaçak yaşamak zorunda kaldı, kabilesi, onu yetkililere teslim etmedikleri takdirde 50.000 Budju¹⁴ para cezasına çarptırıldı. Bu olaydan beri Bey, Haşim kabilesine ve ileri gelenlerine karşı belirli bir güvensizlik duyuyordu. 1823'te Abdülkâdir'in babası Şeyh Muhyiddin, oğluyla birlikte Mekke'ye doğru yola çıkan bir kervan düzenledi. Her köyde, belirli bir mesafe boyunca ona eşlik etmek üzere süvariler katılıyordu. Oran Beyi'ne ulaşılan bilgilere göre kervan çok büyük idi.

Bir karışıklık çıkmasından endişe ettiği için, Şeyh Muhyiddin'e bir heyet göndererek Oran'a gelmesini istedi. (Saidouni N., 1983, s. 40) Rivayete göre, Oran'a geldiklerinde Muhyiddin ve oğlu Abdülkâdir ev hapsine alınmışlar ve bu nedenle daha ağır sonuçlara maruz kalmaktan kurtulmuşlardı. Ancak iki yıl sonra Muhyiddin'in İslam'ın Kutsal Yerlerine gitmesine izin verildi.

Muhyiddin ve babasının, Fransız çıkarmasını müteakip çekilen Osmanlı kuvvetlerinin yerini almak üzere Muasker ve Tlemcen'e gelen Fas birlikleri ile ufak tefek sorunları vardı.

Emir Abdülkâdir, işin başına geçince dönemin iki Müslüman gücü olan Şerifî Beyliği¹⁵ ve Bâb-ı Âlî ile diplomatik ilişkilerini sürdürdü. Osmanlılarla Konstantin'li Ahmed Bey¹⁶ arasında çok büyük bir rekabet

14 Cezayir'de kullanılmış olan bir para birimi (Çev.)

15 Hz. Hüseyin'in soyundan geldikleri için "Şerifî" lakabıyla adlandırılan Beylik. (Çev.)

16 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-bey>

vardı. Cezayir'de Osmanlı iktidarından geriye kalan birisi olarak, kendisini Bâb-ı Âlî'ye ülkesindeki yasal gücün temsilcisi olarak takdim ediyordu: ilk dönemlerde almış olduğu yardım ve Paşa olarak tayin edilmesi de bununla açıklanabilir. Esasen Emir Abdülkâdir 1833 yılı sonundan itibaren İstanbul'a yerleşen ve Osmanlı Sultanının Sarayına kabul edilen Hamdan Hoca'nın şahsında İstanbul'un gayri resmi temsilcisi ve hatta rivayete göre, kendisine karantina hakkında bir kitap hediye ettikten sonra onun sağlık danışmanı olmuştur. Hamdan Hoca bu kişilerin ikisini de yakından tanıyor ve Emir Abdülkâdir'in temsil açısından en iyisi olduğunu biliyordu.

Fransız işgali, Cezayir'in Hamdan Hoca ve Boudërba gibi önde gelen simaları arasındaki farklılıkları ortadan kaldırdı. Boudërba, Emir'in diplomatik temsilcilerinden biriydi: Paris ziyareti ve Fransa Kralı ile görüşmesi sırasında Emir'in Hariciye Nazırı Ben Harrach'a refakat etmişti. İyi Fransızca biliyordu ve bir Fransız kadınla evliydi. Tafna anlaşmasının bozulmasından sonra Tetuan'a sığındı ve burada Fas makamları ve Emir ile temaslarını sürdürdü.

1837'de Konstantin'in düşmesinden sonra Osmanlılar, Emir'i Cezayir'deki tek muhatapları olarak görmeye başladılar. Bir yanda uluslararası durum ve bir yanda Londra ve Paris, diğer yanda Madrid ve Paris arasındaki gerilimin hafiflemesi, İstanbul'un Mağrip'te büyük manevralar yapmasına izin vermiyordu.

Oran bölgesi sakinleri, İstanbul Sultan adına hutbe okumak için izin isteyen mektuplar yazdılar. Oran (Wahran)'da inşa edilmiş olan camilerden Zilhicce 1255 (Mart 1840) tarihli üç mektup geldi.¹⁷

17 Osmanlı Arşivleri, Cezayir-Fransa İlişkileri, Osmanlılar zamanında Cezayir, Rika 2018, s. 238

Bir yandan Emir Abdülkâdir'in Fez ile ilişkisi zayıflarken, öte yanda Bâb-ı Âlî ile arasındaki ilişki güçlenecektir. Emir Abdülkâdir, Tafna Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra İstanbul Sultanı'na hitaben yazdığı bir mektupta, düşmanla bu yakınlaşmayı savaşların dikte ettiğini ve savaşın sadece kurnazlık ve hileden ibaret olduğunu izah eder.¹⁸

Emir Abdülkâdir, Mostaganem'den Bâb-ı Âlî'ye hitaben yazdığı Hicri 1257 (Kasım 1841) tarihli bir mektupta, "İslam Sultanlarının Sultanı" ifadesini kullanmaktadır. Mektup, Cezayir'in düşüşünden bu yana yaşanan durumu özetlemekte ve düşman tarafından, gerillalara karşı seferber edilen askerin ve özellikle topçuların insanî ve maddi kaynak durumunu, Fas'ta silah ve mühimmat temininde yaşanan zorlukları tafsilatıyla anlatmaktadır. Emir mektubunun sonunda, padişahı Cezayir'e yardım etmeye davet eder: çünkü savaşçıları Allah'ın yardımından sonra sadece Osmanlı Sultanından yardım beklemektedir.

Emir, mektubun kenarına, daha önce çok sayıda mektup gönderildiğini ancak cevap alamadığını da not düşer. (Bkz: Ek)

Böylece, Cezayir-Osmanlı ilişkilerindeki bilinen tüm iniş çıkışlara rağmen Emir Abdülkâdir, Bâb-ı Âlî'ye bağlı kalmıştır. Esasen Bâb-ı Âlî de, Fransızların eline geçmesinden sonra Cezayir ile bağlarının tamamen koptuğu kanaatinde değildi; ancak, harekete geçmek için uygun bir durumu kolluyordu. Ama ne yazık ki Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak için çalışıyorlar; Mısır'dan sonra "Bereketli Hilal" ülkeleri olarak bilinen Lübnan, Suriye ve Filistin üzerindeki vesayetini kaldırmayı hedefliyorlardı.

18 Osmanlı Arşivleri, Cezayir-Fransa İlişkileri, Osmanlılar zamanında Cezayir, Rika 2018, s. 238

Hedeflerine ulaşmak için hiçbir aşırıılıktan çekinmeyen süper güçlerce tecrit edilen, desteksiz kalıp tacize uğrayan Emir Abdülkâdir, sivil halkı korumak amacıyla direnişine son vermeye karar verdi ve kendisini ibadete vermek üzere Kutsal İslam Topraklarına gitmek istedi. Çünkü artık misyonunun sona erdiğini ve kendisinden sonrakilerin sömürgecilikle mücadele meşalesini yeniden ele almak için kendisinin cesaretinden ve inancından ilham alacağını düşünüyordu.

Fransa'nın, Aralık 1847'de onu tutuklayıp Toulon'da hapsedmek suretiyle, vermiş olduğu sözden dönmesi, Emir Abdülkâdir'i Müslüman dünyasının gözünde bir kurban haline getirdi. Beş yıl sonra İstanbul'a ayak bastığında, birçok insan onun kahramanca mücadelelerini yeniden hatırladı ve büyük bir İslam mücahidi olarak onu takdir etti.

2. Größt

Künye

BURSA'NIN SEÇİLMESİ

İltica şehri olarak Bursa'nın Seçilmesi

Emir'in din ile olan ilgisini bilen ve ülkenin bütün aşiretlerine boyun eğdirmiş olan Fransız askeri liderleri, onun direnişi sürdürmekteki ısrarını anlamıyorlardı. Bugeaud, Suriye'ye dönmesine izin verilen Halife Bensalem'in 1847 başında teslim olmasını fırsat bilerek, durumu Emir'e bildirmek için değerlendirdi: "Nitekim bahsettiğimiz dönemde tüm askeri liderlerin Abdülkâdir ile doğrudan yazışmaları yasaktı. Ama iki general onunla çoktan görüşmüştü bile. Araplar arasında kabul gören ve Ben-Salem'in teslim olup akabinde Doğu'ya gitmesiyle doğrulanan bir habere göre, hükümet dolaylı olarak sâbık Emir'e, savaş tiyatrosundan vazgeçmeyi ve tüm ailesiyle birlikte Mekke'ye gitmeyi kabul ettiği takdirde, kendisine yüklü bir emekli maaşı ödenmesini teklif etmişti. Moral sonuçları ve Cezayir'de barış ortamının sağlanmasına yapacağı etki göz önüne alınırsa, böyle bir taviz gerçek bir avantaj olarak değerlendirilebilirdi. (O'Quin P., 1848)

Çatışmaların durdurulmasına mukabil, Emir Abdülkâdir ve kendisine katılmak isteyenlerin Doğu'ya götürülmesi pazarlık konusu oldu. Emir'in soyundan gelen Emira Badiaâ, Fransızlarla imzalanan ve Mekke'ye hicret etmesine izin veren bir "güvenlik anlaşması" tezini savunmaktadır.¹⁹

Emir'in Mukaddes Topraklara gitme konusundaki değişmez arzusu

21 Aralık 1847'de General Lamoricière'e yazdığı mektupta Emir Abdülkâdir, gayet açık ve net bir biçimde Doğu'yu sığınacağı ülke olarak tanımlar: "Bizler ve oraya gitmek isteyenler, Doğu'ya gitmeye karar verdik. Zat-ı Alilerinden, güvenliğimizi ve himayemizi garanti eden mühürlü bir cevap ve bizi Şam civarında İskenderiye veya Akka'ya götüreceğinize dair söz vermenizi talep ediyoruz. Kapsamı daraltılmayacak ve değiştirilmeyecek olan ve beni İskenderiye ya da Akka (Saint-Jean-d'Acre) dışında hiçbir yere götürmeyeceğinizi garanti edecek bir Fransız sözü istiyorum.

¹⁹ El-Khabar gazetesi, Cezayir, 14 juillet 2008

Aynı zamanda Fransa Kralı'nın oğlu ve Aumale Dükü olan Cezayir Genel Valisi, Emir'in Oran'dan hareketini müteakip Harbiye Nazırına sunduğu raporda, Emir tarafından talep edilmiş olan istikameti şöyle teyit ediyordu: "... İskenderiye veya Saint-Jean-D'Ac-re'ye gönderilmesi şartıyla teslim olmuştur..."

Eugène Daumas, Toulon'daki Lamalgue Kalesi'ne hapsedilir edilmez Emir'e tercüman olarak gönderilmişti. Emir'i Fransa'dan başka bir yere gitmekten caydırmakla görevlendirilmişti. Kumandan Daumas, Arap Büroları'nın²⁰ eski bir üyesi ve Emir nezdinde eski Muasker konsolosu idi. Amiri olan Savaş Bakanı General Trézel'e sunduğu mektupta da görüldüğü gibi esas görevi polislik idi:

Ekselansları Savaş Bakanı'ndan sizinle ilgili az önce aldığım emre göre Akra ve Mekke size kesinlikle yasaklanmıştır. "General de Lamoricière'e bu hususu sorarken aklımda sadece Mekke vardı. Vali Mehmed'i tanımıyorum. St Jean d'Acre (Akka) ise hiç aklıma gelmedi."

"Haydi artık Abdülkâdir" diye bağırdım, "böyle çocukça şeyler söyleme. Hükümetin derdi senin ne düşündüğünü tahmin etmek değil, sadece senin yazdığını seslendirmektir. Mekke'yi istedin mi, istemedin mi?"

20 Arap büroları, 1830'da Cezayir'in fethinden sonra Fransa tarafından ve ardından Mağrip genelinde kurulan idari yapılardır. 1844'te, yerli halklarını tek bir "Arap" Kimliği altında birleştirmek amacıyla, yerli bir politikayı oluşturmak ve halkı bilgilendirmek amacıyla oluşturulmuşlardır. (Çev.)

“Sanırım hayır, diye karşılık verdi başını öne eğerek.”²¹

Mektupta kasıtlı olarak kullanılan çalılımlı üslup, kendisini üstlerinin gözünde gelişmiş görme umudunu ele vermektedir. Muasker'da Emir Abdülkâdir'in konsolosu olarak görev yaptığı süre boyunca Daumas, hareketinin arifesinde sadece bir kez kabul edilmiştir.

Emir, Lamalgue Kalesi'nde esir iken ilk talebinde ısrar eder ve 1848 Mart'ında monarşinin yıkılmasından sonra Geçici Hükümet'e hitaben yazdığı bir mektupta bunu bir kez daha yineler. Emir, mektubunda bu tercihinin sebeplerini de belirtir: “General Lamoricière'den beni İskenderiye'ye, oradan Mekke ve Medine'ye gitmem için sevk etmesini istedim, ondan beni Oran veya Cezayir üzerinden, Toulon ve Fransa'nın herhangi bir limanından göndermemesini rica ettim, Djemaâ-Ghazaouet'de gemiye bindirilerek doğruca İskenderiye'ye nakledilmem ve bu taleplerimin yerine getirilmesi hususunda bir “Fransız sözü” istedim (bu iki kelimenin altı çizili). O ise bana Fransızca olarak imzaladığı ve aynı dilde kaşesini taşıyan, üzeri kapalı Arapça bir mektup gönderdi.” Emir daha iyi anlaşılması için şu ifadeleri de ekler: “Tek arzum Mekke ve Medine'ye gidip son nefesime kadar orada ilim tahsil edip Allah'a ibadet ve tâatte bulunmaktır.”²² İmzanın hemen yanında “Fransız beldesindeki talihsiz Abdülkâdir bin Muhiddin” ibaresi yer almaktadır.

Emir Abdülkâdir bu talebini birçok ziyaretçisiyle paylaşmıştır. Onu Lamalgue Kalesinde ziyaret eden şair Poncy, durumundan etkilenerek, ikinci cumhuriyeti yöneten Yürütme Komisyonu üyesi Emmanuel Arago ve Komisyonun sözcüsü Alphonse Lamartine'e birer mektup göndermiş ve Emir'in serbest bırakılması hususunda yetkililer nezdinde aracılık etmelerini rica etmiştir. Ancak, birtakım yüzeysel değişikliklere rağmen, gerçek güç, çoğunlukla Afrika Ordusu subayları tarafından tahkim edilen ordunun uhdesinde kalmıştır.

21 Lamalgue Kalesi Mektupları: 101 (103_0317/18/19/20/21)/ 03.02.1848/ Albay Daumas'dan Bakan Trézel'e. Yazılan mektup

22 Abdülkâdir'in geçici hükümete yazmış olduğu mektup 327 (103_0405/06/07/08) 18.03.1848/ (9 Rebiul Ahir 1264)

Emir'in seçkin ziyaretçilerinden biri olan Geçici Hükümet Komiseri Emile Ollivier Emir'e durumunu sormak için gelir. Emir'in isteklerine karşı çok duyarlılık gösterir ve ondan Geçici Hükümete en büyük arzusunun ne olduğunu bildiren bir mektup yazmasını ister: "Tek arzum Mekke ve Medine'ye gidip orada son günüme kadar ilim tahsiliyle ve ibadetle uğraşmak."²³

Başlangıçta, iktidar henüz hassas ve kırılğan bir yapıda olduğundan, Emir'in arzusuna doğrudan karşı çıkılmıyor; ancak yumuşatılarak, kendisine ekonomik durumun elverişli olmadığı ve beklemek gerektiği açıklamasında bulunuluyordu. Cezayir Genel Valisi General Changarnier, işi daha da ileri götürdü: 30 Mart 1848'de Emir Abdülkâdir'i görmek için Toulon'a kadar gitti ve ona Fransa'da meydana gelen siyasi değişikliklerin serbest bırakılmasını erteleyeceği açıklamasında bulundu.

Esasen askerler, kendisinden korktukları için Emir'in serbest bırakılmasına karşı çıkıyorlardı: "Abdülkâdir'in, çok önemli ve tehlikeli biri olması hasebiyle Fransa'da tutulması ve en azından geçici olarak Mısır-İskenderiye'ye gönderilmesiyle ilgili herhangi bir girişimde bulunulmaması gerekiyordu."²⁴ Mektup, Cezayir İşleri Direktörü Tümgeneral Randon tarafından imzalanmıştı.

Randon'un mektubu, 1848'in başında Emir Abdülkâdir'in İskenderiye'ye sürülme ihtimalini değerlendirmek üzere Mısır ile etkin bir şekilde adımlar atıldığını gösteriyor.

23 Lamalgue Kalesi Mektupları: Abdülkâdir'in Geçici Hükümete yazdığı mektup 327 (103_0405/06/07/08) / 18.03.1848

24 Lamalgue Kalesi Mektupları: Mektup 330 (103 0478/1920)15.03.1848/Randon'un Bakan Subervie için notu)

İkinci sürgün yeri olan Château de Pau'da, Emir Abdülkâdir bir vekil olan Comte de Falloux'yu, ayrıca Aralık 1848'de Başkan Louis Napoleon Bonaparte tarafından atanan Kamu

Mehmet Fuad Paşa Hariciye Nazırı

Eğitimi Bakanını ziyaret etti. Birçok görüşmeden sonra bakan şu bilgileri aktarır: "Kendisi, bundan böyle hayatını sadece ibadete adamayı ve günlerini kutsal Mekke şehrinde tamamlamayı arzuladığını ifade etmektedir. (Bouyerdane A., s. 149)

Emir'e atfedilen ve muhtemelen halifesi Mustafa bin Sami eliyle 1849'da hapisanede yazılmış olan bir otobiyografide Emir, Cezayir'de geçirdiği son anları şöyle hatırlıyor: "Kral Louis Philippe'in oğlu olan Aumale Dükü ile bulduğumuz Ghazaouet'e gittik. Sıcak bir karşılaşmadan sonra, Efendiye (Emir Abdülkâdir) Lamoricière'in güvenlik, koruma ve istenilen yere ulaşım konusunda bize vaat ettiklerini teyit ettiğini söyledi. Gün batımında, Lamoricière ile birlikte Kral'ın oğlunun geldiği kayığa bindik. Cumartesi sabahı Oran limanında başka bir tekneye bindik. D'Aumale, İskenderiye konsolosuna hitaben bir tav-

siye mektubunun yanı sıra, Efendi için 6000 frank ve hatıra olarak iki tabanca verdi. Limanda, Efendimiz ona türünün tek örneği olan safkan atını sundu. Duc D'Aumale, tercümanı Rousset'i Efendimize eşlik etmesi için görevlendirdi. (Benmansur H., 2005)

Prens-Cumhurbaşkanı, 16 Ekim 1852'de Amboise'deki Emir Abdülkâdir'le buluşup, kendisinin yakında serbest bırakılacağını ve Türkiye'de Bursa'ya nakledileceğini haber verdiğinde, Emir gideceği yer konusunda hiç şaşırmadı. Aslında, Bursa'ya nakledildiğini zaten biliyordu, bilmediği şey ise tahliye tarihidir.

Ertesi gün (3 Muharrem 1269/17 Ekim 1852), Emir, Napolyon'a bir teşekkür mektubu²⁵ göndererek şöyle yazıyordu: "Davranışlarım sözlerimi teyit edecektir: Etrafımı ateşler sarıp, yanıp kül olsam da izniniz olmadan Bursa'dan ayrılmayacağıma söz veriyorum". Mektuptan, Emir'in müstakbel ikamet yerini zaten bildiği ve muhtemelen bu konuda bilgilendirilmiş olduğu anlaşılıyor.

İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Lavalette'nin 2 Kasım 1852'de Osmanlı Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya (Keçecizade) hitaben yazdığı mektubun da teyit ettiği gibi, bu konuda 1851'in başından itibaren Fransız ve Osmanlı hükümetleri arasında görüşmeler yapıyordu.

Marki Lavalette'in Osmanlı Hariciye Nazırı'na yazdığı mektup:

"Ekselanslarının da malumları olduğu üzere, geçen yıl hükümetim tarafından Abdülkâdir'in Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yere nakledilmesi için yar-

25 Abd el-Jal il Temimi, " Emir Abdülkâdir'in basılmamış Mektupları", no. 10, s. 187.

dımlarını istirham etmek üzere Bâbı Âlî'ye teklifte bulunmakla görevlendirildim. Majesteleri Sadrazam, Sultan Majesteleri'nin tekliflerimizi nezaketle karşıladığını ve kendisinin Bursa vilayetini Abdülkâdir'in ikametine uygun olabilecek bir yer olarak belirlediğini bana bildirdi ve ben de şahsım adına Hükümetimi bilgilendirmeye özen gösterdim.

“Osmanlı hükümetinin iyi niyetinden peşinen emin olan Majesteleri Cumhurbaşkanı, Abdülkâdir'in serbest bırakılmasına ve Türkiye'ye gitmesine izin verilmesine karar vermiştir; son kurye bana bu kararı Majesteleri Sultan'ın hükümetine bildirme ve Bâbı Âlî ile birlikte Sâbık Emir'in gelişi için gerekli düzenlemeleri yapma emrini getirmiştir.

“Abdülkâdir, bir süreden beri dindaşları arasına çekilme ricasında bulunmakta idi. Cömertlik duygusuyla hareket eden Majesteleri Başkan, onun bu talebini kabul etti ve alicılığına son verdi. Bu asil bir kalbin eseridir ve Ekselansları İmparator Başkan, Majesteleri Sultan'ın yardımıyla bunu başarabildiği için kendisini mutlu addedecektir. Cömert Fransa ve misafirperver Türkiye birlikte bir alicenaplık örneği göstermiş olacaklardır.

“Abdülkâdir de yemin ederek bundan böyle takdir-i ilâhiye saygı duyacağına ve hiçbir durumda Fransa'ya karşı yeniden eline silah almayacağına dair güvence verdi. Ekselansları Prens-Cumhurbaşkanı Sâbık Emir'in sözüne itimat etmektedir. Zaten Osmanlı Hükümeti'nin bu hissiyatı sürdürmek için hiçbir şeyi ihmal etmeyeceğini ve gerekirse onu herhangi bir aksi karardan vazgeçirebileceğini bilmektedir. Bu bakımdan Fransız Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin geleneksel sadakatinden başka bir garanti isteyemez.

*Marquis de Lavalette
Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi*

“Ayrıca Fransız Hükümeti, Abdülkâdir’in Bursa’ya nakledilmesi ve eski servetine yakışır bir konuma gelmesi için gerekli adımları atacaktır.

“Bu nedenle, Ekselanslarından, bu bildirin Majesteleri Sultan’ın hükümetinin dikkatine sunulmasını ve bu iki Emir’i onurlandıracak hususla ilgili gecikmeden harekete geçilip geçilmeyeceğinin tarafıma bildirmesini istirham ediyorum

“Sayın Nâzır, lütfen en derin saygılarımı kabul buyurunuz.”

Bursa’nın, Osmanlı Padişahı tarafından Emir’e ev sahipliği yapacak şehir olarak önerilmesi:

Sultan Abdülmecid Bursa’yı Emir Abdülkâdir’e ev sahipliği yapacak şehir olarak teklif etmekle, yandan itibarlı konuğunu Osmanlı İmparatorluğu’na en azından töresiyle bağlı olan bir bölgede göstererek onun İslam savaçısı rolünü ön plana çıkartıyor; diğer yandan Emir’e, Osmanlı hanedanının iki kurucusunun defnedildiği, sembolik değeri yüksek bir yer sunmuş oluyordu.

Bursa, aynı zamanda, Fransız makamlarının temel kaygısı olan güvenlik de dâhil olmak üzere birçok kriteri karşılayan bir Osmanlı şehri idi. İstanbul'a pek uzak değildi, deniz yoluyla ulaşımın kolay, ama dikkat çekmeden uzaklaşmanın zor olduğu bir yerdi. Şehir, Emir'den önce de, başta Boşnaklar olmak üzere büyük savaşçılara iltica yeri olarak hizmet etmişti.

Cornec (2018), Sultan'ı Bursa'yı önermeye iten başka bir nedeni daha vurguluyor ki o da, yatırım yapmak için gelen birçok yabancıyı çeken ipek endüstrisi sayesinde şehirdeki ekonomik gelişim.

Marquis Lavalette'in mektubundan birkaç husus ortaya çıkıyor: Bursa, Emir Abdülkâdir'i kabul etmek üzere Sultan tarafından seçilmiş, 1851'de muvafakatini vermiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmesine izin veren Fransız teklifini memnuniyetle karşılamıştır. Fransa, Emir'e karşı endişeli olmayı sürdürmekte ve diplomatik ifadelerle Bâb-ı Âlî'den "geleneksel garantisini" rica ederek, Emir'in Fransa aleyhine bir eyleme kalkışmaması hususunda tedbirli olmasını talep etmektedir. Ayrıca Emir'in sorumluluğunu üstlenmenin Osmanlı İmparatorluğu'na getireceği maliyetlerin iki ülke arasında paylaşılmasını da talep etmektedir: "Sâbık Emir'in gelişyle ilgili olarak, Bâb-ı Âlî ile birlikte gerekli düzenlemelerin yapılması..." Sonuç itibarıyla, Emir'in Bursa'ya kadarki ulaşım giderlerini Fransa üstlenir.

1852 Kasım'ının ilk günlerinde mektubu alan Osmanlı Sadrazamı Fuad Paşa, Fransız büyükelçisine derhal cevap vererek, Bâb-ı Âlî'nin Emir Abdülkâdir'i karşılamaya hazır olduğunu teyit eder.

Bursa'nın seçimi boşuna değildi. Osmanlı hanedanının kurucularının mezarlarına ev sahipliği yapan şehir, Osmanlılar nezdinde büyük bir sembolik değere sahipti. Emir'in şanına da ancak bu yakışırdı: zira bu onun şahsına gösterilen saygının önemini yansıtmaktadır.

Öte yandan, Osmanlı şehirleri içinde Bursa daha çok doğulu bir şehir olarak telakki edilmekte idi. 19. yüzyılda bazı yazarlar şehrin bu özelliğinden etkilenmişlerdir. Albert Gabriel, 19. yüzyılın sonuna kadar Bursa'nın "seyyahlara İstanbul'dan çok daha doğulu göründüğünü" yazar. Miss Pardou'nun ağzından, 1836'da erkeklerin fes yerine türban tak-

tığını; kadınların sokaklarda nerede ise hiç görünmediklerini aktarır. 1958'de ise bir başka yazar, De Boccard, 1837'de yolu Bursa'ya uğrayan bir Alman yazar'ın (F. Taeschner, 1928) ve Baptistin Poujoulat'ın (1841, s. 160-162), "İstanbul'daki reformlara rağmen", "Bursa'nın, dinî anlamda Doğu'nun fizyonomisini ve Kuran'ın şiirselliğini koruduğunu" zikreder. Hakikaten bu, Binbir Gece Masallarında bulunabilecek fantastik şehirlerden biridir". (Gabriel A., 1958)

Bursa'nın tercih edilmesi, başında Afrika Ordu-su'nun acımasız subaylarından Mareşal de St Arnaud'un bulunduğu Fransız Savaş Bakanlığı'na da güven veriyordu. Hâlâ iktidarda olan tüm subaylar arasında (Tümgeneral François Canrobert, Mareşal Jacques Louis Randon...), Emir konusunda en çok endişe gösteren kişi o idi. Kırım Savaşı sırasında 29 Eylül 1854'te Karadeniz'de koleraya kapılarak ölmesi, Emir üzerindeki güvenlik baskısını azaltacaktı.

Emir, Doğu'ya gitmek için tekneye binmeden önce, Fransız refakatçilerinden İstanbul'a gelişinde selamlamak istediği padişahla bir görüşme talep etmelerini istedi. Bâb-ı Âli'ye bu talebi ileten 23 Aralık 1852 tarihli mektupta Emir'i taşıyan geminin boğazlardan geçmesine izin verilmesi de istenmektedir.

Talebi tercüme eden Saray Kâtipliği, Emir'in Bursa'ya vasıl olmadan önce İstanbul'a uğrayarak Padişah Hazretleri ile tanışmak isteyen meşhur ve muteber bir şahsiyet olduğunu ekler. Kâtipliğin notunda, izin verilmemesi halinde Emir'in doğrudan Bursa'ya yönlendirileceği yazılıdır.

İmparatorluğun en önemli şahsiyetlerinden Şeyhülislam Hikmet Bey, Padişah'a, Fransızların Emir Abdülkâdir'e ev sahipliği teklifini kabul etmesini hararetle tavsiye etmiş ve ona: Padişah Efendimizin

yapacağı en hayırlı iş, mücahit olan bu zatın sorumluluğunu almak ve onu gözaltından kurtarmak olacaktır. Talebin görüşülmesi 1851 yılında Bakanlar Kurulu'nda (Hey'et-i Vükelâ) ele alınmıştı. (Mhibel I., Alger 2 Üniversitesi)

Fransa'nın esas endişesi: Güvenlik

Fransızlar, Emir Abdülkâdir ve yol arkadaşlarını Türkiye'ye yalnız göndermediler. Komutan Boissonnet ve eşi Marie d'Aire, Astsubay Milliz, tercümanlar Boullad ve Guberin ve Doktor Tyron'dan oluşan bir heyet de onlara eşlik etti.

Konstantin vilayetindeki Arap Bürosu eski müdürü Yüzbaşı Estève Laurent Boissonnet (1811-1901), iyi bir Arabistti. Ama her şeyden önce Savaş Bakanlığı'nda görevli eski Afrika ordusu mensuplarının desteğinden yararlandı. Yüzbaşı, Eugène Daumas'nın yerine Emir'in yanında görevlendirildi. Ancak çok geçmeden büyük bir önem kazandı. Özel bir göreve, topçu filosu komutanlığına terfi etti.. Amboise kale-sinin komutanı oldu. Bu terfi, Paris'ten gelen ve çoğunlukla Savaş Bakanlığı'nın takıntısı olan herhangi bir firar riskini önlemeye yönelik ve muhalif basın tarafından da istismarı muhtemel "güvenlikle ilgili talimatlardan" oluşan direktifleri katı, hatta gayretli bir şekilde uygulamayla bağlantılı idi. Boissonnet yalnız değildi, Urbain ile mükemmel bir uyum içinde hareket ediyor ve ikisi birlikte doğrudan, "kökünü kazıyıcı subay (gaddar)" lakaplı Randon'a rapor veriyorlardı. (Khiati M., 2018)

Boissonnet'in emrinde tercüman olarak görev yapan Amédée Rousseau'nun da yine askeri tercüman olan iki erkek kardeşi vardı. Eski bir Cezayirli olarak, Boissonnet'in yerine geçti ama bu uzun sürmedi. Boissonnet onu geri göndermeyi başardı. Boissonnet'in ayrıca iki yardımcı tercümanı daha vardı: Georges Charles Boullad ve Louis Goert.

Aslen Cezayirli olan tercüman Rousseau'nun karısı ve yardımcısı Boullad'ın annesi gibi yetkili kişiler dışında esirlerle her türlü iletişim yasaktı. Bu iki kadın, "ziyaretleri sırasında söylenenleri veya yapılanları" Kaptan Boissonnet'e rapor etmek zorunda idiler. (Feulvarc'h A., 2016, s. 69)

Esirlerden gelen veya kendilerine gönderilen her mektup zorunlu olarak kaptanın onayından geçmek zorunda idi.

Savaş Bakanı, Boissonnet'e tutsaklar üzerinde azami tecrit uygulaması için yazılı talimat verecek kadar ileri gitti: "Sonuç olarak, doğrudan size başvuran ziyaretçilerin rütbesi ve makamı ne olursa olsun, sizi, talepleriyle ilgili olarak derhal bana rapor vermeye ve Sâbık Emir'in yanına sadece benden özel izin almış kişileri almaya davet ediyorum." (Feulvarc'h A., 2016, s. 69) Bu mektup, Nisan 1949'da Savaş Bakanlığı tarafından olumsuz değerlendirilen ve Fransa'nın Madrid Büyükelçisi Plon Plon lakaplı Jérôme Napoléon'un Emir'i ziyaretinin ardından gelmiş gibi görünüyordu. Bakanın talimatı hararetli bir şekilde uygulandı, Victor Hugo'nun oğlu gibi birçok şahsiyet böylece geri çevrildi.

Emir Bursa'ya nakledileceği bilgisini alıyor

Emir Abdülkâdir, Bursa'ya nakledileceğini, belki de Louis Napoleon'un kendisinin serbest bırakıldığını ve Bursa'ya gideceğini bildirmek üzere Amboise'da ziyaret etmesinden önce öğrenmişti. Fransa Dışişleri Bakanlığı²⁶ yakın zamanda Doğu'ya seyahat eden ve yolu Bursa'ya da düşen bir Fransız seyyahın eserini Arapça'ya tercüme ettirmişti. Seyyah, Bursa'ya geldiğinde, bizzat kendisinin de ifade ettiği gibi, Cezayirli-lerden, şehir hakkında muhtemelen başka bilgiler de edinmişti: "Bursa'nın Tlemcen'e benzediğini bize kim söylediye yanılmamış." Üstelik tahliyesinin açıklanmasından birkaç gün sonra Emir, İmparator-Cumhurbaşkanına (Napoleon) bizzat teşekkür etmek ve "Bursa'yı asla terk etmeyeceğine" söz vermek için bir mektup yazmıştır.

26 AE, CPC Bursa 1, 11 Kasım 1852.

Fransızların Emir'i baştan çıkarma girişimi:

Napolyon, darbe ile imparatorluğun başına geçip, Prens-Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden 24 saat sonra toplanan bakanlar kurulunda, özellikle ordu içinde yer alan ve Abdülkâdir'in 14 Ocak 1849'da serbest bırakılması kararını imzalamayı reddeden eski savaş bakanı General Rulhière gibi muhaliflerini saf dışı bıraktı. (Churchill Ch.-H., 2006, s. 301) Amcası Napolyon ile Saint Helena'da uzun bir sürgün dönemi geçiren ve iki kez hapis cezasına çarptırılan Louis Bonaparte, İngiliz dostlarına söz verdiği gibi, özellikle Fransa'nın şerefine sürülmüş olan bu lekeyi silmeye kendisini mecbur hissediyordu (Vigorous Cl., 2009, s. 111-143)

Fransız makamları, diplomatik düzenlemeler tamamlanır tamamlanmaz Emir'i serbest bırakmak ve onu Osmanlı İmparatorluğu'na nakletmekle yetineceklerdi. Hapiste beş yıl geçirmişti ve her zaman Fransa'nın ciddi yalan beyanda bulunarak kendisine ihanet ettiğini iddia etmişti. İngiliz arkadaşlarına onu serbest bırakacaklarına söz veren ve aslında bunu yapmaya çalışan, ancak mevcut düzenin çok sıkı direnciyle karşılaşan Napolyon, birbiri ardına engelleri aşmak zorunda kaldı, bu da neredeyse iki yılını aldı. Aynı zamanda muhatabının sıra dışı bir lider olduğunu da biliyordu. Onu Fransa hakkında sahip olduğu olumsuz düşünceye baş başa bırakamazdı.

14 Ocak 1849'da Emir'i serbest bırakma girişimi başarısız olunca, Emir'i kurtarmak için bir manevra düşündü. Böylece, Emir'in esaretini hafifletme bahanesiyle, ama aslında onun duygularını etkilemek ve Fransa'ya karşı daha mutedil hale getirmek için, Savaş Bakanlığı Emir'e bir sırdaş bulmaya karar verdi. Bu kişi tercihan dini konularda donanımlı, ancak Fransız medeniyetine de açık, okuryazar Cezayirli biri olmalıydı. Görev, uzun bir araştırmadan sonra hem âlim, hem kadı, aynı zamanda da bir edebiyatçı olan Konstantin'li Muhammed Eş-Şadli El-Kasentini'ye verildi.²⁷ Bu zat, Emir'e eşlik etmek üzere Amboise'a gönderildi. 1849 ila 1850 yılları arasında birkaç ay onun yanında kaldı. Emir'e önceden haber verilmedi; Boissonnet sadece bir yurttaşının kendisinin yanında bir süre kalacağını söyledi.

27 Şeyh Muhammed İbn Muhammed, İbn İbrahim İbn Ahmed (Tolga'lı). Büyük dedesi (İbn Ahmed) H. 1222'de doğduğu Konstantin'e yerleşti ve H. 1294'te vefat etti. Tolga'da defnedildi. İlahiyat, Arap edebiyatı ve tarih konusundaengin bilgisi ile şöhret buldu.

Fransız askerlerinin güvenini kazanan El-Kasentini, Emir'in hayatına kısa süre de olsa girince, her şeyden önce Avrupa medeniyetini yeni bir bakışla tanımlamaya ve ona Fransa'yı daha medeni ve daha insancıl bir ülke olarak sunmaya başladı. (Saadallah A., 2015, s. 110) Sonuç olarak, Şadli'nin misyonu insani olmak bir yana, kesinlikle siyasi olarak kabul edilebilir. (Saadallah A., 2015, s. 110)

*Emir Abdulkadir'in St-Claud'da
Louis Napolyon tarafından kabulü*

Emir'in, Napolyon'un Amboise'den ayrılmasından sonra arkadaşlarına, kendisini serbest bırakan Napolyon'la ilgili olarak, “Başkaları beni devirdi ve hapsedti, ama beni fetheden tek kişi Louis-Napolyon oldu” diyerek minnettarlığını ifade ederken; birkaç bakanla birlikte Emir Abdülkâdir'e serbest bırakıldığını duyurmak için bizzat gelen İmparator da ülkesinin Cezayir kahramanı karşısında yaptığı yalan yere yemininden dolayı bir nevi tövbe etmiş oluyordu. Gardiyan ve mahkûma yönelik katı protokol kurallarını hiçe sayıp, Emir'in kendisine sunduğu kuskus yemeğini paylaşmayı kabul etti.

İmparator mükemmeliyetçi biriydi: serbest bırakılmasından on iki gün sonra, Paris'te, Emir'in davet edildiği görkemli bir tören düzenledi. Emir Abdülkâdir iki haftadan daha az bir süre içinde esirlikten devlet misafiri olma mertebesine erişmişti. 28 Ekim 1852'de Paris'teki Gare d'Austerlitz'e vardığında, trenden inerken yüksek rütbeli subaylardan oluşan bir şeref kıtasıyla karşılandı. Bu heyet, Paris'te kaldığı süre boyunca kendisine eşlik etti. Emir'e, oğlunun yanı sıra Kaddour Ould Embarek'in yeğeni ve yaveri Kara Muhammed eşlik ediyordu. "Prens'in (Napolyon) talimatı üzerine ona layık bir karşılama planlanmıştı. Kendisini coşkulu bir kalabalık bekliyordu. Gececeği yollar üzerinde herkes sabırsızlıkla onu görmeye çalışıyor, gurur ve merak dolu bakışlarla onu izliyordu. Bu savaşçı insanların duyguları onun varlığıyla galeyana gelmişti. Bütün bu olup bitenlerin esas nedeni ise, Arap liderin muazzam askeri şöhretine olan hayranlıktı. (Churchill Ch.-H., 2006, s. 305)

Savaş Bakanı Saint Arnaud, Rivoli Sokağı No. 50 üzerindeki otelde kendisi ve arkadaşları için odalar ayırtmıştı.

Emir, geldiği günün akşamı, Paris Operası'nda bir gösteriye davet edildi. Opera'daki imparatorluk locasında yerini aldı: sahnede Rossini'nin Musa'sı icra ediliyordu. Perde arasında Emir, Prens-Cumhurbaşkanı'nı locasında karşılamaya gitti, iki adam arasındaki kucaklaşma salonda uzun uzun alkışlandı.

Artık Emir, iki hafta boyunca tüm Paris'in cazibe merkezi olacaktı. Bir gazetecinin tabiriyle "halk şenliklerinin aslanı" olmuştu". (Churchill Ch.-H., 2006, s. 305)

30 Ekim'de Saint-Cloud Sarayı'ndaki Prens-Cumhurbaşkanı'nı tekrar ziyaret için davet edildi. Kendisine genç Ben Allel ve yaveri Kara Muhammed refakat ettiler.

Görüşmeler bittikten sonra Emir Abdülkâdir saraydaki tüm daireleri ziyaret etmeye davet edildi. Napolyon'un ahırının da ziyareti ile program sona erdi. At konusunda uzman olan Emir, aygırlara olan hayranlığını gizleyemedi. Özellikle muhteşem beyaz bir atı fark etti. "At sizindir," dedi yanında bulunan İmparator. Umarım uzun zamandır mahrum kaldığınız şeyi size unutturur. Yarın sizin onuruza özel olarak planladığım

bir süvari teftişi sırasında gelip benimle parkta dener-siniz” dedi. Ertesi gün, Emir beyaz ata binmiş olarak görüldü, kendisine refakat eden imparatorla birlikte atlı süvari birliğini teftiş ettiler.

Emir aynı şekilde Versailles'daki büyük bir gösteriye davet edildi. Yine İmparatorla akşam yemeğine katıldı. Her bakan aynı şekilde onu misafir etmek istiyordu. Böylece günleri resepsiyonlarla, Paris'li politikacılar ve büyük bilim adamları ile yaptığı toplantılarla dolup taşıyordu.

Paris'teki bu ziyaret sırasında kendisi için yoğun bir program düzenlenmişti. Paris'teki birçok anıtı ziyaret etmeye davet edilen Emir, kiliselerin heybetli mimarisinden etkilenmiş ve Madeleine Kilisesi'ni ziyaret etmekte ısrar etmiştir. Ayrıca Napolyon'un mezarı olan Hôtel des Invalides'i ve ardından Hôpital des Invalides'i ziyaret etti. Sonraki günlerde Topçu Müzesi'ni ve Ulusal Basım Bürosu'nu ziyaret etti. Emir ayrıca Paris'teki ilim cemiyetleri ve “Grand Orient de France”²⁸ tarafından da kabul edildi;“din ve aklın birbirini dışlamadığı kanaatinde idi”.

Ancak bu törenler, ihtişam ve şatafat, Emir'in sağlık durumunun beş yıllık esaretten çok etkilenmiş olduğunu bize unutturamaz. Emir'in biyografisini hazırlayan ve onunla serbest bırakıldıktan hemen sonra tanışan özel gözlemci Alexandre Bellemare, şu ifadeleri kullanır: “marazî solgunluğu ve esaretin yol açtığı iç tahribatı ele veren bu donuk beyaz ten...” (Bellemare A., 1863) En küçük bir çaba bile onu yormaktadır. Paris'e geldikten sonra dinlenmek için otele dönmek istemiş, ancak İmparatorun Opera'da kendisini bekleyeceği söylenince gitmek için çaba göstermişti.

28 Fransa ve Kıta Avrupasının en eski ve en büyük Mason teşkilatı. (Çev.)

Emir'in Paris'i ziyareti ve onun için hazırlanan etkileyici program, Prens-Cumhurbaşkanı lehine bir reklam kampanyası ve Emir'e yapılmış olan tüm kötülükleri unutturmayı amaçlayan bir "baştan çıkarma" operasyonuna dönüşmüştü. Louis-Napoleon seçim kampanyasını bundan daha iyi bitiremezdi. Emir Abdülkâdir'in ziyareti, Napolyon'un yerleştirmek için mücadele ettiği ikinci İmparatorluğu kutsayarak, Fransa'yı yalan şahitliklerinden arındırarak itibarını geri kazandıracaktı. Emir, Amboise belediye başkanından ikinci imparatorluğun doğuşunu ilan etmek için 21 Kasım'da yapılacak olan oylamaya katılma hakkını isteyerek, pastada eksik olan kremayı Prens Cumhurbaşkanına sunmuş olacaktı. Emir daha sonra Doğu'ya gitmeden önce 2 Aralık'ta İmparator'u tebrik etmek için Tuileries'e giderek resmi törenlere katılmakta ısrar etti. Onu Châlons-sur-Saône'ye getirmek için imparatorluk treni emrine verilmişti. Daha sonra Lyon'a kadarki yolculuğunu nehir yoluyla sürdürecekti.

Emir'i Lyon'da siyasi bir riyakârlık bekliyordu. Şehirdeki mola çok kısa olacaktı, ancak birkaç gün önce mareşal rütbesine terfi eden Lyon'un güçlü simalarından Mareşal-Kont de Castellane, onu ertesi güne kadar orada tutmakta ısrar etti. Ertesi günün sabah saatlerinde, Emir gerçekten, Lyon'un eteklerinde, Grand-Camp ovasında, binlerce askerin katıldığı askeri tatbikatlara katılmaya davet edildi. (Mohammed P., 2012) Onuruna gerçek boyutta askeri manevralar düzenlenmişti! Castellane Kontu İmparator'a çok yakındı, gerektiğinde Emir Abdülkâdir'i etkilemekten o sorumluydu!

Fransa'da esarete geçirdiği geçmişinden kopuş:

Bruno Etienne, Marsilya Ticaret Odası arşivlerinde, Fransa'nın Bursa Konsolosu Crespın'e Emir Abdülkâdir tarafından verilen ve Amboise Kalesi'nin resmi üzerine kendi el yazısıyla "Elhamdü-lillah!" ibaresinin yazılı olduğu imzalı bir mektup buldu!

"Bu Amboise Şatosu'nun resmi... Kurban Bayramı'nın (İyd-i Edhâ) üçüncü günü / 8 Kasım 1848 Perşembe akşamı buraya gelmiş ve 28 Safer 1269 / 11 Aralık 1852 Cumartesi günü ayrılmıştık.

İstanbul'a 27 Rebiul Ewel 1269/7 Ocak 1853 Cuma günü öğleden sonra, Bursa'ya ise aynı yılın 7 Rebiul Ewel'inde/17 Ocak 1853 günü vasil olduk.

“Malikū'l-Mülk olan Allah'ın fakir kulu Abdülkâdir bin Muhyiddin. (Etienne B., Abdelkader. “Berzahu'l-Berâzih” (Isthme des isthmes), Pluriel éd, Paris 2012)

Bruno Etienne, bu belgeyi istisnai olarak nitelendiriyor ve “verdiği tarihler genellikle müphem olan” Emir'in, tarihlerde bu kez çok kesin olduğunu ifade ediyor. Çünkü Emir'in Fransa'daki esaret dönemi onun için fizikî olmaktan çok manevi bir yara oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Fransa gibi bir gücün taahhütlerine uymadığını ve beş yıl boyunca inkâr ve yalancılığa devam ettiğini anlamamıştı. Hapsedildiği ve tahliye edildiği tarihler Emir'in hafızasında çok iyi yer etmişti: Çünkü bu süre zarfında hep artık yok olduğunu, öldüğünü tasavvur ediyordu. Tahliye edilmesi onu hayata döndürdü.

Bursa Vilayeti

Cengiz Han (1162-1227) komutasındaki Moğollar,1037'den beri Azerbaycan, Türkiye, İran, Irak ve Şam'ı ihata eden büyük bir imparatorluğa hükmeden Selçuklu hanedanının çöküşünü hızlandırdı. Ancak Moğol hâkimiyeti uzun sürmedi ve Selçukluların harabeleri üzerinde Osmanlı İmparatorluğu doğdu.

Moğol istilası, nüfusun önemli ölçüde yer değiştirmesine yol açtı. Böylece Kayı soyundan Osman Oğulları (Peygamberin ashabından ve üçüncü İslam Halifesi Osman ibn Affan) diğer Türkmen kabileleriyle birlikte Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etti. Bun-

lar küçük Türkmen şehir devletleri şeklinde örgütlendiler: Karaman Oğulları, Germiyan Oğulları, Saruhan Oğulları ve Osmanlılar gibi.

Osmanlılar bu şehirleri beyliklere dönüştürüp Anadolu'daki aşiretleri birleştirdiler, başkent olarak da Bursa'nın kuzey doğusunda yer alan Yeni Şehir'i seçtiler.

Bütün bu şehirleri ilk birleştiren Osman Gazi (1258-1326) olmuş, yeni devlete de onun adı verilmiştir. Halefi Orhan (1326-1360), 1326'da Bursa'yı alarak hükümlanlığını genişletmiş ve burayı başkent yapmıştır. Halefi I. Murad ise, Edirne'yi (İmparator Adrian'ın adını taşıyan Adrinapolis) imparatorluğuna kattıktan sonra, bir kez daha başkentini yerini değiştirerek burasını başkent yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti Bursa

Bursa, Anadolu'da bulunan bir şehirdir. İkinci Osmanlı padişahı Orhan döneminde 1326'dan 1361'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. Şehir, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıç döneminde, 1326'da Osmanlıların ilk başkentiydi. Orhan tarafından, İmparatorluğun kurucusu babası Osman'ın 1326'da vefatından birkaç gün önce fethedildi. Nüfuz alanlarının genişlemesiyle, Osmanlılar 1368'de yeni başkentleri olarak Andrinople'ü (şimdiki Edirne) seçtiler.

Edirne, 125 yılında Roma İmparatoru Hadrian tarafından kurulmuştur. Yüzyıllar boyunca jeostratejik bir konuma sahip olan şehir, on beş kuşatma yaşadı. Bulgaristan ve Yunanistan ile komşudur. Sultan Murad tarafından Osmanlıya başkent yapılmıştır. Şehirde, Osmanlılar döneminde, özellikle mimari alanda cami, konut, pazar, hastane ve okul inşasıyla olağanüstü bir gelişme yaşandı. Bu yapılar arasında, 1488 yılında inşa edilmiş, hastane ve tıp fakültesinden oluşan Medresetü'l-E-tıbbayı anmak gerekir. Ruh hastalıklarının tedavisinde uzmanlaşmış ve terapi olarak müzik, su sesi ve parfüm kullanılmıştır. Günümüzde ise müzeye dönüştürülmüştür. (Gabriel A., 1963, s. 208-212)

Ancak Bursa, Osmanlı'nın kutsal beşiği olma özelliğini korumuştur. Fatih Sultan Mehmed'e kadar ilk Osmanlı hükümdarlarının hepsi

Bursa'ya defnedildi, I. Osman'ın (1281-1326) naaşının kalıntıları bile şehre getirildi. (Gabriel A., 1963, s. 208-212)

Bursa, önemli ve yemyeşil bitki örtüsü, bahçeleri, su kaynaklarından dolayı "Yeşil Şehir" olarak anılır...

İmparatorluğun şanlı geçmişine tanıklık eden birçok anıt (cami, türbe, türbe) barındıran bir şehirdir.

Bursa, Osmanlılarla birlikte ekonomik önem kazandı. 15. yüzyılın sonundan itibaren Venedikliler (Heyd, Hist, du commerce du Levant, I, s. 328) ve Floransalı tüccarlar (Heyd, II, s. 345, 349-350) dükkân ve tezgâhlarını açtılar. Dönemin başlıca ürünleri olan ipek, pamuk ve baharatlar yerinde üretilmeye ve şehirdeki birçok hanlarda alınıp satılmaya başlandı. Bursa altın işlemeli ipekleriyle ünlüydü (Annals of Oriental Studies, XVI, s. 251).

Bursa'nın ilk Magripli ziyaretçisi: İbn Battuta (1304-1368)

İbn Battuta (703-779 H.) olarak bilinen Muhammed ibn Abdullah İbn Muhammed El-Levati Tanci, 14. yüzyılda Bursa'yı ilk kez tasvir eden ünlü bir seyyahdır (Maspéro F., 1982):

"Oradan güzel pazarları ve geniş caddeleriyle büyük bir şehir olan Bursa'ya gittik. Bahçeler ve akan su kaynakları onu her taraftan kuşatıyor. Surlarının yakınlarında suyu çok sıcak olan ve büyük bir gölete dökülen bir kanal akıyor. Yanına biri erkeklere, diğeri kadınlara tahsis edilen iki bina inşa edilmiş. Çok uzak bölgelerden gelen hastalar bu termal su kaynağında şifa arıyorlar. Gelen misafirler kendileri için bir yapılmış olan zaviyeye yerleşiyorlar ve kaldıkları üç gün

boyunca kendilerine ikramda bulunuluyor. Bir Türkmen beyi tarafından inşa ettirildiği rivayet ediliyor.

“Bursa'nın önde gelen delikanlılarından Ahi Şemseddin'in²⁹ zaviyesinde konakladık ve Aşure günü³⁰ yanına uğradık. Büyük bir ziyafet hazırladı ve geceleyin ordu komutanlarını ve şehrin sakinlerini davet etti. Oruçlar açıldı ve kâfirler güzel sesleriyle Kur'an-ı Kerim tilavet ettiler.

Kadı ve vaiz Mecdüddin Konevî de oradaydı. Dua ve nasihatlerde bulundu. Çok beliğ bir ifade tarzı vardı. Daha sonra ilahi söyleyip Mevlevî ayinine başladık. Çok etkileyici bir geceydi. Bu vaiz çok dindar biriydi; sürekli oruç tutuyor ve üç günde bir iftar ediyordu. Sadece kendi emeğiyle kazandığını yiyor, asla kimseden yemek kabul etmediği rivayet ediliyordu. Üzerindeki giysilerden başka ne evi ne de başka bir eşyası vardı; sadece mezarlıkta uyuyor, vaaz ve nasihatte bulunuyor ve insanları hayra teşvik ediyordu. Her mecliste belirli sayıda adam onun elinden tövbe ediyordu. O geceden sonra onu aradım ama bulamadım. Mezarlığa gittim, orada da yoktu. Bana, herkes uyurken oraya gittiğini söylediler.

“Bu şehirde, aynı zamanda seyyah olan, şeyh Abdullah Mısrî ile tanıştım; iyi bir insandı. Çin, Serendîb adası, Mağripler, İspanya, Sudan dışında bütün dünyayı dolaşmıştı. Ben, bu saydığım yerleri de ziyaret ederek onu geçmiş oldum.

Sultan Osmancık oğlu İhtiyârüddin Orhan Bey: Bu padişah Türkmen hükümdarları arasında en güçlü, hazineleri, şehirleri ve askerleri bakımından en zengini idi. Sürekli olarak kontrol ettiği yüze yakın müstahkem kalesi vardı.

Onları onarmak ve durumlarını incelemek için her birinde birkaç gün geçirirdi. Rivayete göre hiçbir şehirde bir aydan daha fazla kalmazdı. Kâfirlerle savaşıyor ve onlara hiç rahat vermezdi.³¹ Bursa şehrini Rumlar-

29 Sultan Orhan'ın manevî hocası olan ve Bursa'nın fethinde surlara ilk bayrağı çeken Ahi Hasan'ın babası ve aynı zamanda Şeyh Edebalî'nin kardeşi (Çev.)

30 10 Muharrem 21 Eylül 1333 tarihine denk gelmektedir.

31 Osmanlı hanedanının kurucusu I. Osman'ın oğlu ve halefi olan ikinci Osmanlı hükümdarı (1326-1356). İbn Battûta'nın ifadesine göre, Osmanlı beyliği büyüklük ve güç olarak diğerlerinden daha önemli görünmüyordu, ancak giderek zayıflayan ve parçalanmış bir Bizans devleti karşısında büyük bir yükseliş kaydetti.

dan alan babasıdır ve türbesi daha önce kilise olan şehirdeki bir camide bulunmaktadır.³² Rivayete göre bu hükümdar (Osman) İznik şehrini yaklaşık yirmi yıl muhasara etmiş, ancak ve onu fethedemeden vefat etmiştir. Oğlu, burasını on iki yıl kuşattıktan sonra ele geçirmiştir.³³ Kendisini orada gördüm ve bana yüklü miktarda gümüş para gönderdi.”

El-Kalkaşandî'nin (1355-1418) Bursa ziyareti:

Arap tarihçisi Şihabüddin Ahmed ibn Ali el-Kalkaşandî (H. 756-821 H.) de İbn Battuta'dan birkaç yıl sonra Bursa'yı ziyaret etmiş ve Bursa'nın dikkate değer bir tasvirini yapmıştır (Strange, 1905, s. 156):

“Bursa, yukarıda belirttiğimiz tüm bölgelerin kuzeyinde yer alan, tuğla ve taşlarla inşa edilmiş büyük bir şehirdir. Evler ahşap tavanlarla kaplı olup, ekserisinin çatısı çift eğimlidir.

“Taberiye’de olduğu gibi, bazıları yer altı kaplıcalarından beslenen camiler, çarşılar ve hamamlar bulunmaktadır. Sağlam bir sur ile çevrilidir ve şehrin merkezinde hükümdarın ikametgâhının bulunduğu yüksek burçlarla muhkem bir kale yükselir: bu kalenin içinde bir dizi geniş saray, katedralden dönüştürülmüş bir cami ve üç hamam tesisi vardır.

“Şehrin banliyösünün dışında iki dere akar: birisi mavi nehir anlamına gelen Cökdere. Mavi bir dağdan çıktığı için bu adı almış. Güçlü debisiyle, yöre sakinlerinin evlerini inşa etmekte kullandıkları kayaları sürüklüyor. Ayrıca Bursa’daki meskenlerin çoğunda

32 Kaledeki eski Saint Elias manastırı. Aynı yerde bulunan Osman'ın şimdiki türbesi 19. yüzyılın sonlarında yeniden inşa edilmiştir.

33 İznik 1331 Mart'ında Orhan tarafından fethedilmiştir.

bu taşlar kullanılmış. Su hacmiyle Fırat'ı andıran ve Pınarbaşı denilen ikinci nehir ise şehri suluyor ve Katedral Camii'nden geçiyor.

Adından da anlaşılacağı üzere, bir gümüş madenin bulunduğu Gümüştepe şehrin hâkim bir noktasında yer almaktadır.

“Bursa, halen bölgedeki tüm beyliklerin üstünlüğünü tanıdığı Osmanlı'nın soyundan gelen hükümdarların başkentidir.”

Bursa'nın mimari mirası:

Bursa şehri, büyük dağ (Uludağ) adını taşıyan bir masifin eteklerinde kurulmuştur. Dağın üst kısmından aşağıya doğru meyilli arazisi üzerinde Romalıların yapmış olduğu surların kalıntıları mevcut. Ayrıca Hellenistik, Roma ve Bizans dönemi medeniyetlerinin birbirini takip ettiğini gösteren bazı kalıntılar da göze çarpmaktadır.

Bursa, 150 cami, 15 medrese, 11 zaviye (tekke), 35 türbe veya kabir, 35 hamam ve 11 han ile geleneksel Osmanlı dönemine ait çok sayıda konağı ihtiva eden yüksek vasıflı bir mimari mirasa sahiptir.

Albert Gabriel'e göre: “Bursa'daki abideleri incelediğimizde, Selçuklu geleneğinden uzaklaşıldığını iddia etmek bir yana, tam tersine onun varlığını sürdürdüğüne dair birçok delil buluruz. Batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerine egemen olan ve Trakya'ya kadar uzanan “Osmanlı sanatı” işte burada doğup neşvünema buldu. Türkiye tarihinde, sanat tarihinde Bursa önemli bir yer işgal etmektedir. Bu şehirde, hem anıtsal eserlerin katmış olduğu değeri, hem de, bu eserlerin göz kamaştırıcı yakın uyumunu müşahade etmek mümkündür” (Gabriel A., 1958, s. 209-210).

Bursa Yeşil Camii³⁴

Camiler:

Kentin en ünlü abideleri Yeşil Cami ve adını duvarları süsleyen çok renkli çanak çömleklerden alan, yeşil rengin hâkim olduğu Yeşil Türbe veya Yeşil Külliyesi'dir. I. Mehmet (Çelebi) döneminde 1420'lerde inşa edilmiştir. Timur'un 1402'de harap ettiği şehrin geri alınmasından sonra, Osmanlı hanedanının beşiği Bursa'ya daha fazla parlaklık kazandırmak için yapımına karar verilecektir. Vefatından sonra I. Mehmet adına bir türbe yaptırılmıştır.

Orhan Gazi Camii (Orhan Camii), ikinci Osmanlı padişahı ve Bursa şehrini alan Orhan tarafından 1339 yılında yaptırılan bir diğer mimari mücevherdir. Cami, "ters T" planıyla Osmanlı mimarisine ün kazandıracak yeni bir mimari üsluba öncülük etmektedir. "Bu plan, birbirinin ekseninde bir kubbe ile örtülü, yan kanatlarla ve yine kubbelerle çevrili ve önünde bir

34 https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:16_Brousse_mosqu%C3%A9e_photo_Sehab_Joailer.png

sundurma bulunan, kabaca eşit iki küpten oluşur. Mihrap görüntüsü arz etmeyen yan odalar ise Kuran-ı Kerim talim ve kıraatine tahsis edilmiştir. Arkadaki mescit, abdesthane olarak kullanılan ortadaki odaya göre hafifçe yükseltilmiştir.”

Ulu Camii, 14. yüzyılın sonlarında Sultan I. Beyazıt tarafından yaptırılmıştır. Öncekine (Yeşil Cami) fazla uzak olmayan mabedin inşa edilmesi, şehrin nüfusunun artmasında etkili olmuştur. “Oldukça güçlü sütunlarla ayrılmış ve çok sayıda kubbeyle örtülü geniş açıklıkların kullanıldığı” özel bir mimari üsluba sahiptir. Mihrap ekseninde yer alan kubbeler diğerlerinden daha yüksektir ve bir tanesi eksiktir, bu da biraz avlu tarzında, biraz aşağıda bulunan ve abdest için havuza yağmur suyu temin eden doğal bir açıklık oluşturmaktadır”.

Yeşil Cami'nin dekorasyonu için getirtilen İranlı ustaların yapmış olduğu Üftade Camii veya Muradiye Camii gibi çok sayıda mescit de mevcuttur.

Genelde Müslüman dünyasında, özelde Türkiye'de çoğu cami külliye, yani zaviye şeklinde inşa edilmiştir. İçinde bir mescit ve caminin sosyal boyutunu sağlayan eklentiler, bir Kuran mektebi (medrese) ve bir aşevi (imaret), yolcular veya evsizler için bir konaklama yeri bulunmaktadır... Yaptıranlar ne kadar zengin ve cömert ise, bu külliye de diğer yapılarıyla o kadar zenginleşir: bir mutfak, bir şifahane, bir kütüphane, çeşitli özel çalışma yerleri, vb.

Türbeler:

Belli başlı türbeler camilerin yakınında yer almaktadır. Örneğin büyük bir mutasavvıf olan Mehmed Muhyiddin Üftade Hazretleri'nin (Üftade Cami) mescidi 1490 yılında inşa edilmiş olup, türbe ile bitişiktir.

Özellikle Osman Gazi ve halefi Orhan Gazi'ye ait olan bazı türbeler, muhteşem bir manzara ile şehre bakan Tophane Parkı'ndaki park alanında yer almaktadır.

Şehirde başka türbeler de vardır: Vasiyeti üzerine doğrudan toprağa defnedilen II. Murat'ın türbesi lahitsiz olup, üzerine inşa edilen kub-

benin tepesine “türbe toprağına yağmur sularının düşmesi için yuvarlak bir delik konulmuştur Diğer türbeler ise şehrin muhtelif semtlerine dağılmış vaziyettedir: Bunlardan Fatih Sultan Mehmed’in oğlu Şehzade Cem’in ve II. Beyazıt’ın eşi Mükrime Hatun’un türbeleri 15. yüzyılda yapılmışlardır.

Bursa’da ayrıca, “Darü’l-kütübi’l-İlmiyye” tarafından neşredilen (Beyrut 2003) “Rûhu’l-Beyân fî tefsîri’l-Kur’ân” adlı eserin sahibi müfessir İsmail Hakkı Bursevî (1063-1137 / 1652-1725) gibi büyük İslam âlimlerinin kabirleri de bulunmaktadır.

1855 depreminde şehrin mimari mücevherlerinin çoğu yok oldu, hepsi olmasa da bazıları restore edildi. Bu durum, özellikle bahse konu iki türbe ve 19. yüzyılda yeniden inşa edilen Üftade Cami için de geçerlidir.

Çarşı ve Pazarlar:

Hanlar, bir iç avlu etrafında ticari mekânların düzenlendiği, biraz kervansarayları andıran pazar veya kapalı çarşılardır. Osmanlı İmparatorluğu’nda inşa edilen hanlar sadece zemin katı olan yapılar olarak düzenlenmiştir; iç avluda kafeler yer almaktadır.

Bursa şehrinde yaklaşık on beş han vardı. Şehir, 17. yüzyılda ipek üretiminin merkezi durumundaydı ve “ipek yolunun son durağı” idi. Lyon, Valence, Monle-soie gibi Avrupa şehirlerinin rekabeti yüzünden üretimi azaldı... Şehirde hala sayısı onu bulmayan han mevcut. Bunların bir kısmı özel ticarethane kümeleri şeklindedir: Bir handa tek bir ürün grubu yer almaktadır: en büyükleri ipek veya pamuk ürünlerinin bulunduğu Koza Han ve İpek Hanı, Piriç Hanı, Fidan Hanıdır

Bursa'da hanların hemen yakınlarında Bedesten denilen kapalı çarşılar da mevcuttur.

Hamam ve Kaplıcalar:

Şehir aynı zamanda kaplıcaları ve kükürtlü su depoları ile bir sular şehridir.

Bursa, Yeni Kaplıca, 1894

Bursa, termal sular açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Tepelerde, Çekirge köyünde birçok hamam vardır. Ayrıca, ev sahipleri, meskenlerine bir boru sistemi ile getirdikleri kaplıca suyu ile birkaç odayı, tedavi için gelen misafirlere kiralamaktadır. Su, ortalama 33 ila 34 °C sıcaklıkta musluğa gelir. Kaynağından çıkan sıcak su büyük bir tankta soğuk su ile karıştırılarak çıkış sıcaklığını elde etmesi sağlanır. En önemli hamamların sayısı dördtür: Yeni Kaplıca, Kaynarca, Kükürtlü ve Hacı Mustafa.

Eski Kaplıca 14. yüzyılın ortalarında Sultan I. Murad tarafından yaptırılmıştır.

Yeni Kaplıca, içlerinde en büyük olanıdır. Üç büyük ana odası ve nispeten küçültülmüş çok sayıda odası vardır. Bademli Bahçe kayalıklarından çıkan, ortalama 68 ila 70°C sıcaklıktaki suyun daha sonra soğuk su ilavesiyle soğutulduğu iki kaynakla beslenir. Suları biraz kükürtlüdür. Kaynarca: Yeni Kaplıca ile aynı kaynaktan beslenir. Hanımlara tahsis edilmiştir.

Hacı Mustafa, Bursa'yı Mudanya'ya bağlayan yol üzerindeki ovada, kurucusunun adını taşıyan bir hamamdır.

Kükürtlü kaplıcaları: İçinde sıcaklık denilen saunaların da bulunduğu kükürtlü termal banyolardır.

Tarım, sanayi ve ticaret şehri

Önceleri bir tarım kenti olan Bursa, zamanla sanayi kenti statüsüne kavuşmuştur. Aslında şehir, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok yabancı yatırımcıyı çeken ipek endüstrisinin yükselişi sayesinde çok önemli bir ekonomik gelişme göstermiştir. Örneğin Emir Abdülkâdir'in şehre gelişi sırasında Fransız ve İngiliz konsolosları tekstil alanında yatırım yapmışlardır.

Burada sanayinin gelişmiş olması, rekabet gücünü sağlayan en yeni makinelere sahip olmasından ileri gelmekteydi. Nitekim Bursa'daki ilk buharlı iplik işletmesi 1838 yılında faaliyete geçmiştir. Nicolas Vatin " bu tesislerin ilk başta yabancı, daha sonra da yerli sermaye ile çoğaldıklarını; 1852'de ise Devlet'e ait bir iplik fabrikası kurulduğunu" belirtir (Vatin N., s. 192, Cornec S., 2018)

Gravür (1852). Bursa Şehri. Çelebi Mehmed - Yeşil Camii

3.1900

hijri

BURSADA İKAMET

İstanbul'da geçirilen on gün

11 Aralık 1852'de Abdülkâdir, ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte Amboise'den kesin olarak ayrıldı. Trenle Paris'e gittiler. Burada devlet ricalinden bir kalabalık onları uğurlamak üzere bekliyordu. Emir, maiyetiyle birlikte, daha sonra kendisiyle görüşmek isteyen Baron de Rothschild'le buluşmak üzere Gare de Lyon'dan Chalons-sur-Saône'ye giden imparatorluk trenine bindi. Emir ve kırk iki kişilik maiyeti için dört vagon ayrılmıştı. Saône ve ardından Rhône üzerinden nehir yoluyla 'Le Parisien n°1' vapurunda Lyon'a doğru seyahatlerine devam edeceklerdir.

Yolculuk, Chalons, Lyon, Avignon ve nihayet Marsilya'daki molalarla on günden fazla sürecektir. Tüm duraklarda onuruna büyük resepsiyonlar düzenlendi.

Emir ve beraberindekiler 14 Aralık akşamı Marsilya'ya varırlar. Maiyetiyle birlikte Hotel des Empereurs'daki konaklar. Mukaddes Topraklar'a gitmek üzere gemiye binmeyi bekleyen Marsilya'da bulunan Mağripli hacılar da onun gelişini duyunca, 15 Aralık'ta akın akın onu ziyarete gelirler.

Marsilya'da kendisine, Fas'ta gözaltına alınan ve Fransa'nın müdahalesi sonrasında serbest bırakılan bazı akrabaları da eşlik eder. Aralarında Mustafa Boutaleb ve Tayeb Ben Mokhtar'ın yanı sıra başka akrabaları da bulunmaktadır.

Le Labrador Buharlı Gemisi

Nihayet, güzergâhının Toulon'a doğru değiştirilmesinin üzerinden beş yıldan bir hafta az bir süre geçtikten sonra, 21 Aralık 1852'de, Emir Doğu'ya yöneldi. Maiyetiyle birlikte, İmparatorun kendisine tahsis ettiği Le Labrador buharlı gemisine bindi.

Tekne nihayet 28 Rebiulevel 1269 H./8 Ocak 1848 Cuma günü İstanbul'a yanaştı. Emir ve beraberindekiler, ailesinden 97 kişi ve kendisine Paris'ten beri refakat eden Fransız heyeti İstanbul limanına vasil oldular. Teknenin limana girişi "Tophane'den atılan yirmi bir pare ve liman binalarından atılan on dokuz pare top mermisi" ile selamlandı. Emir, gemiden inerken, Türk yetkililer ve Babiali'deki Fransız diplomatik misyon temsilcilerinin yanı sıra büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. İstanbul'da ikameti için kendisine bir devlet konutu tahsis edildiği bildirildi.

*Emir Abdülkâdir
(Jean-Baptiste Ange Tissier, 1852)*

Yoğun bir program

Emir, asıl adı Hz. Peygamber'in birinci nesil sahabesinden Halid ibn Zeyd ibn Kuleyb el-Hazrecî en-Neccârî Ebu Eyyub El-Ensari camii-nin bulunduğu "Eyüp Sultan"a gider. Bu zat, Peygamber'i Medine'ye hicretinden sonra evine kabul etmiş ve onu yedi ay yanında misafir etmişti. İslam Ordusuna sancaktarlık da yapmış, İslam'ın yayılmasına damga vuran en büyük savaşlara, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmıştı. Ayrıca, müminlerin yeni dini desteklemek için İslam Peygamberine bağlılıklarını yeniledikleri Akabe Biatı'na da katılmıştı. İlk kuşatmada Konstantinopolis'i fethetmek üzere İslam ordusuyla çıkılan ilk sefer sırasında, 674 civarında kuşatma altındaki şehrin surları yakınında öldü. Türkler, Peygamber'e çok yakın olduğu için Ebu Eyyub El-Ensari'ye büyük önem vermekte ve onu Müslüman bir evliya olarak görmektedirler. Bu nedenle, Osmanlı topraklarında ilk kez onun türbesini ziyaret etmiş olması da, Emir Abdülkâdir'i Türklerin nazarında çok değerli kılmıştır. Eyüp Sultan, aslında Osmanlıların hürmet ettiği bir mekândır: her yeni padişah tahta çıkarken, Ebu Eyyub El-Ensari türbesine gidip, onun manevi huzurunda murakabe ettikten sonra, hanedanın kurucusu Osman'ın kılıcını kuşanmak zorundaydı. (Vatin N. ve Veinstein G., 2003)

Eyüp Sultan Camii

Emir dönüşte Ayasofya Camii'ni ziyaret edip namaz kıldı. Bu, ilk olarak 4. yüzyılda inşa edilmiş bir bazilikayı ve Konstantinopolis'in 15. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle camiye dönüştürülmüştü.

Emir Abdülkâdir, İstanbul'da kalışının ikinci gününde, kendisini sıcak bir şekilde karşılayan ve ona ailesiyle birlikte şehri tanıtmayı teklif eden Osmanlı Sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'yı (1798-1871) ziyaret etti. Ancak Emir, hasta annesi nedeniyle özür diletti. Mustafa Reşid Paşa ünlü bir Osmanlı siyasetçisiydi. Sırasıyla, 1834'te Paris'te ve 1836'da Londra'da büyükelçi; 1837'de dışişleri bakanı; daha sonra tekrar 1838'de Londra'da, 1841 ve 1843'de Paris'te büyükelçi olmuştur. 1845-1857 yılları arasında altı kez bakanlık yaptı. Osmanlı devletini etkileyen Tanzimat reformlarının öncüsü olarak kabul edilir. Sultan II. Abdülhamid'e çok yakındı.

Mustafa Reşid Paşa

Emir'in İstanbul'daki üçüncü ziyareti, devletin ikinci resmi şahsiyeti olan Şeyhül-İslam Arif Hikmet Bey'e (1201-1275 H./1785-1859) tahsis edildi. Şeyhül-İslam, Osmanlı İmparatorluğu'nda Başbakan ile aynı seviyeye sahipti; Sultan'ın ayakta kabul ettiği tek kişiydi. Arif Hikmet'in uzun bir devlet adamlığı geçmişi vardır. II. Mahmud tarafından 1231'de Kudüs, 1236'da Mısır, 1239'da Medine kadılığına; 1242'de (1826) Şeyhül-İslamlığa, 1243'ten 1250'ye kadar devlet düzeyinde en önemli üçüncü makam olan Nakibül-Eşraflığa tayin edildi. Şeyhülislam olmadan önce Kazaskerlik görevinde bulundu. Toplantılar çok sayıda bakan ve üst düzey yetkilinin katılımıyla gerçekleşirdi. İmparatorluk müftüsü rolünün yanı sıra, büyük kadıları da o tayin ediyordu. Büyük bir edebiyatçı, şair ve İslam hukuku uzmanıydı. Medine'de on bine yakın yazmanın bulunduğu bir kütüphane kurmuştu. H. 1262'de (1846)'de tayin edildiği Şeyhülislamlık görevini 1854'e kadar sürdürmüştür.

Emir Abdülkâdir ayrıca, 1851-1852 yılları arasında üç kez Mekke Emiri olan ve İstanbul'u ziyarete gelen Şerif Abdülmuttalib ibn Galib (1790-1886) ile görüştü.

Bu ziyaretten sonra Emir, İstanbul'daki ikametinin ikinci gününde Fransız Büyükelçiliğine gitti. Orada karşılaştığı Marquis de Lavalet-

te'den, Prens Başkan'a (Napolyon) bir kez daha teşekkürlerini iletmesini istedi İstanbul'a gelişinin üçüncü gününde, Emir Abdülkâdir, Sultan Abdülmecid Han ile görüşmek üzere Çırağan imparatorluk sarayına davet edildi. Emir'e, en büyük oğlu Muhammed, himayesine aldığı ve babası Miliana Emiri'nin halifesi olup 1843'de şehit düşen Allal Ould Sidi Embarek'in oğlu ile uşağı Kara Mustafa eşlik etti. Sıcak bir şekilde karşılandı. Sultan kendisinin ve arkadaşlarının sağlığının nasıl olduğunu sordu. Onu dini ve ülkesi için verdiği mücadeleden dolayı tebrik etti. Prens Başkan Napolyon'a Emir'i serbest bırakma sözüne sadık kaldığı için teşekkür etti.* Padişah, Emir'e beraberindekileri tanıştırmaktan memnun olduğunu dile getirdi. Oğlu Muhammed ile biraz sohbet etti. Sultan kendilerini uğurlarken, ikametgah olarak Bursa'yı seçtiğini, ikamet etmek için İmparatorluk içinde başka bir yer seçmekte hür olduğunu bildirdi. Emir kendisine teşekkür etti ve "Müminlerin Sultanı benim için neyi seçmişse ona razıyım" dedi. Emir, Osmanlı İmparatorluğuna gelişini sağladığı için padişaha içtenlikle teşekkür etti. Kendisine yapılan bu iyiliğin dünyadan ve dünyanın içindekilerden çok daha önemli olduğunu ifade ederek, Padişahın şerefine Tuhfetü'z-Zâir'de geçen bir şiir okudu (Muhammed P., 2012, s. 576)

Arif Hikmet Bey

Osmanlı siyasi sınıfının Emir Abdülkâdir'e gösterdiği coşku ve alakanın gerisinde kalmamak için, Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Marquis de Lavalette, Emir'in onuruna büyük bir parti düzenledi ve İstanbul'da bulunan tüm diplomatik görevlileri, şehrin siyasi şahsiyetlerini ve eşrafını davet etti.

Abdülmecid Han (1. Abdülmecid)

Emir Abdülkâdir'in geçirdiği on gün, önemli kişilere ve bakanlara yaptığı ziyaretlerle sona erdi. Görüldüğü her yerde, büyük bir kalabalık onu selamlamak için toplanıyordu. Emir'in, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde belirli bir itibarı vardı. Bu ziyaret aynı zamanda siyasi kariyerinde de önemli bir noktaydı: Babıali'ye olan bağlılığını tazelemesine ve duygularını doğrudan Sultan'a ve İmparatorluğun önde gelenlerine ifade etmesine imkân sağladı. Padişahla yaptığı toplantılar da dâhil olmak üzere, Osmanlı ileri gelenleriyle yapılan ziyaretler, kendisine eşlik eden Fransız heyetinin veya Fransız Büyükelçiliği'nin herhangi bir üyesinin yokluğunda gerçekleşti. Bunu yaparken Osmanlılar, Fransa'nın etkisini kısıtlamak istediler ve böylece Emir'e, herhangi bir aracı olmadan, özgürce kendisini ifade etme fırsatı vermiş oldular.

Fransızlara göre tamamen resmi bir ziyaret:

Fransız tarihçiliği, Emir Abdülkâdir'in İstanbul ziyaretini önemsiz bir olay, nezaket gereği basit bir formalite, hatta "bazı idari işlemlerin halledilmesi için geçen bir zaman dilimi" olarak gösterir.

Emir Abdülkâdir'i müspet bir şekilde değerlendiren ilk kitap, 1863'te yayınlanan Alexandre Bellemare'in eseridir. O, Harbiye Nezareti'nde Arap işlerinden sorumluydu. Tahliyesini müteakip 1852'de Paris'i ziyareti sırasında Emir Abdülkâdir ile uzun uzun görüşmüştü. Emir'in İstanbul ziyareti ile ilgili olarak kitapta net bir bilgi verilmez. Sadece, Abdülkâdir'in, Boğaz kıyısındaki iskelenin hemen yanı başında bulunan Tophane Camii'ne namaz molası vermek için uğradığı, daha sonra Bursa'ya gitmek üzere tekneye binmek zorunda kaldığı belirtilir.

Diğer Fransızca yazılar, Emir'in Sultan tarafından kabul edilmesinin altında, Sultan'ın "Kırım Savaşı'nda Fransız müttefiklerinden esirgemeyeceği "bir iyi niyet gösterisi" yattığını ifade ederler.

Osmanlılar, Emir'i kökenine göre adlandırıyorlardı: Abdülkâdir el-Cezayirî (Cezâyirli Abdülkâdir). Burada onun savaşçı geçmişine bir atıf ve imada bulunmaktadır. Fransız yazılarında, Emir'in geçmişiyle ilgili bu dönem muğlak ifadelerle anlatılmaktadır. Tahliye edildikten sonra bile, Emir, Fransızların kontrolü altında kaldı. Bu nedenle, Babiali ile ilişkisi oldukça mesafeli, hatta soğuk olmalıydı. Gerçekte, Emir'e eşlik eden Fransız heyetinin üyeleri ve İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği temsilcileri, Osmanlı ileri gelenlerine yapılan tüm ziyaretlerin dışında tutuldu. Osmanlı arşivlerinde yer alan bir notta, padişahla yaptığı görüşme sırasında "(Fransız) elçiliğinden kişilerin ziyarete katılmasının uygun olmadığı" açıkça belirtilmektedir. İstanbul'daki ikameti boyunca kendisine tercüman olarak Saray'dan Hâlis Yusuf Efendi tahsis edilmiştir.³⁵

Böylece Osmanlılar, Emir ile bir aracı olmaksızın, doğrudan temas kurmak istediler. Bu görüşmelerde Fransızların bulunması, yabancı bir vesayet varlığı anlamına gelirdi ve bu durum Emir'in kendisini istediği gibi ifade etmesine mani olurdu.

Birkaç rapordan yola çıkarak kırıntı kabilinden bazı bilgiler elde eden Bellemare, Emir'in İstanbul ziyaretini, halkın kayıtsızlığıyla dikkati çeken soğuk gibi bir ziyaret gibi göstermektedir: "On beş yıl boyunca İslam'ı temsil etmiş ve dini prensipler adına Hıristiyanlara karşı başarı ve yenilgilerle dolu bir mücadele sürdürmüş olan bir kişinin geçtiği yollarda halkın daha coşkulu olması beklenirdi; ama öyle olmadı. Ne eski yönetim taraftarları ne de reform yanlısı (İslahatçı) Türkler, emiri selamlamak şöyle dursun, onu görmek için bile zahmet etmeye tenezzül etmediler. Limandaki sıradan kayıkçılar ise, Elçilik korumalarının Abdülkâdir'e karşı hürmetkar tavır sergilemeleri yönünde aldıkları talimat nedeniyle yaşadıkları zahmete karşı sadece şaşkınlık hissi içindeydiler. Gerçekten, Osman'ın soyundan gelen en aşağı seviyedeki

35 Hâlis Yusuf Efendi (Tâhir Ömerzâde) (1805-1883), Tercüme Odası'nda yetişmiş Arapça tercüman, dil öğretmeni. 1845'ten itibaren çeşitli elçiliklerde kâtip olarak çalıştı. Bâbiali'de tercüman olarak görevlendirilmeden önce Lübnan'da görev yaptı.

birine bile kıyasla, çok ünlü de olsa bu Arap kim oluyordu? Bu ziyaretin görgü tanığı olan Emir'in oğlu Muhammed Paşa ise, aksine her yerden davet geldiğini ve Emir ne zaman dışarı çıksa insanların onu selamlamak için izdiham oluşturduğunu doğrulamaktadır.³⁶

Emir'in büyük oğlunun ifadesi, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin bir raporuyla doğrulanmıştır. Rapor, Emir Abdülkâdir'in İstanbul'a geldiğinde "hâlâ cihat önderi statüsüne sahip olduğunu" teyit etmektedir. "Bir İslâm Savunucusu" olarak kutlanmıştır."³⁷ İngiliz büyükelçiliği "halkın cihat kahramanına olan coşkusunun, geldiği günden itibaren cami çıkışları sırasında ortaya çıktığını vurgulamaktaydı. Majesteleri İngiliz Büyükelçisi de, Fransa Büyükelçisi tarafından düzenlenen resepsiyon sırasında şu söylentinin çıktığını ifade ediyordu: "Cezayirli lider, Sultan Abdülmeccid'in bir uşağına yüz bin Fransız öldürmekle övünmüştü".³⁸ İfade edilen rakam bir yana, Abdülkâdir'in kendisini muhataplarına göre farklı bir biçimde takdim ettiği söyleniyordu.

Emir'in İstanbul ziyareti ve bunun siyasi sonuçları Fransızlar tarafından kesinlikle hoş karşılanmadı. İngiliz büyükelçiliğince hazırlanan bir rapor, "Emir Abdülkâdir'in İstanbul ziyaretinin "Babıali ile Fransız büyükelçiliği arasında Cezayir sorunuyla ilgili gerilimi yeniden canlandırdığını" gösteriyor. (Cornac S.H., 2018)

36 FO 195 .385, 11 Ocak 1853.

37 FO 195 .385, 11 Ocak 1853.

38 FO 195 .385, 11 Ocak 1853.

Emir Abdülkâdir'in Bursa'ya girişi

17 Ocak 1853'te, annesi Zohra, üç hanımı, oğulları ve iki kayınbiraderi dahil 97 kişiden oluşan Emir Abdülkâdir ve refakatindekiler, Bursa'ya en yakın deniz noktası olan Mudanya'ya müteveccihen, III. Napolyon tarafından kendilerine tahsis edilen Labrador teknesine bindiler. Mudanya, Marmara Denizi'nin güney kesiminde, Asya kıyısında yer alan küçük bir limandır. Bursa'ya yaklaşık 40 kilometre mesafededir.

Emir Abdülkâdir'i Bursa'da karşılama hazırlıkları:

Fransızların düşündüğünün aksine Osmanlılar, Emir Abdülkâdir'e çok değer vermişlerdi. Çünkü o Fransızlarla savaşmıştı, yani bir mücahit, Allah yolunda savaşan bir mümindir. Ayrıca Emir Abdülkâdir bir Sufi idi. Cezayir'de önce babası ve ardından ağabeyi Muhammed Said'in önderlik ettiği büyük bir zaviyeye mensuptu. Bu iki nedenden dolayı Emir Abdülkâdir özel bir statüye sahipti. Beklenen, bir şartlı tahliye mahkûmu değil, kendisine çok önem atfedilen-bir şahsiyetti.

Bursa valisi Halil Paşa'ya Emir Abdülkâdir ve beraberindekilerin karşılanmaları ve ikametlerinin sağlanması için talimat verilmişti. Bu hazırlıkları Sadrazam Fuad Paşa bizzat takip etti. Bursa valisi Halil Paşa, hazırlıkların seyri hakkında merkezi yetkililere düzenli raporlar gönderiyordu. Bu çalışmalar Kasım 1852'den Ocak 1853'ün başlarına kadar sürdü.

Osmanlı arşivleri, Emir Abdülkâdir'in statüsünün anlaşılması hususunda çok faydalı belgeleri öne çıkarmaktadır. Hariciye Nezaretine (Dışişleri Bakanlığı) ait bir belgede, "Abdülkâdir, Güvenli Bölge'ye "sürgün olarak" (menfiyyen) değil, "kendi arzusuyla" (kendü istegile gelüb) geldiği belirtilmektedir.³⁹

17 Ocak 1853 tarihine denk gelen 7 Rebiül-Ahir günü Mudanya limanı-Gemlik'e yanaşan tekneyi, başında fayton ve süvarileriyle Bursa eşrafından Muhtar Bey'in bulunduğu bir karşılama alayı bekliyordu. Bursa valisi Halil Paşa, Emir ve beraberindekileri karşılayıp onları bir an

39 HR 92.4481 , 3 Kasım 1852. Bkz. Muslu, Emir Abdülkâdir, s. 58.

önce Bursa'ya götürmek için sabırsızlanıyordu. Süvariler alayı karşılayarak yol boyunca onlara eşlik etti.

Kentin girişinde, başta Bursa valisi Halil Paşa olmak üzere, eşraf ve halkın bir kısmı karşılama için orada idi. Emir'in büyük oğlu Muhammed Paşa, bu karşılamaya damgasını vurmuştu. Kitabında şöyle yazar: "Karşılama o kadar sıcaktı ve o kadar hürmet ve alakaya mazhar olduk ki, Fransa'dan ayrılırken ve İstanbul'a geldiğimizde bize gösterilen ilgiyi unutturdu. (Muhammed P., 2012)

Karşılama töreni ve selamlaşmaların ardından, alay Emir Abdülkâdir ve beraberindekilere Mahkeme semtindeki yeni ikametgâhlarına kadar refakat etti.⁴⁰

1853 Mart tarihli Revue de l'Orient, Emir Abdülkâdir'in, Bursa'ya 17 Ocak'ta geldiğini nakleder. Kendi ailesi ve diğer iki eski halifenin aileleri de ertesi gün ona katıldılar. Çok iyi karşılanmışlardı ve bunu önlerinde açılacak yeni dönem için hayra yoruyorlardı. Vali onlara çok ayrıcalıklı bir karşılama yaptı. Verdiği talimat üzerine, şehrin önde gelen simalarından Muhtar Bey, birkaç gün öncesinden Gemlik limanına kendisine ait en iyi binek atları ve arabasıyla emiri beklemeye gelmişti. Ayrıca atlı bir muhafız takımı onu beklemekteydi ve Paşa'nın emrindeki subayların büyük bir bölümü de, onun adına iltifatlar yağdırmak ve Gemlik'ten hareket eden muhafız takımının sayısını yol boyunca artırmak için geldi.

"Majesteleri Sultan, Bursa'daki en iyi evlerden birini Emir'e tahsis etti. Bu ev, masrafları Majesteleri tarafından karşılanarak, divanlar ve halılarla döşendi.

40 Revue de l'Orient, Cilt 13-14 ; Chez Delavigne, Libraire de la Société orientale, 1853 ; p 195

Tefriş ve yerleştirme işlemleri ise Fransız hükümetinin ihtimamıyla tamamlandı ve Emir'in ailesinin kaldığı yer bugün çok mükemmel durumda. İki eski halifenin aileleri de komşu evlere yerleştirildi."⁴¹

Emir biraz dinlenip, önce evi, mahalleyi ve sonra tüm şehri dolaştı. Kendisi için seçilen şehirden memnundu. Emir, yanındakilere şu itirafta bulundu: "Kim Bursa'nın Tlemcen'e benzediğini söylemişse, doğru söylemiş." Sonra tespit ettiği birçok benzer noktayı mukayese etti.⁴² Daha sonra, yeni yazdığı birkaç mısraı okudu: "Çadırlar onun çadırlarına benziyor ama görüyorum ki mahalledeki kadınlar onun hanımlarına benzemiyor."⁴³

Kendisine Tlemcen'in bazı köşelerini ve Blida'nın tabiat örtüsünü hatırlatan zeytin ağaçlıklarının bulunduğu bu hafif engebeli araziye çok beğendi. Özellikle ağaçların yaşı, çeşitliliği ve akarsuların sayısı onu etkilemişti. Dağ eteklerine çeşitli sebze ve meyveler dikilmişti: Meyve ağaçları, incir ağaçları ve diplerine fasulye ve diğer mahsullerin ekildiği badem ağaçları vardı. Arazi çok iyi işlenip sürülmüş ve sulanmıştı. Kaplıcalar onu Bou Hanifia hamamlarındaki çocukluk anılarındaki geri götürmüştü..." (Etienne B., 2012)

Koskoca konut küçük gelmeye başlıyor:

Bellemare, Cezayir kahramanına yakışmayan harap bir konuttan bahsederek diğer Fransız yazarların aksine, Emir'in Bursa'daki konağından şöyle bahseder: "Aslında Abdülkâdir, maiyetiyle birlikte Bursa'da, Osmanlı makamlarının kendisine ikametgâh olarak tahsis ettiği eski bir kervansaraya yerleştirildi. Bina neredeyse harabeye dönmüştü ve emir onu oturulabilir hale getirmek için önemli bir çalışma üstlenmek zorunda kaldı."⁴⁴

Padişahın, aynı zamanda damadı olan Halil Paşa'ya, beraberindeki yüz kadar kişiyi barındıracak geniş bir ev bulmasını emretti. Ancak, küçük

41 Revue de l'Orient, Cilt 13-14 ; Chez Delavigne, Libraire de la Société orientale, 1853 ; p 195

42 Revue de l'Orient, Cilt 13-14 ; Chez Delavigne, Libraire de la Société orientale, 1853 ; p 195

43 Revue de l'Orient, Cilt 13-14 ; Chez Delavigne, Libraire de la Société orientale, 1853 ; p 195

44 <https://voixdeloranie.com/index.php/fr/culture/histoire-memoire/681-21-decembre-1852>.

bir şehirde bu kolay değildi. Bursa valisinin danışmanları sonunda, Emir'in geniş ailesinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyüklükte bir konut buldular. Cezayir Emiri'nin gelişinin ilanından bu yana çok hızlı bir şekilde yürütülen tadilat çalışmaları bir restorasyona dönüştü ve bu vesile ile binaların ve bahçelerin elden geçmesini sağladı. Paris'ten beri Emir'e eşlik eden Fransız heyeti mensuplarının konaklamalarını ise, Fransa Konsolosu Crespin üstlendi.

Emir Abdülkâdir'in Osmanlı arşivlerinde bulunan mektubu Bursa'da kendisine tahsis edilen ikamet konusunu akla getirmektedir. Emir, Bursalı yetkililer tarafından kendisine alınan evde rahat değildi. Çünkü büyüklüğüne rağmen yeni gelenlerle birlikte sayısı yüzü geçen insanları içine alamıyordu. Sadece sekiz yatak odası vardı: Emir'e ve ailesine ayrılan üçü girişteydi. O zamanlar üç karısı vardı. Birinci katta beş yatak odası bulunuyordu. Rezidansın ayrıca mutfakları, banyosu ve çardağa bakan geniş bir avlusu vardı. İkinci katta ikinci bir çardak bulunuyordu. Dört çeşmesi olan geniş bir bahçeye sahipti. (Etienne B., 2012) Rezidans, Emir'in sahip olduğu on atı rahatlıkla barındırıyordu.

Bursa'daki rezidansı satın alan, onarımları yaptıran ve çok sayıda Cezayirinin yaşaması için evi genişleten Bâbi Âli idi. Evin mobilyalarının da Sadrazamın talimatıyla Halil Paşa tarafından satın alındığını eklemek gerekir. Fransa, buna tepki göstererek, Bursa yakınlarındaki tarım çiftliğinin satış bedeline denk gelen bir meblağı iade etti.

Cornac S. (2018)'in bildirdiğine göre ""Babıali tarafından Bursa valisine (Hüdavendigâr valisi) Abdülkâdir'in ikamet usulleri ile ilgili çok sayıda belge gönderilmiştir. A.MKT.UM 117.85 (16 Aralık 1852), HR.MKT 53.69 (Aralık 1852), C. DH 68.3352 (31 Aralık 1852),

HR.MKT 54.61, 1 R 1269 1 12 Ocak 1853), vs. Esas itibarıyla bunlar, Fransızların ona gösterdikleri ilgiden dolayı, Osmanlı makamlarının önemini anladıkları bir mertebeye uygun olarak döşenmiş büyük bir evin hazırlanmasıyla ilgili belgelerdi. Fransız belgeleri bu bilgiyi bazen talimatların bizzat Fuad Paşa'dan geldiğini belirterek tamamlamaktadır. Raporda, Paşa, "Sultan'ın Abdülkâdir'in emrine büyük bir evin tahsis edilmesini irad ettiğini" belirtmektedir. AE, CPC Türkiye 310, 25 Kasım 1851, La Vallette'den Dışişleri Bakanına. (Cornac S., 2018)

8 Şubat 1853 tarihli i.HR 94.4620 (Osmanlı Arşivi) belge, Abdülkâdir'e ilk konağının kiralınması için verilen miktarı (28.465 kuruş ve 500 kuruş) diğerlerinden daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır. (Cornac S., 2018). İlk miktar konut alımı, ikincisi ise evin mobilyaları için tahsis edilmiş görünüyor. Belge aksini söylese de muhtemelen bir karışıklık olduğu ortada. Diğer belgeler kiralamadan ziyade satın alma işleminden bahsediyorlar. Bu son seçenek daha muhtemel görünüyor. Zira Fransızlar, Emir ve refakatindekiler için Çeltik'li bir kadının evini satın almak üzere avans verme ihtiyacı hissedeceklerdir.

Emir Abdülkâdir, Bursa'da kendisine satın alınan ev için Sadrazam Fuad Paşa'ya bir teşekkür mektubu gönderir; ancak evin, refakatindekileri ve on beş kişilik ailesini barındıramayacak kadar küçük olduğuna dikkat çeker. Bu acil durumun üstesinden gelmek için, Emir'in refakatindeki birkaç kişiyi yerleştirmek üzere Çiçekçizade semtinde ikinci bir ev kiralandı.

Bazı odaların çatıları ve duvarları düşme tehlikesi altındaydı. Onarım çalışmalarının yanı sıra, bazı bölümlerin yeniden inşası gerekiyordu. Hatta Emir, Sadrazam'a şöyle yazacak kadar ileri gitti: "Odaların ne halde olduğunu görseydiniz, orada yaşamayı kabul etmezsiniz. (Ek 4) Mektubunda Cezayirli topluluğun bu koşullarda yaşamasının zorluğunu ifade etti. Mektubun tonu, iki kişi arasında kurulan dostluğun niteliğini yansıtmaktadır. Bunun üzerine Bursa valisi Halil Paşa'ya yirmi kadar oda yapılması ve mevcut olanların onarılması talimatı verildi. Emir, ahşap yapıların bir gün alev alıp her şeyden çok değer verdiği kitaplarının yok olmasından korktuğu için, kitaplarının bulunduğu odaların taştan yapılmasını istedi. Netice itibarıyla yirmi odanın on yedisi ahşap, diğer üçü taştan inşa edildi.

Rezidansın restorasyon çalışmalarına ve yeni odaların inşasına rağmen, Cezayir topluluğu, Şam'dan ve hatta doğrudan Cezayir'den Emir'e katılmak üzere yeni insanların gelmesiyle giderek büyüdü. Emir, şehirden yaklaşık yirmi kilometre uzaklıktaki Çeltik'te, İstanbul'dakilerin modeline göre ve birçok insanı barındırabilecek büyüklükte bir sarayın yapılacağı bir çiftlik satın almaya karar verdi. Emir, inşaat planı üzerinde iyice düşündü ve bu amaçla İstanbul'dan bir mimar getirdi. Çiftlikte, çoğunluğu dut olmak üzere birçok ağaç vardı. Bursa'da ipek üretildiği için, çiftçiler ipek böceği yetiştiriyordu. (Saadallah A., 2015)

Çalışmalar sorunsuz bir şekilde yürütüldü ve bir yıldan az bir sürede tamamlandı. Emir, yapılan zirai faaliyetler hakkında bilgi almak ve dinlenmek için sık sık çiftliğe giderdi.

Emir, çiftliğe yerleştirdiği çok sayıda aileye araziyi dağıttı. Yetiştirilen ve hayvan yemi olarak kullanılan arpanın yanı sıra, çok sayıda ağaç diktirdi. Ayrıca yeni kültürleri tanıttı. Bruno Etienne'e (2012) göre, Polonyalı ve çingene işçileri bile davet etti.

Fransa'dan abartılı emekli maaşı tahsisi

Fransız yazarlar, Fransa'dan ayrıldıktan sonra Emir'e verilen ödenek miktarını abarttılar. Bu ödenek bir hak olup, Emir'e verilen beş yıllık hapis cezasının tazminatı bile sayılmaz. 1843'te Zmala'nın zaptı sırasında ele geçirilen Emir'in hazinelerini ya da Muasker, Miliana, Tagdemt, Saida, Boghar gibi ülkenin çeşitli şehirlerinde resmi binalara verdikleri zarar ve tahribatı hesaba katmamışlardı bile.

Esaret dönemi boyunca Emir ve refakatindekiler çok mütevazı bir hayat sürüyorlardı. "Fransız hükümeti önce cari harcama giderlerine mahsuben, gün ve

kişi başına (1 fr 30 c.) gibi son derece küçük bir meblağ tahsis etti. Bu miktar o kadar azdı ki, zaman zaman aynı olarak giysi ve diğer taşıyabilir eşyalar verilmekteydi. Albay Churchill'in, Lamalgue Kalesi'nde Emir'i izlemekten sorumlu olan Eugène Daumas ile ilgili anlattığı kısa hikâye, rehinelerin imkânlarının ne denli kısıtlı olduğunu göstermektedir: "Bir gün General Daumas onu ziyarete geldi. Kışın tam ortasıydı. Abdülkâdir'in yakacak bir şeyi yoktu. General ona hayretini ifade edince: "Dün odun stoğum tükendi ve yanımdakilerin hiçbirinden bana kendi kütüklerinden vermelerini isteyemedim. Fakir insanlar! Onlardan almak yerine, hep onlara veren durumda olmak isterim..." (Churchill Ch.-H., 2006, s. 289)

Bir Fransız yazar, bu yardımın onların ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğunu teyit ediyor: "Aşırı cimri ve biraz da görgüsüz biri, Arapların zevk ve adetlerindeki bu sadeliğe bir anlam veremeyecektir. Bununla birlikte, Arap kabilelerine ait evlerin iç ve dış görünüşlerinin, çok harabe bir kraliyet kalesindeki bir evden daha fazla bir sefalet sergilediği de doğrudur. Bu dış görünüş, insanlık ve milli onur açısından acı vericidir."⁴⁵

Cezayir toplumunda hapisanedeki yüz kişi için bu miktar yılda yaklaşık 50.000 frank demektir. III. Napolyon tarafından Emir Abdülkâdir ve refakatindekilere verilen tazminat, hapisteyken kendisine tahsis edilenin ancak iki katıydı.⁴⁶ Özellikle birçok Cezayirli Bursa'daki Emir'e katıldığından bu ödenek yetersizdi. Alexandre Bellemare da, bu miktarın Emir'in ve birçok arkadaşının ihtiyaçlarını karşılamaya yetersiz olduğunu kabul etmektedir: "Kuşkusuz, İmparator, Abdülkâdir'e yerel para birimiyle aylık 38.000 kuruşa tekabül eden 100.000 franklık bir sübvansiyon vererek ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşıladı. Ancak muhtaç durumdaki insanların sayısı fazla olduğundan, bu yardım çok yetersiz kalmaktaydı. (Bellemare A., 1863)

Çok farklı rakamlar zikreden birçok Fransız yazar, tazminat miktarını ve bunun yüzden fazla kişiden oluşan bir topluluğun hangi ihtiyaçları

45 Du Plessis M., Op., Cité, s. 222, 43 numaralı dipnota bakınız

46 Bu tutarların makbuzu, Mart 1853'ten itibaren konsolosluk arşivlerinde mevcuttur. Ör: CAON, Bursa, 11 Mart 1853, 2 Nisan 1853, 31 Mayıs 1853, vb.

nı karşılayabileceğini yakından inceleme zahmetine girmemiş, sadece fazlasıyla yeterli olduğunu tekrarlamakla yetinmiştir: “Fransız hükümeti tarafından kendisine verilen emekli maaşı, onun asil bir hayat sürmesine yetiyordu. (Bellemare A., 1863, Olmi A., 2011) Bazıları bu miktarı 150.000 frank⁴⁷, bazıları ise 200.000 frank⁴⁸ olarak verir.

Bir örnek vermek gerekirse, Rus prensi olan Demidoff, 1840’larda III. Napolyon’un kuzeni Prenses Mathilde’den ayrıldıktan sonra, Saint Petersburg mahkemesi tarafından nafaka olarak yılda 200.000 frank ödemeye mahkûm edilmişti.⁴⁹

Bursa’da bir Fransız konsolosluğu olmasına rağmen, bu emekli maaşı düzenli olarak aylık 8.333 frank 33 sous (para) oranında ödenmiyordu. Yirmi günlük çek şeklinde gönderiliyordu. Bu çekler “İstanbul’da, sırasıyla Antoun Horney, Chiha, Yusuf Saïdah, Raphael Levi Estambouli gibi aracılara taşeronluk yapan Dassoud ve Salomon Farhi tarafından bozduruluyordu. “(Etienne B., 2012) Bu aracılar, Emir’e ancak yılın ortasında ulaşacak olan parayı kendi çıkarları doğrultusunda piyasada çeviriyorlar ve “bu arada Emir, ikametini sağlayacak olan bu parayı hep farklı miktarlarda alıyordu: Mart ayında 38.645 frank, daha sonra da, Bursa’ya 20 km. mesafedeki Çiftlik’in satın alınması ve tamirat işleri için yıl boyunca 295.000 frank (Etienne B., 2012)

Ayrıca Emir’e bir emekli maaşı bağlanması hususu da gündemdeydi. “Abdülkâdir’in tahliyesinden çok kısa bir süre sonra, Osmanlılar, kendilerinin de ona

47 www.chateaudechantilly.com/chateauchantilly/fr/preparezvisite/ecoles.html

48 <https://voixdeloranie.com/index.php/fr/culture/histoire-memoire/681-21-decembre-1852>

49 https://fr.wikipedia.org/wiki/Mathilde_Bonaparte

da bir maaş bağlaması gerektiğini fark ettiler. "...mumaileyhe taraf-ı Devlet-i Aliye'den münasib mikdar maaş ihsan buyurularak kendüsünün öte taraftan alacağı maaşdan istiğna halinde bulundurulması". (A.MKT.UM 117.85, 16 Aralık 1852; HR.MKT 53.69, 29 Aralık 1852; i.HR 94.4620, 8 Şubat 1853)

Bursa Valisi, Babıali'nin Fransa'nın kendisine yıllık bir emekli maaşı bağladığını bildiği halde, Emir Abdülkâdir'e, Bursa'ya gelir gelmez, kendisine ayrıca bir ödenek tahsis etmeye amade olduğunu bildirdi. Emir, şu an için elindeki maddi imkânların kendisi ve arkadaşlarının ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğunu söyleyerek, Valiye teşekkür etti. Tekrar, Sultan'ın kendisi için yaptıklarının dünyadan ve içindekilerden daha önemli olduğunu ifade etti. Ekselanslarının Emir'i Osmanlı topraklarında ağırlayabilmek için verdiği garanti sayesinde hapisten çıkması ve özgürlüğün tadına varması mümkün olmuştu. Bu hareketin eşi benzeri yoktu ve yapacağı hiçbir teşekkürle telafi edilemezdi. Kendisini Osmanlı Padişahı Ekselanslarının hizmetkârı olarak görmekteydi. Birkaç yıl sonra "Şam'a yerleşirken Abdülkâdir, Sadrazam'a hitaben yazdığı bir mektupta bu durumu doğruladı."⁵⁰

Ancak Emir'in Bursa'ya yerleştirilmesinden itibaren masraflar katlanarak arttı. Mücahid kardeşleri de Bursa'ya gelince onların da ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kaldı. Dolayısıyla aldığı ilk tahsisat kısa sürede tükendi.

Bu yeni ihtiyaçlar ve özellikle kardeşlerinin Şam'a gelişi karşısında Emir, muhtaç bir hale düştü ve Bâbiâli'ye müracaat etmek zorunda kaldı.

Emir Abdülkâdir'in tahliyesinden bir süre sonra, Fransızlar, Emir'le birlikte Pau'dan Amboise'ye geldikten sonra, gönderildikleri Annaba'da ev hapsinde tutulan kardeşlerini de serbest bıraktılar. Emir ve arkadaşları gibi, kardeşleri Muhammed Said, en büyükleri, Mustafa, El Hocine ve Ahmed, Annaba'da gözaltında iken geçimlerini sağlayan bir tazminat alıyorlardı. Şam'a gitmelerine izin verilince harçlıkları kesildi. Emir'in kardeşleri aileleriyle birlikte Şam'da parasız kaldılar. Kendile-

50 i.MMS 20.872-3, 14 Mayıs 1860

rinden önce Şam'a gelen ve oldukça değerli mülk sahibi Cezayirlilerin tarlalarında çalışmak istediler. Ancak Şam'daki Cezayirliler onları caydırdı. Çünkü daha önce tarla işlerinde çalışmamışlardı, hem de ilimle iştigal ettikleri için ve yaşları nedeniyle bu işlerle uğraşmaları onlara yakışmazdı. Bu haberler, Emir'i çok üzdü ve Sadrazam'a kardeşlerinin durumunu anlatan bir mektup yazdı. Hz. Peygamber'in damadı Ali b. Ebi Talib'e kadar uzanan Emir'in ailesinin soylu kökenine atıfta bulunarak, Ehl-i Beyt'e mensup bu insanları kendi hallerine mi terk edeceklerini sordu. (Ek 5) Emir, Babıali'nin böyle bir çağrışıma duyarsız kalamayacağını iyi biliyordu. Mektup, bizzat Fuad Paşa'ya teslim edilmek üzere yeğeni (Muhammed Said'in oğlu) Murtaza'ya teslim edildi. Emir mektubunda altı kişiye ödenek tahsis edilmesini teklif ediyordu: dört erkek kardeşi (Muhammed Said, Mustafa, El-Hocine ve Ahmed), kayınbiraderi Mustafa Touhami ve evli ve çocukları olan yeğeni Murtaza.

Bursa ve huzura dönüşün başlangıcı:

Bellemare, Emir Abdülkâdir'in Bursa'daki hayatını şu şekilde özetler: "Abdülkâdir Bursa'ya gitti. Orada, tıpkı Amboise'da gördüğümüz gibi, hayatını namaz kılmak, ilim tahsil etmek ve çocuklarını terbiye etmek şeklinde taksim eden, camileri ve zaviyeleri ziyaret eden, davası uğruna giriştikleri savaşların veya siyasetin kurbanı durumuna düşerek, kendisinin yanında sığınacak bir yer aramaya gelenlerle ilgilenen bir Emir görüyoruz. (Bellemare A.,1863)

Özellikle Rum ve Ermeni azınlıkların yaşadığı Bursa'da yeni bir Cezayir topluluğu doğmak üzereydi. Bellemare'nin, Emir Abdülkâdir'in kendisini bir Türkmen dünyasında soyutlanmış olarak bulduğu iddiasının aksine, yerli halkla, tüm tezahürleri Arapça olan aynı dini paylaştı. Üstelik Kuran'ı ezbere bilen ve dini

ilimlerde sağlam bir bilgiye sahip olan Emir, müteedeyin Osmanlı halkı tarafından hemen benimsendi.

Emir Bursa'ya geldiğinde sadece 44 yaşındaydı, yıllarca hapiste kaldıktan sonra fiziksel gücünü geri kazanıyordu. Okuma ve çalışmaya olduğu kadar namaza da düşküdü. Camileri ziyaret etmek, inşa veya tamiratlarına katılmak suretiyle bu hayır faaliyetlerini genişletti, yoksullarla, yaralılarla ilgilendi, sadaka dağıttı.

Emir, hamam ve binicilik gibi Bursa'nın sunduğu güzellikleri de ihmal etmedi: Şehir aynı zamanda suları ile de ünlü idi: "Abdülkâdir, özellikle Eski Kaplıca ve Yeni Kaplıca'daki gölgeli parkları çok beğeniyordu. Muhteşem pembe mermer mozaikleri ve mavimsi yeşil çinilerle kaplı duvarları olan küçük odalarda, Cuma günleri saatlerce temizleniyordu. Hamamdan sonra Cuma namazını kıldırmak üzere camiye gidiyordu: "Hamamdan Yeşil Camiye ya da Yeşil Türbe'ye doğru, hiç kesilmeyen suların aktığı, asırlık ağaçlar üzerine yapılmış asma bahçeler arasında âheste âheste, tefekkür ederek yürüyordu." (Etienne B., 2012)

Minnettar Emir:

Emir, Bursa'ya gitmek üzere izin almadan önce, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Marquis Lavalette'den, cömertliği ve emrine verdiği imkânlar için Fransız İmparatoru'na teşekkürlerini iletmesini istedi.

Bu vesile ile 22 Ocak 1853 günü İmparator III. Napolyon'un Marie-Eugène ile evliliği münasebetiyle tebriklerini ilettili.

Ekim 1852'de Paris'te kaldığı süre boyunca birkaç kez davet edilen Emir Abdülkâdir'e de III. Napolyon tarafından hediyeler verilmişti. Böylece, 30 Ekim günü, Saint Cloud sarayında Prens Cumhurbaşkanını ziyaret etti. Refakatinde genç Ben Allel, yaveri Kara Muhammed, Sidi Kaddour ve kendilerine eşlik eden bir grup fahri memur vardı. Görüşmeden sonra Emir, saraydaki daireleri ziyaret etmek üzere davet edildi. Ziyaret, Prens'in ahırının ziyareti ile sona erdi. At konusunda uzman olan Emir, aygırlara olan hayranlığını gizleyemedi. Özellikle muhteşem beyaz bir atı fark etti. "At sizindir," dedi yanında bulunan İmparator. Umarım uzun zamandır mahrum kaldığınız şeyi size unut-

turur. Yarın sizin onunuza özel olarak planladığım bir süvari teftişi sırasında gelip benimle parkta denersiniz” dedi. (Churchill Ch.-H., 2006, s. 305-307) Ertesi gün, Emir beyaz ata binmiş göründü, kendisine refakat eden imparatorla birlikte atlı süvari birliğini teftiş ettiler.

1852 yılı başlarında Doğu’ya hareketinden önce Napolyon III ile yaptığı son görüşmede, “İmparator ona bir onur kılıcı hediye etme niyetini açıkladı.⁵¹ “Sana layık bir şey olmasını arzu ediyorum. Üzgünüm ki, işçilerin tüm çabukluğuna rağmen, Bursa’ya hareketinizden önce bunu size veremem” dedi. Abdülkâdir’in daha sonra aldığı bu kılıcın ağzı (gövdesi), İslam’ın ilk dönemlerinde hüküm süren Abbasiler dönemine aittir. Kılıcın üzerine şu sözler kazınmıştı: “İmparator III. Napolyon, Emir Abdülkâdir b. Muhyiddin”. (Churchill Ch.-H.,2006, s. 305-307)

Kendisine ödenecek olan yıllık emekli maaşının yanı sıra, Prens Cumhurbaşkanı onu Bursa’ya götürmek üzere bir vapur tahsis etmişti. Büyük bir itibar ve hürmet gören Emir, buna karşılık vermek durumundaydı. Napolyon’un Arap atlarını tercih ettiğini bildiği için, kendisine saygı nişanesi olarak “safkan” Arap atları sunacağına söz verdi. Bellemare kitabında şöyle anlatıyor: “Bu maksatla, söz verdiği İmparator’a layık malları almak üzere Diyarbakır ve Suriye’ye temsilciler gönderdi. Temmuz 1854’te, en cesur savaşçılarından ve en parlak binicilerinden olan Bou-Klikha’nin idare ettiği üç muhteşem at da gemiden indi. Her birinin üzerinde Abdülkâdir’in kaleme aldığı mısraların altınla işlendiği bir başlık (dizgin) takılmıştı. Şiirlerin çevirisi şöyle:

⁵¹ Bu kılıç Emir’e ait çeşitli eşyalarla birlikte halen Cezayir’deki ordu müzesinde muhafaza edilmektedir.

“Doru At. Şereflendir beni ey Sultan! Ve beni kabul buyur, çünkü ben seçkin bir atım. Ayaklarımın ve yüzümün beyazlığı, beni sana gönderenin kalbinin beyazlığı kadardır.

“Al (Kızıl) At. Ey Sultan! Adaletinle, gücünle ve lutfunla diğer hükümdarları geride bırakan... Ben, Senin bahtsızlara dağıttığın şu altının rengine sahibim. Bana binmeye tenezzül edersen düşmanlarına karşı muzaffer olursun.

“Açık Doru At. Ey Sultan! Halkların ve kralların nazarında Şanın ölümsüzdür. Ben safkan bir atım ve rengim savaş günündeki ateşin rengidir. (Bellemare A.,1863)

Emir, bu üç atı Paris'e götürüp kendi adına İmparator Majestelerine takdim etme görevini Hacı Abdülkâdir b. Keliha'ya verdi. Atların her birinin üstünde, Emir'in kendisinin tasarlayıp Bursa'da diktirdiği elbisesiyle aynı tonda birer örtü vardı. Abdülkâdir ayrıca her atın başlığının alınışına Arapça olarak alegorik bir efsaneyi nakşettirmişti.⁵²

Emir ayrıca kendisine saygı gösteren tüm Fransız halkına teşekkürlerini ilettiler. Böylece, Mart 1852'den itibaren, yakında serbest bırakılacağına dair teminat alınca, Emir haftada bir dışarı çıkmayı kabul etti. Ziyaretlerinden birinde, Amboise şehrine çalışan Limeray istasyonunda yer ayırttı ve burada trenler ve nasıl işlediklerine dair bilgi aldı. Daha sonra istasyon şefi M. Pic-Paris'e, yeni yerleştiği Bursa'dan bir mektup göndererek teşekkür edecektir.

Ayrıca Amboise kasabasının rahibelerine ve din adamlarına da teşekkürlerini gönderir. Ailesinin Amboise'da bırakılan mezarlarını koruma kaygısıyla, 13 Şubat 1853'te Indre-et-Loire'in yardımcısı Paul de Richemont'a, Amboise belediye başkanı M. Trout'a, yardımcılara ve “ her iki cinsten büyük küçük tüm Amboise'lılara”, bu ölümlerin hatırasına saygı göstermelerini yazar. (Etienne B., 2012)

52 <https://voixdeloranie.com/index.php/fr/culture/histoire-memoire/681-21-decembre-1852>

Emir aslında çok mektup göndermiş, kendisine dostluk gösterenleri de unutmamıştır. Örnek olarak, kendisini Marsilya'da sıcak bir şekilde karşılayan Kont de Nollent'e bir mektup gönderir. Emir, minnettarlığını ve teşekkürlerini ifade etmek için her zaman doğru kelimeleri seçer. Bu son mektubunda da şöyle yazmaktadır: "...Yüce Allah size ve asil zevcenize sıhhat-i kâmile nasib etsin... Sizin yaptığınız iyilik ve lütuflar, Allah'ın kullarına verdikleri gibidir ve ben bundan dolayı size ebediyen minnettar kalacağım..."⁵³

Bursa'da entelektüel hayat

Emir Abdülkâdir Bursa'ya gelir gelmez cami ve tekeleri, zaviye veya okulları dolaşıp ders vermeyi, din adamları ve ileri gelenlerle tanışmayı ve Müslümanlarla müzakerelerde bulunmayı alışkanlık haline getirdi. Ayrıca sık sık toplantılara davet edildiği için, bu durum onu kamusal yaşama katılmaya sevk etti. O zamanlar 13 yaşında olan en büyük oğlu Muhammed tarafından yazılan hayat hikayesinde, Muhammed, babasının, sosyo-ekonomik düzeyleri ne olursa olsun Bursalılara karşı büyük bir empati beslediğini, yoksulların onun sadakalarından, Ayan tabakasının onun parlak tavsiyelerinden, alimlerin ise bilgisinden yararlandığı ifade edilmektedir. (Muhammed P., 2012 s. 591) "İslami ilimler alanındaki otoritesi nedeniyle, çok geçmeden Babialî kendisine çok önem vermişti. (Corneic S., 2018)

Bursa, Emir Abdülkâdir için sükûnet ve dinginliğin tadını çıkardığı bir mola yeri demektir. Hapishane ortamından sıyrıldı. Artık dinlenebilir, okuyabilir ve yazabilirdi. Tutukluluğu sırasında olduğu gibi, kendisini öncelikli olarak üstlendiği bir hedefine, çocuklarının eğitimine adanmıştı.

53 <https://voixdeloranie.com/index.php/fr/culture/histoire-memoire/681-21-decembre-1852>

Bursa valisi tarafından kendisine tahsis edilen ikamet yerinin seçimi onu çok memnun etti, çünkü bu ev Emir'in beş vakit namazını kıldığı küçük bir mescidin yakınlarında bulunuyordu ve çok geçmeden mahalle sakinleri buraya Araplar Camii adını verdiler. Babasının hikâyesini yazarken, büyük oğlu Muhammed, "evlerinin yakınındaki mescidi, bugün hala Araplar Camii adı altında varlığını sürdüren ve Abdülkâdir'in ders verdiği "Mescidü'l-Arab"ı hatırlamaktadır. (Mohammed P., 2012 s. 581) Fransız konsolosu « Abdülkâdir'in evinin yakınlığını ve onun bütün vakit namazlarına katıldığını teyit etmektedir."⁵⁴

Orada ders veriyordu. Muhammed Paşa, camide edebiyat ve dinin temeli sayılan birçok kitap okuduklarını bildiriyor, bunlardan üç tanesini zikrediyor. (Mohammed P., 2012, s. 591) İlk zikredilen kitap, Endülüslü bir nahiv bilgini olan Ebu Abdullah İbn Malik'in (1203-1273) El-Elfiyye'sidir (bin mısralık şiir). Arapça nahvinin (dilbilgisi) tüm kaidelerini didaktik bir dille şiir şeklinde anlatan bir kitaptır. Aynı yazar tarafından üç bin beyitten oluşan Kâfiye'nin bir hulasası olarak kabul edilir. Şarihlerine göre birkaç nüshası mevcut olup, Emir'in okuttuğu nüsha Mâkûdî'ye ait olmalıdır.⁵⁵ Üçüncü kitap, bir Osmanlı ilahiyatçısı olan Molla Şemseddin Muhammed ibn Hamza el-Fenârî'nin (1350-1431) yazdığı El-İsagucî'dir. Evde iken, Emir, çocuklarına, ümmi ve büyük bir sufi olan Faslı mutasavvıf Abdülaziz ed-Debbağ'ın tarikatının ve hayatının derç edilmiş olduğu Kitâbü'l-İbrîz (Som altın Kitap) adlı eserini okuttu. Külliyyatı 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında Fez'de yaşayan, âlim bir zat olan müridi İbn Mubarek El-Lamti kaleme almıştır. İslam tasavvufu hakkında bir inceleme olduğu kabul edilir. (Muhammed P., 2012)

Emir ayrıca kendini entelektüel ve dini faaliyetlere adadı. Hapishane-deki beş uzun yıl boyunca zaten dua ve tefekküre sığınmıştı. Bursa'ya geldiğinde züht hayatına çoktan hazırlanmıştı. Tasavvufu derinden etkileyen ve UNESCO tarafından 2007'de doğumunun sekiz yüzüncü yılında anılan Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin (1207-1273) etkisiyle tasavvufu genişletme alanı buldu.

54 CADN, Bursa 1, 29 Ocak 1853.

55 <http://www.cosmovisions.com/Malik.htm>

Asya toplumunun bir üyesi olarak Emir

İlme ilgi duyan, bağlı olduğu ilim cemiyetleri ile münasebetleri sürdürmekten hoşlanan Emir Abdülkâdir, ilkin 1854 yılında Asya Cemiyeti'ne üye olma amacıyla bir mektup yazmıştı. Bunu diğer cemiyetler izledi. Ayrıca birçok ülkeden, genellikle düşünür ve edebiyatçı olmak üzere muhtelif zevatla mektuplaştı. Oğlu Muhammed Paşa'nın kitabında belirttiği üzere, babası bütün ülkelerden ilim adamlarının lügatinde yer almaktaydı.

Asya toplumu kendisinden din ve bilim hakkında bir mütalaa yazmasını istemişti. 1855 yılının başında Emir eseri Bursa'da hazırlayıp gönderdi. Kitap bir müsteşrik tarafından hızla tercüme edilerek bir gazetede yayımlandı. Eylül 1855'te Fransa'ya geldiğinde, tüm mahfiller sürekli olarak kendisini yeni kitabı hakkında konuşmaya davet ettiler.

Zikru'l-Âkil ve Tenbîhu'l-Gâfil (Akıllılara Öğüt, Gafillere Uyarı)(Fransızlara Mektup)

Bursa'da kaldığı süre zarfında, Müslüman felsefesi üzerine bir deneme olan "Zikru'l-Âkil ve Tenbîhu'l-Gâfil" (Dugat C., 1858) adlı dikkate değer kitabı yazdı. Bu kitap, Ebu'l-Kasım Sadullah'a göre Emir'in en önemli eseri olarak kabul edilir. 1855'te yayınlanan eser, Emir'i Bursa'daki ikameti boyunca etkisi altına alan ve ona derin bir felsefi ve dini tefekkür imkânı sunan iç huzurunu dile getirmektedir. Tarihçi Sadullah'a göre Bursa'daki ruh hali, Fransa'da hapiste iken sahip olduğu ruh hali ile çelişmektedir. Emir o sıralarda ihanete uğradığını düşünüyor, odasından çıkmayı reddediyor ve tüm Fransa'yı bir hapisane olarak görüyordu. Kadınlar ve çocuklar arasındaki akrabalarının sorun çıkarmasından endişe ederek açıkça ifade edemediği isyan duyguları vardı. Amboise'de yazdığı kitaplardan birinin başlığı çok saldırgan nitelikteydi: "Müslümanlara hakaret edenin dilini kesmek için keskin makas (El-mikrazü'l-hadd li-kat'i lisan-ı muntakis-i dini'l-İslam bil batıl ve'l-ilhad)". Kitabın başlığı bu ruh halini yansıtıyordu. Kitabın mütercimleri, amacına daha uygun başka bir başlık seçtiler: "Fransızlara Mektuplar -Lettre aux Français". (Khavam R., 1977)

Kitap Fransızca'ya "Lettre aux Français" adıyla çevrildi. Üç bölüm halinde düzenlenmiş bir deneme söz konusu idi.

Giriş bölümünde "Hazır görüşlerin düşüncesizce benimsenmesi yerine, önce eşyanın incelenmesine, sonra da Hakikat'in araştırılmasına davet eden bir önsöz mevcuttur. (Vigorous Cl., 2009)

İlk bölümde, insanı haysiyetli bir varlık yapan şey bilim olduğu için, "entelektüel bilginin duysal bilgiye üstünlüğünü" kabul edip, "bilime ve bilim adamlarına gerekli değer verilmesi" ele alınmaktadır. Abdülkâdir'in hücceti (delillendirme yöntemi) zâhit (züht ehli) bir aydınının yöntemidir: "Yiyecek: yiyince doyarız ve sonra ondan bıkarız. Zevk: [...] insan yemeği yiyince tatmin olur, ama sonrasında insana yük olur. Bilim ve felsefeye gelince, hiç kimse onlardan bıkabileceğini veya onları hantal bulabileceğini tasavvur edemez. Biriktirdiğimiz servetimiz çalınabilir veya bir yangında yok olabilir. Siyasi gücümüz elden gidebilir. Bilime ise ne hırsızların elleri ulaşır çalabilir, ne de sultanlar onu ellerine geçirip sizden alabilirler. Ona (bilgiye) sahip olan, onu her zaman ve tam bir güvenlik içinde tutar." (Vigorous Cl., 2009)

LE LIVRE
D'ABD-EL-KADER

INTITULÉ :
RAPPEL A L'INTELLIGENT, AVIS A L'INDIFFÉRENT.

CONSIDÉRATIONS
PHILOSOPHIQUES, RELIGIEUSES, HISTORIQUES, ETC.,

PAR
L'ÉMIR ABD-EL-KADER

TRADUITES

Avec l'autorisation de l'auteur, sur le manuscrit original de la Bibliothèque impériale,

PAR
GUSTAVE DUCAT

Membre de la Société asiatique.

Avec un extrait de l'Œuvre, une introduction et des notes de traducteur.

Paris et chez tous les Libraires.
Orléans, chez M. L.

PARIS

BENJAMIN DUPRAT, LIBRAIRE DE L'INSTITUT,
DE LA BIBLIOTHÈQUE IMPÉRIALE ET DES SOCIÉTÉS ASIATIQUES DE PARIS, DE
LONDRES, ET DE CALCUTTA.
rue du Cloître Saint-Benoît, n. 7.

1858

Droits de traduction et de reproduction réservés.

Emir'e göre, "ana erdemler 'bilim, cesaret, itidal ve adalet'tir. Abdülkâdir siyaseti, faaliyetlerin "en asil"i olarak kabul edilen, maddi ve manevi güç arasında ayırım yapan bir bilim olarak tanımlar: krallar ve sultanlar, "ayanlar ve sıradan insanlar üzerinde dış dünyayla ilişkilerini etkileyen her şeyde tam yetkiye sahiptirler. Ama kendi iç dünyalarıyla ilgili durumlarda bu söz konusu değildir. Âlim ve dindarlar ise, özellikle fiziksel zorlama veya şiddet yoluyla- dış dünyayla ilişkilerine güçleri yetmeyeceği için, "insanların iç benliğine göre hareket ederler. İmdi Emir, düşünce özgürlüğü taraftarıdır. "Askerlik bilimi" ise "ülkenin kılıçla emniyetini sağlamayı amaçlar" (Vigoureux Cl., 2009)

Emir, dine derinden bağlıdır, onu kutsal bir alan olarak görür, bu nedenle "vaaz vermek için kürsülere çıkan, sözlerinin arkasında en küçük bir yararlı bilgi olmadan konuşan ve küçük maddi menfaatler dışında bir amacı olmayan vaizleri" kınar. (Vigorous Cl., 2009)

Kitabın ikinci bölümünde "fıkhın hüccetleri" ve dini kehanetler ele alınmaktadır. Emir'e göre, "Akıl ilahi Kanun'un bilgisi olmadan yapamaz ve bu da akıl olmadan olmaz". Yazar, "faizle borç vermek haram kabul edildiği için, kapitalizmi bankacılık açısından eleştirir. Gelenekleri tarihten tevarüs eden ve bu nedenle evrime açık olan tek tanrılı dinlerden de bahseder: "Dinin temellerinde ve ilkelerinde Âdem'den Muhammed'e kadar çeşitli peygamberler hiçbir konuda birbirleriyle çelişmezler. Hepsi de İnsanlığı Allah'ın birliğini ilan etmeye, onu yüceltmeye, dünyadaki her şeyin onun eseri olduğuna ve O'nun "Müsebbibü'l-Esbâb (bütün varlıkların tek sebebi) olduğuna iman etmeye davet eder [...] Hepsi de bu dört hususta müttefiktir: "bu dört husustan birinin hükümsüz kılınması imkânsızdır. Hâlbuki insanoğlu her zaman durumun gerektirdiği şu veya bu dini yasayı yürürlükten kaldırabiliyor". Ve şu sonuca varır: "Naslari ve ibadetleri aynı şekilde değerlendirmemek gerekir: birincisi soyuttur, ikincisi ise uyarlanabilir. (Vigorous Cl., 2009)

Emir Abdülkâdir bu kitapta ekümenizmin öncüsü olarak ortaya çıkmaktadır. Kilise adamlarıyla hapisanede yaptığı tartışmalar, dinler arası diyalogun ilk adımlarını başlatmıştı. Piskopos Dupuch'a şöyle yazmıştı: "Müslümanlar ve Hıristiyanlar dikkatlerini bana vermek isteselerdi, aralarındaki çekişmelere bir son verirdim: hem dışta hem de

içeride kardeş olurlardı. Ama sözlerime dikkat etmediler: Tanrı'nın hikmeti, onların aynı inançta birleşmeyeceklerine karar verdi". Ayrıca 1852'de Émile Ollivier'e "Hıristiyanların Papasına her zaman büyük saygı duyduğunu" söylemişti. Emir'in "din tektir", farklı Peygamberler "sadece bazı hususlarda teferruat kabilinden farklı görüşlere sahiptirler" ilkesinden yola çıkan muhakemesi, "aslında her biri aynı babaya sahip, ama her birinin anneleri farklı olan insanlara benzemektedir. Hepsini yalan söylemekle itham etmek veya birini yalan söylemekle itham edip diğerine inanmak aynı anlama gelir ki bu da ibadetlerle ilgili asli nitelikteki kuralları biraz ihlal etmek demektir". (Vigorous Cl., 2009)

"Fransızlara Mektub"un üçüncü ve son bölümü, "Yazmanın değerini vurgulayarak, bu alandaki farklı geleneklerin tarihsel ve coğrafi bir panoramasını sunar. "Kâtibin kullandığı kamaşa, "dini ve dünya malını" korumak için kullanılan kılıçtan önce yer verir. (Vigorous Cl., 2009)

Emir, "insanların sahip oldukları ilimlere, edindikleri bilgilere ve ikrar ettikleri çeşitli inanışlara göre farklı gruplara ayırdıkları" sonucuna varır. (Vigorous Cl., 2009)

Kitap birçok kez ve farklı zamanlarda tercüme edilmiştir. René Khawam'ın çevirisi en yenilerinden biri olup 1970 tarihini taşır. Kitabın kaleme alınmasının temelinde, başlangıçta, Emir ve Napolyon III arasında "bağımsız bir Cezayir'in ve hatta Fransa ile özgürce ilişkilendirilecek bir Arap imparatorluğunun inşası için" bir tür anlaşma olduğunu farz etmek de mümkündür (1970 baskısı)" (Vigoureux Cl. , 2009)

Emir'i Amboise'de iken yakından tanımış olan ve daha sonra mektuplaştığı Ismaël Urbain, Konstan-

tin'deki tatilinden dönüşünde, 9 Temmuz 1855'te Le Moniteur Universelle gazetesinde yayınlanan La Lettre aux Français'den çok etkilenmiştir. “De la tolérance dans l'islamisme” (İslam'da Hoşgörü) başlıklı uzunca bir yorumu 1 Nisan 1856 tarihli Revue de Paris'de yayınlandı.” Yazısını Kur'an'dan alıntılar ve tarihsel kanıtlarla destekleyen Urbain, Hristiyanlar tarafından kınanan Müslüman taassubunun “hatalardan ve önyargılardan” kaynaklandığını gösteriyordu.

Nitekim Urbain, esareti sırasında duygularındaki asaleti, yardımseverliğini, düşünce ve duygularının yüksekliğini, dini hoşgörüsünü keşfetmeden önce bize (bu bize bir itiraftır) “amansız bir mezhepçi”, “kana ve intikama susamış karanlık bir fanatik” olarak gördüğü Abdülkâdir'den bahseder. Emir'in Mektubu'ndan alınmış uzunca bir alıntıyla bitirelim: “Bu üç din aslında birdir... Onları aynı babanın farklı annelerden doğan çocuklarına benzetebiliriz... Müslümanlar ve Hristiyanlar isteseydiler, bana inanmak için bir anlaşmaya varırlar, birbirlerine kardeş gibi davranırlardı...”. Ve sonunda, “Bütün bunlarda Müslüman fanatizmi ne oluyor?” diye sorar. (Levallois M., 2012, s. 39-50)

Emir'in kitaplara olan ilgisi:

Emir, barış içinde hüküm sürdüğü dönemde bir milli kütüphane oluşturmak için etkileyici çabalar sarf etmiştir. El yazmalarını büyük meblağlar ödeyerek geri getirtiyordu. Talip'lere (öğrenci veya âlimler) ilimlerine hürmeten ölüm cezasını kaldırmıştı. 1843'te Zmala'nın zapt edilmesi felaketi yaşandığında, onu en çok üzen, yalnızca aldıkları ganimetle ilgilenen Fransız askerlerinin arkasında rüzgârda uçuşan el yazması sayfalarını görmektir.

Kitaplara olan ilgi, Emir'in mektuplaşmalarında da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Marsilya'da tanıdığı Comte de Nollent'e hitaben yazdığı bir mektupta, ondan bazı kitapların satın alınması için avans vermesini ister: “Kardeşlerim Si Mustafa ve Si al-Tayyib'i bana kitap almaları için görevlendirdiğimi ve Tanca'daki Fransız konsolosuna yazıp bedelini avans olarak vermesini istediğimi bildiririm. 125 Louis altını alacaksınız; lütfen onları, kardeşlerimin alacakları kitaplara ödenmek üzere yapmış olduğu harcamaların karşılığı olarak Sayın Konsolosa gönderin. [...] (Etienne B., 2012)

İkametgâhını genişletme çalışmaları sırasında Emir, daha fazla misafir ağırlamak için evi genişletmekle olduğu kadar kitaplarıyla da ilgileniyordu. Yetkililere kütüphanesini ve ofisini barındıracak taş odalar inşa etme konusundaki ısrarı, Emir'in kitaplara olan üstün ilgisini yansıtıyor. Sadullah'a göre, Emir'in askeri ve siyasi itibarını kaybeden manevi gıdası kitapları olmuştur. (Sadullah A., 2015, Ö5, s. 385)

Emir'in ziyaretçileri:

Emir Abdülkâdir'in Bursa'da geçirdiği günler, bu Osmanlı şehrinin tanınmasına da katkı sağlamıştır. Bursa'ya uğrayan Avrupalılar, kendilerini ona selam vermek için ziyaret etmek zorunda hissediyorlardı

Fransızların gözünde Emir Abdülkâdir Bursa'da ev hapsinde tutulamazdı. Konsoloslukları, yetkisi olmayan hiçbir yabancıнын kendisine yaklaşmasına izin vermiyordu. 1853 yazında Bursa'yı ziyaret eden ve "Fransız yetkililerinden Cezayirli liderle görüşmek için izin almayı ihmal eden Fransız gezgin Boucher de Pertes'in tanıklığı bunu teyit eder gibi görünüyor. Emir'i her halükârda göreceğini düşünen seyyah, bu aksilikten ötürü çok üzgün görünüyordu. Onu "birkaç atlının refakatinde camiye ya da gezinmeye giderken at sırtında" görmekle yetindi. Kitabında şöyle yazacaktır: "Paris'te gördüğüm portreye çok benziyor." (Boucher de Perthes, 1855, s. 305-306)

Fransız konsolosluğunun Emir'i görme yetkisi sadece Fransızlara yönelik gibi görünüyor. Kabul etmek gerekir ki, Britanya Majestelerinin büyükelçisi 10 Ocak 1853'te Bursa'daki konsolosuna "Abdülkâdir'e yaklaşıp Fransızların gazabını çekmemesi talimatını vermişti."⁵⁶ Bu uyarı, göstermelikmiş gibi görü-

56 FO 78.928, Rose'dan Sandison'a.

nüyor. İngilizler, aynı dönemde, görünüşe göre Bursa'daki konsolosları Sandison'un desteğiyle Emir'i ziyaret ettiler. Sıcak bir şekilde karşılandılar. Ramazan orucunu tutan Emir onlara şerbet ve hatta pipo ikram etti. "Misafirler, Abdülkâdir'in Bursa'ya geldikten kısa bir süre sonra III. Napolyon'un gönderdiği kılıcı bile kınından çıkarıp bakabildiler". (William G., 1855, s. 36) İngiliz misafirler çok memnun kalmışlardı. Zira Emir sorularını serbestçe cevaplıyor ve onların varlığından memnun görünüyordu. Ayrıca, yurttaşlarının Emir'in nazarındaki yerini bilmeyen hazirûnun önünde Lord Londonderry'yi övmekten de geri durmadı. (Cornec S., 2018)

Emir, İngiliz misafirleri ağırlarken, Bursa'daki Fransız konsolosluğunun kendisine dayatmak istediği denetime hiç önem vermiyor gibi görünüyordu. İngiliz ziyaretçileri kabul ediş tarzı bile, onun için bir zevkmiş gibi görünüyordu.

Kısa bir süre sonra, Dışişleri Bakanlığı Bursa valisi Halil Paşa'ya Emir Abdülkâdir'e "Londra'dan gönderilen bir mektup" ilettili.⁵⁷ Mektup, Emir'in kendisini minnettar hissettiği Lord Londonderry'den geliyordu. Fransız konsolosu, Emir ile İngiliz lordu arasındaki ilk teması 25 Şubat 1853'te bir üst makama iletmişti. Boullad ona Emir'in Londra'ya sekreterlerinden biri olan Kara Muhammed tarafından yazılmış bir mektup gönderdiğini bildirmişti.⁵⁸ İki adam arasındaki mektup alışverişini Emir'in Bursa'da kaldığı süre boyunca devam etti.

Ayrıca 1853'te Emir, Britanya Majestelerinin ordusunda eski bir subay olan başka bir İngilizli, Charles-Henry Churchill'i evinde kabul etti. 1858'de Şam'da Emir'le uzun süre görüşecek ve hayatı hakkında bir kitap yazacaktır.

Açıkçası, Emir'in kişiliği ile ilgilenen sadece bir devlet değildi. Babıali ve Fransa'nın yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu içinde göz ardı edilemeyecek bir gücü temsil ettiği için İngilizler de onun sempatisini kazanmak istiyor gibi görünüyor. İngilizlerin nazarında Emir'in

57 A.MKT.NZD 87.49, 11 Temmuz 1853.

58 CADN, Türkiye, Bursa 1. Mektubun içeriği Temimi tarafından yayımlandı: Yayınlanmamış Mektuplar, no. 10, s. 197, Abdülkâdir'den, Londonderry Markisine, 25 Şubat 1853.

uyandırdığı ilgiye dair çeşitli varsayımlar öne sürülmüştür. Michel Habart, Charles Hemy Churchill'in "Abdülkâdir'i Bursa'ya "kesin talimatlarla" görmeye geldiği fikrini ortaya atmıştır. (Churchill Ch.-H., 2006, Michel Habart'ın takdimi) İngiltere'nin Babiali büyükelçisi Hugh Rose, 1853'ün başında Rusya'ya karşı bir ittifak ilan edildiği sırada, Abdülkâdir'in varlığının Abdulmecid ve Napolyon III'ün unutmaya çalıştıkları bir anlaşmazlık konusu olarak masada durduğunu göstermişti". (Cornec S., 2018)

En önemli Arap ziyaretçilerden biri de, Fas'ın Sebta şehriden Şeyh El Cezûlî'nin soyuna mensup, Şam'dan gelen Şeyh Yusuf Bedreddin el-Magribî idi. Mısır'a göç edip, El Ezher Üniversitesi'nde çalışmıştı. Yüz kadar eser bıraktı. Oğlu, Şamlı büyük müfessir Bedreddin el-Hassani'dir (1267-1354H./1850-1935). Emir onu sıcak bir şekilde karşıladı ve yakından ilgilendi. Emir ile birkaç gün geçirdikten sonra İstanbul'a hareket etti. Oradan Emir'e küçük şiirlerle bir teşekkür mektubu gönderdi. (Muhammed A., 1903) 1863 yılında vefat etti.

Şeyh Yusuf el-Magribî, zihnini kurcalayan bir meseleyi halletme ümidini yitirince Emir'i görmeye geldi. Emir'in sadece şöhretini duymuştu. Ama çaresiz kaldığı bir gün, içine bir ilham geldi. Neden Emir Abdülkâdir'den yardım istemeye gitmiyordu? Kendisinin bir "Şerif" (asil) ve cömert bir insan olduğu söyleniyordu. Şam'da oturan "Yanko" adlı bir yabancı, Daru'l-Hadis En-Nuriye'ye bağlı bir ev almış, ardından caminin batı kanadını gasp etmişti.. Bununla da yetinmeyip orayı atölye ve içki deposu yapmıştı. Müslümanlar bu hale isyan ederek Şam valisine şikâyetinde bulundular. Sürekli ihtarlara rağmen şikâyetleri ile ilgili geri dönüş yapılmadı. Şeyh daha sonra adalet aramak için İstanbul'a gitti, ancak şikâyetine cevap bulamadı. Nihayet birçok fiziki ve mali

çabadan sonra, Babıali'den bir karar (ferman) almayı başardı. Ancak Şam valisi imparatorluk kararını uygulamadı. Çaresiz kalan şeyh Medine'ye hicret etmeye karar verdi. O sırada aklına bir fikir geldi, neden gidip Emir Abdülkâdir'den yardım istemiyordu? Bursa'ya yerleştiğini öğrenmişti. Daha sonra onu payitahtta ziyaret etmeye karar verdi. O zaman, buranın En-Nevevî gibi büyük İslam âlimlerinin ziyaret yeri olduğunu söyleyerek ziyaretinin amacını ve çektiği acıyı anlattı. Emir hemen tepki gösterdi ve "Yanko"yu geri getirmesi için adamlar gönderdi. Yanko'yu karşısına getirdiklerinde de, Darü'l-Hadis en-Nuriye'de işgal ettiği tüm alanı satın alınmak için onunla pazarlık yaptı. Yabancı, bahse konu alanın devri için bir fiyat teklif edince Emir parayı nakit olarak verdi ve bir devir belgesi imzalattı. Mülkiyetini de Şeyh Yusuf Bedreddin El-Mağribi adına vakfa ve daha sonra da torunlarına tahsis ettirdi. Vakıf senedi 2 Cemaziyelevvel 1272 günü imzalandı. Daha sonra sorumluluğundaki binaların restore edilmesi için emir verdi. Çalışmalar bittikten sonra, Şeyh'e, 1 Recep 1274 H.'de gelip orada yaşaması için bir davet mektubu yazdı (Es-Salabi M. A., 2019)

Emir ayrıca âlimler ve ilim cemiyetleriyle de temas halinde idi. Paris bilim çevrelerinin Ankara keçilerine olan ilgisini öğrenince, Haziran 1855'te 20 koyun ve üç Karaman koçunu Zooloji İklimlendirme Derneği'ne bağışladı.⁵⁹

Emir, sadece Müslüman dünyasında değil, aynı zamanda sık sık çağrıldığı Avrupa'da da tanınan bir şahsiyetti. Bu kıtadan kendisine gelen tüm mektupları tabii her zamanki gibi son derece mütevazı bir şekilde yanıtlamaya özen gösterirdi. Bir Alman baronuna şu üslupla cevap verir:

"Tek olan Allah'a hamdolsun!

"Almanya'nın yardımsever Baronu J.B. Van Sasseran Ysselk beyefendiye selamlarımı sunuyorum! "Mektubunuzu aldım ve oradaki nezaketinizin ifade edilmişinde, yüksek bir zekânın işaretini gördüm. Zira insanın zekâsının ölçüsünü şu üç şey verir: mektuplarımız, mesajlarımız ve hediyelerimiz.

59 <https://voixdeloranie.com/index.php/fr/culture/histoire-memoire/681-21-decembre-1852>

“Bazı büyük insanların imzalarıyla eşleştirmek için benden kendi el yazımla yazılmış bir not istemişsiniz. Kendimi böyle görmekten çok uzağım, ama beni onların arasında sayma lütfunda bulunduğunuz için size katılıyorum; Bu nedenle size kendi elimle yazdığım mektubumu gönderiyorum.

“Avrupa ulusları nezdinde her yerde sempati sempati ile karşılandık - Tanrı nimetlerini onlardan esirgemesin! - ama en cömert ve yüce gönüllü hükümdar tartışmasız III. Napolyon’dur - Tanrı onun saltanatını ve onun büyük işlerinin hatırasını ebedileştirsin. Es-Selam. Abdülkâdir b. Muhyiddin, Cemaziyel Ahir 1269 [Mart 1853].”

Bursa’da bir Cezayir cemaatinin teşekkülü

Cezayir’de Fransız sömürgeciliğinin başlangıcından bu yana, aileler ve hatta tüm kabileler, 19. yüzyılın 40’lı yıllarının başlarında, Beni Amir kabilesinin bir parçası olarak komşu ülkelere göç ettiler.

Çoğu Cezayirli, İslam’ın kutsal yerlerine mümkün olduğu kadar yaklaşmak için Maşrık’a (Doğu) göç etmeye çalıştılar.

Sömürgeciliğin ilk günlerinden itibaren Cezayir’de bulunan on bin Osmanlı zorla İstanbul’a veya İskenderiye’ye gönderildi. Çok sayıda Cezayirli de onların izinden gitti. Mısır, Şam ve Hicaz’a yöneldiler. Henüz o sırada Maşrık’da bulunan hacılar da, sömürge altında yaşamak için Cezayir’e dönmektense oraya yerleşmeye karar verdiler.

Mısır’daki Fransız konsoloslüğünün yaptığı sayıma göre 1831’de Kahire’de 436 Cezayirli mevcuttu; aralarında Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler vardı

(Rager J.-J., Op. Cité). Yahudiler arasında, Filistin'de Taberiye ve Safed bölgesine yerleşen belirli bir grup da vardı. Mısır'a yerleşen bazı Cezayirliler 1832'de Suriye'de Halep'i ele geçiren Mısır Ordusu'na katıldı. Daha sonra birçok Cezayirli asker Suriye'ye yerleşti.

Görünüşe göre Suriye'ye ilk büyük göç, 24 Eylül 1847'de 560 kişiyle Ahmed Tayeb Bensalem'in göçü gibi görünüyor. Bu kişiler bir gemiye binerek Beyrut'a oradan da Şam'a gittiler.

Kabiliye direnişinin aslanı: Ahmed Bensalem

Ahmed Ben-Salem, 19. yüzyılda Kabiliye'de Fransız sömürgeciliğine karşı direnişin en büyük isimlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Şerif soyundan bir aileye mensup olan Ahmed Bensalem, aslen Bouira bölgesindeki Ayn-Bessem'den, Beni Câd kabilesine mensuptur. Fez'den gelen ve 16. yüzyılda Kabiliye'deki El-Mokrani komününde adını taşıyan zaviyeyi kuran Sidi Salim b Mahluf'un soyundan gelmektedir. Beni Câd kabilesi, Beni Yala kabilesi ile yakından bağlantılıdır. 2.600 tüfekli bir orduya sahip, güçlü bir kabile idi.

Sidi Mahluf'un zaviyesi, Fransız sömürgeciliğine mağlup olmadan önce Kabiliye'de büyük bir nüfuza sahipti. Zaviyenin başındaki babası Sidi Salim b. Mahluf, Cezayir'in son paşası Dayı Hüseyin nezdinde kendisine suçluları affetme hakkı gibi veren ayrıcalıklardan yararlandı.

Ben Salem'in nüfuzu, bir yandan kuzeyde Flisset Oum El Lil'deki⁶⁰ güçlü Beni Zenum ailesi ve Beni Câd kabilesinin yerleştiği; güneyde ve batıda ise Beni Muhyiddin ailesinden tımar sahibi Hamzanın topraklarını içine alan geniş bir bölgeye yayılmıştı:

60 Flissa veya yerel adıyla Iflissen: Arapça Flisset el-Bahr ve Flisset oum-el-Lil isimleri altında şöhret bulmuş iki berberi kabilesi. Flisset el-Bahr, adından da anlaşılacağı üzere Denizci Flissa anlamına gelmektedir. Akdeniz eteklerinde 1000 m. yükseklikteki yaylalarda eğleşirlerdi. Yaklaşık 5860 kişilik bir nüfusa ve 2270 hektarlık bir araziye sahiptiler. Flisset Oum-el-Lil ise "Gecenin Oğulları Flissalılar" anlamına gelmekte idi. Bunlar da Doğu Isser, Sebaou gibi küçük dağlık ve tepelik yerlerde eğleşirlerdi. Her iki fraksiyonun toplam nüfusu 15 binden fazla idi. (Wikipedia'dan özetle – Çeviren)

Ahmed Bensalem göreve başladığı sırada kırk yaşlarında idi, bu da onun yüzyılın başlarında doğduğu anlamına gelmektedir.

Muasker'deki eski Fransız konsolosu Yüzbaşı Daumas, 1847'de teslim olduğunda Bensalem'i şu ifadelerle tanımlayacaktır: "Vasat boylu bir adam; siyah sakalı ve gözleri, beyaz teni, güzel dişleri var; şimdi yaşı kırk ya da kırk beş olmalı. Bilge ve çok iyi bir Müslüman olduğu söyleniyor; Her konuda gösterdiği fedakârlıkla, dini ilkelerine bağlılığını çoktan kanıtlamıştır. Tolbalar onu eğitilmiş, çalışkan ve tavırlarında onurlu bir adam olarak anarlar; Savaşçılar onun meclisteki sağduyusunu, savaştaki cesaretini ve hatta Araplar bir atı idare etme becerisini övüyorlar. (Daumas ve Fabar, 1847)

Bensalem'in kaderi oldukça özeldi. Çok erken yaşta halife oldu ve kendisini sonu gelmeyen bir savaşın içinde buldu.

Bilge bir adam olarak, aralarında ihtilaf bulunan hizipleri uzlaştırmakla işe başladı. İlk hedef olarak kendi bölgesinin birleştirilmesini belirleyen Ahmed Ben-Salem, "1840 yılında, birbirlerini parçalayan çeşitli Kabiliye boylarını uzlaştırmak amacıyla, iki saygın şeyhi, Ait Irathen'den El Mehdi Seklaoui'yi ve Ait Mahmoud'dan Şeyh El Mübarek'i çağırdı. Toplantı Draâ Ben Khedda'nın Djamaâ Sidi-Amar kasabasında gerçekleşti ve tam bir uzlaşma ile sona erdi. Hasımlar geçmişini unutup Halife'nin emri altına gireceklerine yemin ettiler."⁶¹ Ertesi yıl, Tamda ve Taouarga'daki Amraviler arasındaki anlaşmazlığa da son verip, iki aşiretin reislerini bir araya getirmeyi başardı: Belkacem (Tamda'daki Ait-Kaci aşiretinin reisi) ve Omar Oumehiedine (Tourga'daki Ait Mahiedine aşiretinin reisi).

61 Revue Africaine, n° 29, 1885, OPU Ed, s. 344

Bensalem, icabında çok sert bir lider olabiliyordu. Örneğin, vergisini ödemeye yanaşmayan kabilelerle savaştı. Bouira bölgesindeki Ehl El Ksar'ın olayında gönderdiği elçilerle bir sonuç alamayınca, 10 Ekim 1839'da üzerlerine asker göndererek cezalandırmaya karar verdi.

Bununla birlikte, Bensalem liderliğindeki mücadelenin büyük bir bölümü Fransız işgalciye yönelik olmuştur.

Üç askeri sefere rağmen, Bugeaud, Kabiliye'de barışı tesis edemedi. Kabiliye, ancak Bensalem'in mücadelesinin sona ermesini müteakip Fransızların eline geçti.

Büyük önem taşıyan Kabiliye sorununun barışçı yöntemlerle halledilmesi, Sébaou'da ve Djurdjura'nın eteklerinde sözü geçen Abdülkâdir'in eski halifesi Si Ahmed Ben Salem Ben Thaïeb'in boyun eğmesiyle kesinlik kazandı." (Rozet Cl. A. et Carette E., 1885)

Kabiliye üzerine sürekli olarak tekrarlanan sömürgeci saldırılar, Bensalem'in ve sadık adamlarının direnişini yok etti. Fransızlar, havuç-sopa taktiği kullanarak direniş cephesini etkisiz hale getirmeyi başardı. Yıllardır süren savaştan bıkan kabilelerin çoğu sonunda silahlarını bıraktı. Kapıların birer birer önünde kapandığını gören Ahmed Bensalem, nihayet Fransa'ya karşı savaşın durdurulmasını, İslam'ın kutsal topraklarına gitme izni verilmesi şartıyla kabul ettiler.

Bugeaud için bu beklenmedik bir fırsattı. Bensalem'in yakında geleceği ilan edildiğinde, Bugeaud Aumale'deydi ve onu birkaç gün beklemeye razı oldu. Ahmed Bensalem 27 Şubat 1847'de yardımcısı Bouchareb ile birlikte geldi. Mareşal Bugeaud'a şu açıklamada bulundu: "Dinimizin zaferi ve özgürlüğümüz uğruna tüm gücümüzle sizinle savaştık; ama Allah bizi mücadelede mağlup kılıp size güç ve kudret verdiğine göre, artık onun hükmüne boyun eğmek zorundayız."⁶²

Başta unvanını korumak ve Fransa için çalışmak olmak üzere kendisine sunulan tüm ayrıcalıkları reddetti. Bunun yanı sıra Hicaz'a gitmek üzere yola çıkmayı ve Fransızların kendisine destek olan aşiretleri ce-

zalandırmamasını talep etti. ““Si Ahmed Taieb Ben Salem”, 24 Eylül 1847’de Cezayir’den Mekke’ye doğru yola çıktı. Yolda Dellys’e uğrayan gemi, ailesini ve Şeyh El Mübarek, Si El Hac Abdullah ve Si El Mehdi gibi egemenliğimizden kaçmak isteyen birçok kişiyi de alarak yoluna devam etti.⁶³

Hac görevini ifa ettikten sonra ailesiyle birlikte Şam’a yerleşti. Arazi işleriyle ilgilendi. Suriye’ye gelmeye devam eden Cezayirli göçmenlere çok yardım etti. (Muhammed P., 2012)

1853’te Bensalem, bir grup Cezayirli ile birlikte Lübnan Dağları’nda haydutların saldırısına uğradı ve malları çalındı. Beyrut’taki Osmanlı valisine şikâyetle bulundular, ancak bir sonuç alamayınca Beyrut’taki Fransız konsolosuna haber verdiler. O da, dosyayı alıp Cezayirliilerin ikamet ettiği Şam’daki Osmanlı valisine iletmesi için Şam’daki meslektaşına gönderdi. Bu talebi içişlerine müdahale olarak değerlendiren Osmanlı valisi, konsolosa Ben Salem’i “Suriye’de yaşayan tüm Müslüman Cezayirliilerin ayırım gözetmeksizin tek lideri olarak” tanıdığını bildirdi. Vali daha da ileri giderek, Fransız konsolosuna durumunu açıklayan bir mektup gönderdi. “Cezayir’li önde gelen Müslüman muhacirlerden biri olan Seyyid Ahmed Salem Efendiye danıştığını; ona bu insanların evlerini terk eden muhacirler olup olmadıklarını, ayrıca, bu insanların İslam ülkelerine gelip yerleşmek üzere mi memleketlerini terk ettiklerini, yoksa hala kendi vatanlarında Fransız hükümeti idaresinde Cezayir’de yerleşik durumda mı olduklarını sorduğunu” bildirdi. Ben Salem, aileleriyle birlikte ülkelerine dönme niyeti olmadan, bu Müslüman ülkeye yerleşmek için ayrıldıklarını söyleyerek, onların Babı Ali’nin tebaası olduklarını kanıtladı. Vali mektubuna Bensa-

63 Revue Africaine, n° 29, 1885, s. 324, Aumale Arap Ofisi Arşivleri

lem ve refakatindeki birçok kişinin imzaladığı Arapça bir mektup iliş-tirdi, Bu mektupta Bensalem özetle şöyle diyordu: “Malumunuz olsun ki, Cezayirli vaktiyle Sultanımızın tabiiyeti altındaydı... Fakat ne zaman ki Allahu Teâla, kimsenin karşı koyamayacağı gücü ve iradesiyle vaadi-ni gerçekleştirmek istedi, işte o zaman Fransız hükümeti söz konusu ülkeleri ele geçirdi ve Paşa, Müşir, subay, ulema, kadı, ayan gibi Cezayir hükümetinde bulunan kişileri uyardı. Kendisiyle kalmak isteyenlere saygı ve sevgi gösterileceğini, ülkeyi terk etmek isteyenlerin de sahip oldukları şeylerle emniyet içinde istedikleri yerlere gidebileceklerini, mülklerinin ise satılacağını veya kiraya verileceğini haber verdi. Bunu öğrenen Cezayirli keskin kararlarını vererek, gelip Osmanlı hükümetinin gölgesine sığındılar. Aynı düşüncedeki herkes ülkeyi terk etti... Biz, onlar gittikten sonra birkaç yıl daha kaldık, bir süre sonra biz de bizden önceki yetkililerin yaptıklarını yapmak istedik ve Fransızlardan onların yapmış olduğu şeyi istedik... Göç eden bizler, ilk olarak 1263'te (1847) Ekselanslarının büyük mahkemesinde sorguya çekildik ve olan biteni beyan ettik, örneği sizde olan bir anlaşma imzalayıp mühürledik... Bizden sonra gelenlerin hepsi de aynı şekilde davrandı... Karısını ve çocuklarını yanında getiren kimse nasıl tekrar geri dönmek niyetinde olur? Ya da babalarının ve ecdadının alışmış olduğu bu kutsal beldelerde ve Osmanlı hükümetinin merhameti altında bulunan kim, nasıl olur da yabancı devletlerin buyruğu altına girer? Kendi hükümetine tabi olmayı bırakıp bir başkasının altına girmek, dört İslam mezhebinin de yasakladığı bir şeydir...” Bu mektupta Bensalem, Osmanlı valisinin konumunu pekiştirmekte, kurbanın gaspçısıyla ilişkisi dışında Firenklerle hiçbir alakası olmadığını yüksek sesle ve net bir şekilde ilan ediyordu. Bensalem, daha da ileri giderek, Cezayirli tarafından Beyrut'taki Fransız konsolosuna el konulmasının, hırsızlık olayının gerginliğinden kaynaklanan bir durum olduğunu ifade eder: “Elindekini kaybeden aklını yitirir... Talihsizliklere ancak inananlar katlanabilir ve artık inananlar da çok ender hale geldi Hatta bu başvuruya siyasi bir dayanak bulur: “Babiali, yabancı hükümetlerle barış içinde yaşıyor ve onlar da ona karşı iyi duygular besliyorlar...”

Fransız konsolosu Barbet de Jouy, valinin cevabını beklemeden, galeyana gelip, mahalli makamların “tahammül edilemez küstahlığını” şikâyet etmek üzere İstanbul'daki büyükelçisine bir mektup yazmıştı. Mektubunda, Şam Valisi ve Defterdar'ın görevden alınması ve sürgü-

ne gönderilmesini, Bensalem'in de Anadolu'da bir kasabada hapse atılmasını istiyordu; ayrıca, İngiliz konsolosu Wood'u "Vali ve Defterdar'ı "İngiliz hükümetinin hâlâ Osmanlı'ya bağlı olarak kabul ettiği ve Sultan'ın emri dâhilinde ajan görevlendirdiği bir toprak parçasının Fransa'ya ait olamayacağına ikna etmekle" suçluyordu.⁶⁴

Cezayirlilerin hırsızlık davası uzayıp gidecektir ve belki de bu, Bensalem'i Babıali nezdinde onlar adına müdahil olmak üzere Bursa'daki Emir Abdülkâdir'i ziyaret etmeye iten sebeplerden biridir.

1855'te Türkiye'nin Bursa şehrinden kalkıp Lübnan'ın Beyrut şehrine giden Emir Abdülkâdir ve ailesini karşılamaya gelen Cezayirli göçmenlerin başında Bensalem vardı. Ancak kavuşmaları uzun sürmedi ve bir yıla kalmadan vefat etti. Şam'da toprağa verildi.

Emir'in Bursa'ya yerleşmesi yeni bir göç dalgasını tetikliyor:

Bu gönüllü sürgün hareketinden etkilenen insan sayısını tahmin etmek zor olsa da, bunu Tunus üzerinden çok sayıda karadan göç izledi.

Emir Abdülkâdir'in Osmanlı topraklarına yerleştirilmesi, göç yönünün bu istikamete doğru yoğunlaşmasına neden oldu. Özellikle 1854, 1860 ve 1870'de sömürge yönetimi bu göçü engellemeye başlayıncaya kadar birçok göç dalgası meydana geldi.

Bu döneme dair Cezayir göçü ile ilgili elimizde kesin rakamlar yoktur. Fransız konsoloslugu, Suriye'de ikamet eden Cezayirlileri ancak 1855'ten sonra kaydetmeye başladı ve sadece sömürge yetkilileri tarafından bu ülkeye göç etmelerine izin verilenleri kaydetti. 1856'dan 1858'e kadar, Şam'daki Fransız konsoloslüğünde 79 aile, yani 480 kişi kayıtlıydı (Rager J.-J., 1850). Bu sayı Şam'daki Cezayirlilerin sayısını tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü bilindiği üzere, Emir Abdülkâdir 1860'ta Hıristiyanları korumak için binden fazla Cezayirliyi Şam'da seferber etmişti.⁶⁵

64 Damas à Cple, 20 Nisan 1853, D-AR.AC

65 Emir Abdülkâdir, "Cebelilübnan'da patlak veren ve 1860 Temmuzunda Şam'a yayılan Dürzi İsyanı sırasında bizzat müdahalede bulunarak birçok hıristiyanı katliamdan kurtardı."(Bkz. TDV Ansiklopedisi, ABDÜLKÂDİR el-CEZÂİRÎ maddesi.(Çev.)

Göç birkaç on yıl daha devam edecektir. 11 Eylül 1888 tarihli bir rapora göre Kabiliya ve Konstantin'den gelen ve 1888'de sayısı 347 kişiyi bulan toplam 78 aile vardı (Journal soleil n° 9, Ekim 1888, aktaran: I. Mehdid, Doğu ve Batı'ya modern Cezayir göçünün kontrolü hakkında Mülâhazalar).

1898'de Şam'a giden 800 kişi gemiyle Beyrut'a ulaştı. Çoğu Médéa, Berouagua ve Şlef'ten geliyordu.

1910'da Sétif, Bordj Bou Ariridj ve Taref den gelen bir başka grup da Şam'a gitti.

Cezayir göçünün iki komşu ülke ve Maşrık (Doğ) için önemi 20. yüzyılın başında anlaşıldı. 1905 ile 1907 arasındaki tahminler aşağıda gösterilmiştir: Mısır: 1907'de 20.000 kişi; Filistin: 1907'de 6.000 kişi; Hicaz: 1907'de 30.000 kişi ve Türkiye, İran ve Hindistan: 1907'de 5.000 kişi.

1912'den 1954'e kadar tahminen 20.000 kişi Suriye'ye, 10.000 kişi de Filistin'e yerleşmek üzere gitti.

Bursa'daki Cezayir Topluluğu:

Emir, İstanbul'a gidecek olan tekneye binmek üzere Marsilya'ya vardığında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeni kaderinde kendisine eşlik etmek için kendisini bekleyen Boutaleb'li kuzenlerini buldu.

Emir'in serbest bırakılıp Bursa'ya sevk edileceği haberini alan eski arkadaşları, Fransız sömürgeciliğine karşı savaştan gaziler, yakınları veya Maşrık'ta bulunan akrabaları Bursa'ya doğru yola koyuldular. İstanbul'a ayak bastığında, Emir'e, Amboise'de birlikte hapsedildiği yüzlerce kişiyle eşlik ediyordu..

Fransızlar, eski başkâtibi ve eski Ziban Halifesi El Hac Abdulkadir Boukikhya, El Hac Muhammed El-Harrubi ve diğer kâtibi ve müşaviri Kadour Ben Rouila gibi kendisine hemen katılan bazı arkadaşlarını serbest bırakmaya başladılar. (Es-Salebi M.A., 2019)

Emir'in, İmparator için at satın almak ve daha sonra onları İmparator'a teslim etmek üzere Paris'e götürmekle görevlendirdiği El-Hac Abdülkâdir Buklikha, Emir'in yanına yerleşmek için geri döndü. H. 1271'de Bursa'da öldü.

Fransız sömürgeciliği tarafından kurtarıldıktan sonra Mısır'a katılan El Hadj El Kharroubi, hac için yola çıktı, daha sonra Şam'a yerleşti. Bilahare Emir'in gelişyle birlikte o da Bursa'ya geldi. Yola çıkana ve ardından Şam'a yerleşinceye kadar yanında kaldı. H. 1279'da (1862) Emir Hicaz'da iken vefat etti.

Kaddour Ben Rouila da serbest bırakılmadan ve Doğu'ya gitmesine izin verilmeden önce Cezayir'de hapisteydi. Emir şehre yerleşir yerleşmez Bursa'ya gelmiş ve Şam'a gidinceye kadar yanında kalmıştır. Emir'in sırdaşydı ve sık sık birlikte şiir yazarlardı. Emir birkaç mısra başlar ve şiiri Ben Rouila tamamlardı. Emir, ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte Beyrut'a geldikleri gün, Kaddour vefat etti. 1272 H. Rebiülahir'inde Es-Santya mezarlığına defnedildi.

Emir'in en büyük oğlu Muhammed, babasının hayatını anlatan kitabında "Tunus, Mısır, Hicaz ve Suriye'ye yerleşmek üzere gelen Cezayirli göçmenlerin (muhâcirûn), cömertliğinden istifade etmek için Emir'e sığındıklarını bildirmektedir. (Mohammed P., 2012, s. 583)

Bu göç nispeten yoğundu. Fransız gezgin Boucher de Perthes Mayıs-Ağustos 1853 tarihleri arasında yapmış olduğu seyahati sırasında, Emir Abdülkâdir'le buluşmak üzere Bursa'ya giderken iki kez Cezayirli ailelerle karşılaşır. (Boucher de Perthes, 1855, s. 41)

Emir'i görmeye gelen iki tip insan vardı, bazıları onu görmek için, bazıları da onunla yaşamak için. Emir, hazırlıklarını yapar ve Cezayirli ve hatta Kuzey Afrikalı ziyaretçiler gelir gelmez, kendilerine ziyaret için mi yoksa yerleşmek için mi geldiklerini sorardı. Duruma göre gerekli hazırlıklar yapılırdı.

Emir, ancak eski arkadaşlarını ve müritlerini etrafında toplanmış görünce mutlu olurdu. Fransız konsolosluk yetkililerine duygularını teşekkür ederek ifade ederdi: "Bizi takip etmelerine izin verdiğiniz Cezayirli dostlarımızla bir arada iken gerçek mutluluğu buluyoruz [...]. Kendileri Mısır, Tunus ve Suriye'den geldiler".⁶⁶

Hacı Muhammed El-Kharubi: Türkler döneminde Beit El-Mel'de (Münhal verasetler dairesi) eski vekil, Cezayir devletinin kuruluşunun başlangıcında Emir'in kâtibi) oldu. Daha sonra Flittaların Emir ve ağasının ilk kâtibi oldu. Fransa'nın Maskara'daki konsolosu Eugène Daumas kendisini "Soğukkanlı, bilge ve tüm hassas görevlerde çalışabilen bir adam. Oran'daki bey Hassan'ın eski sekreteriydi" diye tanımlar. (Yver G., 2018) 1838'de Aïn Madhi'nin Şeyh Ticani ile teslim olması müzakerelerine katıldı. Tafna antlaşmasının bozulup savaş yeniden başlayınca Ziban halifesi olarak tayin edildi. 19 hizmetçi eşliğinde 16 kişiden oluşan ailesi, Zmala'da yaşıyordu, 1843'te Zmala'nın ele geçirilmesi sırasında Fransız askerleri tarafından hapsedildi. Savaş Bakanlığı'ndaki bir raporda Bel Harroubi hakkında şöyle yazmaktadır: "Üstün zekâsı nedeniyle Emir'in yanında her zaman en etkili adam olmuştur... Ailesinin alınması büyük önem taşımaktadır, çünkü Emir'in Baş veziri, her hususta kendisine tavsiyede bulunmalı ve çocuklarının (sic) iadesi için gerekli düzenlemeleri (sic) yapmalıdır". (Yacono X., 1973, s. 415-34) Ailesi Sainte Marguerite'e nakledildi ve eski Demir Maske hapisanesindeki hücrelere yerleştirildi. Bugeaud, Bel Kharroubi'ye iğrenç bir şantaj yaparak ailesi ve Fransız kampı arasında bir tercih yapmasını istedi. Acı verici bir alternatifle karşı karşıya kalan Muhammed El-Harroubi, Tiaret'de teslim oldu. Ailesinden sadece 15 kişi Ste Marguerite'den geri getirildi, geri kalanının geldiğini görmek için Kasım ayına kadar beklemesi gerekiyordu. Bugeaud şu talimatı vermişti: "Bu aile, yakın zamanda davamıza katılan liderinin sadakatini bize kanıtlamak için sahil kasabalarından birinde kalacak. 1844'te

66 i.HR 97.4743, JO Nisan 1853, Cornec S'den naklen, 2018

El-Kharroubi Fransa'ya bir seyahat yaptı ve çok iyi karşılandı. Ertesi yıl, yeniden büyük bir savaş başladı, El-Kharroubi Emir ile temasa geçti. Tekrar tutuklanarak Fransa'ya sürüldü ve burada 1.000 frank maaşla Montpellier'de ev hapsine alındı. Birkaç yıl sonra affedilerek Mısır'a göç etmesine izin verildi. Emir Bursa'ya hareket eder etmez El-Kharroubi de ona katıldı.

Tarımsal ve endüstriyel faaliyet:

Emir Abdülkâdir bir eylem adamı idi, bir cemaate karşı sorumluluğu olan biriydi, boş boş oturup yarıdım dilenemezdi. Tarım potansiyeli ile bilinen bir bölgede Cezayirli Muhacirîn (göçmen) sayısının arttığını görünce, tarımsal projeler başlatmaya karar verdi. Bursa'daki Fransız konsolosuna için birçok proje başlattı. Konsolosun bunu üst makamlara (Büyükelçiye) bildirmesi iyi olurdu.

Emir moderniteye açık bir insandı; tarımsal projeleri öne çıkarmak için en yeni yöntemleri kullanmaya çalıştı. Yine, Konsolos Rousseau'nun bundan bahseden bir notu: "12 Şubat 1854'te konsolos, verimli sulama faaliyetlerini sürdüren Bursa'daki Cezayir Arap topluluğunu kutlamıştır".⁶⁷

Emir Abdülkâdir, Bursa'nın ipek alanındaki sanayi gelişimine de seyirci kalamazdı. İnovasyona çok yatkın olan bu zat, Amboise istasyonuna, Paris'teki matbaalara, daha sonra uluslararası sergilere yaptığı ziyaretlerle dikkat çekti. Hatta sanayi alanında yatırım da yaptı.

Fransızların bu dönüşüme verdikleri desteğe, Emir'in gücünü artırabileceği endişesiyle hızla kısıtlamalar getirildi. Sahte deliller ileri sürerek, kendisiyle birlikte

67 AE, CPC Bursa 1, fol. 236, Cornec S.'den naklen, 2018

çalışmak isteyenlere verilen yetkileri azaltmakla işe başladılar. Emir daha sonra yardım istemek için Osmanlılara döndü. 1854 yılında Babialî'ye bir mektup göndererek, Bursa'ya Afrika'dan gelen 80 Arap ailenin bulunduğunu haber verdi. Emir, Osmanlı makamlarına, bu insanların Osmanlıca bilmedikleri için şehirde istihdam edilemediklerini, dolayısıyla tarımla uğraşıp geçimlerini karşılayabilmeleri amacıyla büyük bir çiftlik satın aldığı açıkladı. Bu projenin başarılı olması için vergiden muaf tutulması gerekiyordu. Bu nedenle hem tarımsal üretimde hem de endüstriyel projelerde üretimin onda birine denk gelen ondalık (öşür) muafiyeti istedi. Osmanlı Hükümeti, Emir'in girişiminin Bursa bölgesinin imarı projesinin bir parçası olması nedeniyle, bu isteğe olumlu yanıt vermek durumunda kaldı. Emir'e tanınan bu ayrıcalık, Fransızlar tarafından, onun Fransız vatandaşı statüsüyle bağlantılı olarak yorumlanır. Ancak bu Emir'in hiç aklına gelmemişti: "(...)Fransız olması hasebiyle, her zaman Osmanlı vergisinden kaçmanın bir yolunu buldu, böylece Türk İmparatorluğu dâhilinde mukim Avrupa güçlerinin sakinlerini vergiden muaf tutan kapitülasyon rejiminden yararlanmış oldu".⁶⁸

Cornec (2018), Emir Abdülkâdir'in Bursa'da bulunduğu süre boyunca Babialî'ye hitaben yazdığı mektupları imzalarken, hiçbirinde Cezayir (Cezâyir) veya Cezayirî (Cezâyirli) sıfatını eklemediğine dikkat çeker. Emir'in bu tavrının siyaset ve diplomasi bilgisinden kaynaklandığı görünüyor. Mektuplarının alıcılara ulaşmadan okunduğunu bildiğinden, herhangi bir tartışmaya yol açabilecek her türlü terimden kaçınıyordu. Çünkü Cezayir, Kırım savaşında Fransız ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki konjonktürel ittifaklar nedeniyle geçici olarak gölgede kalmış olsa da, bu ülke ile ilgili hala büyük bir anlaşmazlık söz konusu idi. Cezayir'den gelen kişiler ve öşür'den muafiyetle ilgili hususlarda bile, daha genel bir ifade olan "Afrikalı" terimini kullanıyordu: "Afrika'dan gelmiş olan seksenden fazla Arap ailesi" Daha önce Nisan 1853 tarihli mektubunda ise Cezayirlilerden bahsederken "Müslümanlar" (ehl-i İslam) tabirini kullanmış ve imza yerine sadece ismini yazmıştı: Abdülkâdir İbn Muhyiddin.⁶⁹

68 <https://histoirecoloniale.net/Abd-el-Kader-elements.html>

69 i.HR 97.4749. Mart 1853 Mektupları, Cornec S.'den naklen, 2018

Emir Abdülkâdir'in Bursa'daki konumu çok sayıda Cezayirlinin iskânı ile daha da güçlendi. Aktif ve disiplinli bir topluluğun lideri olmuştu. Bursa'daki Fransız konsolosunun raporları onun lehine idi ve Napolyon'un da ona belli bir saygısı olduğu ortada idi. Böylece Annaba'da zorunlu ikamete tabi tutulan kardeşlerinin saliverilmesini ve Doğu'ya nakledilmesini istediğinde, talebi hemen karşılık buldu. Halifesi Kaddour Ould'un oğlu Kaddour Ben Allal'ı yetkilendirmek istediğinde de durum aynı olmuştu.

Fransa'daki tutukluluğu boyunca yanında bulundurduğu ve 1845'te şehit olan Sidi Embarek, vasiyet meselelerini halletmek için Cezayir'e gitmek üzere yola çıktı. Cezayir'deki varlığı, Cezayir'deki Fransız askerlerini son derece rahatsız etmişti, ancak onu kabul etmek zorundaydılar.⁷⁰ Cezayir askeri valisi, sürekli olarak Emir'le yakından ilgilenmekteydi. Ahmed Bensalem'le birlikte olan eski gaziler Bursa'daki Emir'in yanına gitmek için izin aldıklarında da karşı çıkmıştır. Fransız Mareşal, "Bursa'daki Fransız konsolosuna, bir 'Fransa düşmanının' Emir'i ziyaret etmesinin uygun olmayacağını yazdı."⁷¹ Askeri vali, Cezayir-Dahra'daki tüm kabilelerin dumanla boğulmaları olayından sorumlu, soykırımcı subay Pélissier'den başkası değildi.

İyi bir diplomat olan Emir, taleplerinden biri kabul edilmediğinde başka bir kapıya giderdi. Nitekim Fransızlar onun isteklerine cevap vermekte isteksiz davranınca Emir, Babıali'ye yöneldi. Özellikle Haziran 1854'te Beyrut'ta soyulan Cezayirli hacılar olarak bilinen davada da böyle yapmıştı. Şam'dan kendisine doğru gelmek üzere yola çıkan Cezayirli, durumdan kendisini haberdar etmemişlerdi. Grup,

70 AE, CPC Bursa 1 fol. 206 (22 Eylül 1853)

71 AE, CPC Bursa 1, fol. 284 (4 Ocak 1855).

haydutların saldırısına uğramış, Cezayirlilerin malları gasp edilmiş ve içlerinden Muhammed Bin Ali, saldırganlardan birini öldürdükten sonra “diyet” (kan borcu) ödeyemediği için tutuklanmış ve hapse atılmıştı.

Emir, Osmanlı makamlarına yazdığı mektupta, Cezayirli Bin Ali'nin bir yalan ve iftira yüzünden tutuklandığını belirtiyor ve Beyrut Valisi'nin mahkûmu serbest bırakması ve Beyrut'ta mahsur kalan ailelerin Bursa'ya yolculuklarına devam etmelerine izin verilmesi için Babıali'nin müdahalesini talep ediyordu.

Bu konuda Osmanlı makamlarının başı çektiği görülmektedir. Bakanlar Kurulu (Meclis-i Vâlâ), “Abdülkâdir Efendi”nin tarımsal üretimine vergi muafiyeti tanındığını belirttiği Ağustos 1854 tarihli bir mektupta, Muhammed bin Ali davasının araştırılması ve sonucunun Bursa'da Hüdevendigar'ın valisi aracılığıyla Abdülkâdir'e bildirmesi için Saida valisine talimat vermişti. Emir'in düşündüğünün aksine, olay Beyrut değil, Saida valisinin yetki alanına giriyordu. Çünkü saldırı orada gerçekleşmişti.⁷²

Şehir, ipek endüstrisinin gelişmesiyle birlikte giderek daha fazla yatırımcıyı kendine çekiyordu. Emir Abdülkâdir gelmeden önce orada bulunan Fransız ve İngiliz konsolosları da tekstil işiyle uğraşmışlardı. İngiliz konsolosu Sandison, “şehirden devam eden ticari genişlemeden yararlanacak bir İngiliz bankası” kurulmasını talep ediyordu. (Fairley, 1862, s. 102-16)

İpek endüstrisindeki bu hızlı gelişme, Emir Abdülkâdir'in ipekle ilgilenmesine neden oldu. Osmanlı hükümetinden talep ettiği vergi muafiyeti, hem tarımsal faaliyetler hem de yapmayı planladığı sanayi yatırımları içindi. Ayrıca, “teknik yenilikler açısından uzmanlıklarına katkı sağlaması için Avrupalı mühendislerle de çağrıda bulundu. (Etienne B., 2012) Yetkili bir görüş arayışı her zaman Emir'in bir özelliği olmuştur. Nitekim daha önce de, yeni kurduğu ordusunu eğitmek ve tüfek üretmek için 1834'te Avrupalı ve Tunuslu teknisyenleri çağırmişti. 1837'de Miliana'da bir yüksek fırın inşası ve mermiler ve süngüler de

72 AE, CPC Bursa 1 fol. 206 (22 Eylül 1853)

dâhil olmak üzere tüfeğin tüm unsurlarının ve nam-
lu imalatının kurulması için de aynı şeyi yapacaktır.
(Khiati M., 2021 baskıda)

Emir'in cömertliği ve oğullarının sünnet töreni:

Fransızlara karşı savaşın sona ermesinden sonra, Emir tefekküre, çalışmalara ve duaya sığındı. İsraftan hoşlanmaz ve kendisine verilen parayı Allah'ın fakir kullarına dağıtmakla yükümlü olduğu bir hediye olarak görürdü.

Eğlence partilerini asgari seviyeye indirdi. Örneğin müzik gruplarını çağırarak gösteriş yapmak gibi iş-
ler için hiçbir harcamaya izin vermedi.

Emir'in bu cömertliğinin, bazen binlerce kilometre yol kat edip kendisine katılmaya gelen hemşehrileri üzerindeki çekiciliğiyle çok ilgisi vardı; çünkü kendilerini geri çeviremeyeceğini biliyorlardı.⁷³

Emir Abdülkâdir'in hayatı hakkında kaleme alınan eserler, çok sayıda hayırseverlik ve cömertlik örneği ihtiva eder. Emir, Bursa'da, Fansa'da hapiste iken yaptıramadığı çocuklarının sünnet edilmesi münasebetiyle büyük bir hayırseverlik örneği ortaya koydu. Sayıları belirtilmemekle birlikte, bu vesileyle Emir Abdülkâdir'in en az üç çocuğunun olduğu anlaşılıyor: 6 yaşındaki El-Haşimi, 5 yaşındaki İbrahim ve 4 yaşındaki Ahmed. Son ikisi hapishanede doğmuşlardı. Muhammed ve Muhyiddin uzun boyluydular ve sırasıyla 13 ve 11 yaşında idiler.⁷⁴

Emir, şehir ileri gelenlerinden, kendi çocukları ile aynı anda sünnet edilecek muhtaç çocukları tespit

73 AE, CPC Bursa 1 fol. 206 (22 Eylül 1853)

74 I.MVL 313.13070, 16 Ağustos 1854.

etmelerini istedi. Böylece 500 çocuk sünnet edilebildi. Günlerce süren kutlamada Emir'in sofrası şehrin tüm yoksullarına açıldı. Hepsi de yemek yiyebiliyor, kıyafet ve bir miktar para alabiliyordu.

Bursalılar eğlenceler sırasında müzik olmayışına çok şaşırdılar. Onların geleneğinde, bayramlarda, flüt, lavta, davul çalınır, çalgıcılar davet edilirdi... Emir, çocuklarının ve şehirdeki yoksul çocuklarının sünnetini sadaka dağıtarak kutladı. İhtiyaçları karşılanan fakirler ellerini göğe kaldırıp, bu hayır sahibine nimetini vermesi için Allah'a dua ettiler.

Bellemare bu olayı kendi tarzında aktarır: "Araplar, çocuklarının sünnet çağını şenliklerle kutlamaya alıştırtılar. Abdülkâdir'in oğullarından biri için bu dini töreni gerçekleştirme zamanı geldiğinde, Emir, genellikle cömert şenlikler için ayrılan meblağlar hayır işlerine harcamaya karar verdi. Sonuç olarak, evinin aç olan herkese (ne yazık ki bunların sayısı Bursa'da oldukça fazla) üç gün üst üste açık olacağını duyurdu; gerçekten de üç gün boyunca herkesin gelip, Emir'in dağıttığı bağıştan alma hakkı vardı. O zaman Abdülkâdir'in kendisine rahmet vesilesi olan bu aç insanlar arasında dolaşp, misafirlerini teselli ettiğini görürsünüz. Ancak yapılan bu teşekkürleri kendisine mal etmek yerine, "Yiyin ey kardeşlerim! Yiyin! Ama Allah'a şükredin ve bu nimeti borçlu olduğunuz ele teşekkür edin. Onu size veren ben değilim; beni himaye cübbesiyle örten, beni özgür kılmakla yetinmeyen, bana ve yakınlarıma sizin aranızda yaşama imkânı veren Sultan Napolyon'du... Yiyin ey kardeşlerim! Sultan Napolyon'un diffa'sını⁷⁵ yiyin." (Bellemare A., 1867) Emir'in söylediği cümleye Napolyon'un adını Bellemare eklemiştir "Kardeşlerim! Kuskus yiyin; ama hepimizin bu nimeti borçlu olduğumuz Allah'a şükretmeyi unutmayın. »

Emir'in büyük oğlu Muhammed Paşa, babasının hayatını anlatan kitabında, Ocak sonu veya Şubat ayının başında yapılan sünnet töreninden birkaç gün sonra, Bursa depreminin meydana geldiğini belirtir. (Mohammed P., 2012

75 Diffa: Arapların düğünlerde ikram ettiği yemeğe verilen yöresel bir isim.(Çev.)

Açık bir topluluk

Emir, aralarında düzenli olarak sadaka verdiği Bursa'lı fakirler de olmak üzere, ister Arap olsun ister Osmanlı, kendisinden yardım isteyen herkese destek olmuştu. Cezayirliler büyük sıkıntı içindeydiler, bu da Emir'in onlara olan alakasını açıklıyor. Emir, aynı zamanda iyilik yapmaktan asla vazgeçmeyen bir mümindir. Bunun en güzel örneği, İstanbul'da tanışıp beraberinde getirdiği iki tercümanın annesidir. Geliri ve başka bir yakını olmadığı için, Emir bu kadını himayesine aldı ve Bursa'ya getirdi. Emir, İstanbul'daki Fransız büyükelçisinin maslahatgüzarına hitaben yazdığı bir mektupta Nefise binti Hasan Paşa'nın⁷⁶ durumunu anlattı. Bu soylu bir aileye mensup olan bu kadın, Cezayir'de hüküm süren Hasan Dayı'nın kızı idi: "büyük bir ailenin torunlarına yardım etmeyi reddedemedim; Onlarda biraz adalet ve sağduyu olduğunu fark ettiğim için, kötülükten korumak ve hırsızlık vb. bir suça bulaşırlar endişesiyle yanımda alıkoydum. Onları iki veya üç ay denemeye tabi tutarak, belki de nasihatlerim sayesinde güzel duygulara sahip olmaları, dinlenmeleri ve mutlu olmalarını sağlayabileceğimi düşündüm. Ümit ederim bu yaptıklarım Allah katında karşılığını bulur."⁷⁷

Sadrazam'a hitaben yazdığı başka bir mektupta Emir şu ifadeyi kullanır: "Marquis de Lavalette'e Nefise bint Hassan Paşa ve çocukları hakkında yazma şerefine eriştim [...] Onları tanıdığımda yiyecek-giyecek hiçbir şeyleri yoktu (...) Onlarda biraz adalet ve sağduyu olduğunu fark ettiğim için, kötülükten korumak için yanımda tuttum. (...) Onları koruyup gözeterek (...) onları doğru yola iletebileceğimi düşündüm (...)."

76 Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa (Çev.)

77 Temimi, Yayınlanmamış Mektuplar, RHM 10, mektup no. 73. Abdülkâdir'den Fransa Büyükelçisi Maslahatgüzarı Sayın Benedetti'ye, 5 Mart 1853.

Bahse konu kişi bir süre Bursa'da kaldı; Emir ona harçlık (maaş) verdi. Bir süre sonra da İstanbul'a döndü.⁷⁸ Ayrılmaya karar verdiğinde Emir, sadık teğmenlerinden birini İstanbul'a kadar refakatçi verdi. Sonunda Osmanlı makamlarınca tahsis edilen bir emekli maaşından yararlandı. Acaba Emir, Nefise'nin çocukları Ahmed ve Mehmed'e de katkıda bulunmuş muydu? Bunu yaparken, Emir, Osmanlı yetkililerinin gözünde, onlara ayrıcalıklar bahşeden prestijli ataları Hasan Dey'in soyundan gelenlerin hatırına, "dul ve öksüz" hamisi bir mümin olduğunu da göstermiş oluyordu.

Bu hikâyenin son bölümünden öğrendiğimize göre, söz konusu hanım İstanbul'a varır varmaz, pazarlık yapmaya başlamıştı ki bu, Emir'in Bursa'da onu kanatları altına alındığında korktuğu bir şeydi: "Fransız din adamlarının (papazların) himayesine girdi. Geldiği ülkeye geri dönmek için Babialî'ye dilekçe verdi ve dönüş için para toplama sözü aldı. İki yıl sonra, Hükümetin dikkatini kaderine ve beş çocuğuna çekmek için geri döndü. Artık mesele gitmesi değil, boş bir han'a yerleştirilerek kendisine iyi bir maaş verilmesiydi."

Emir Abdülkâdir ve Bumaza

Boumaza⁷⁹ veya Fransızların hoşlandığı şekliyle "Keçili adam" -zira, rivayete göre peşinde bir keçi ile dolaşırdı- olarak bilinen Muhammed ibn Abdullah, Arch Ouled KHOUIDEM kabilesindendi. 1820 civarında aynı adı taşıyan vadi yakınlarındaki Bourg du bas Chélif kasabasında doğdu.

Kur'an mektebinde ve zaviyede okuduktan sonra, batı Cezayir'de oldukça yaygın dini bir tarikat (Tayyibiye) olan Molla Tayyib tarikatına girdi. Daha sonra, Mazouna'da bir zaviyesi bulunan Derkavi⁸⁰ tarikatına katılacağı Fas'ta tahsiline devam edecektir. Yuvaya döndüğünde, dünyevi işlerden çok, namaza daha düşkün bir genç olmuştu. 23 yaşındaki bu büyük direnişçinin kaderini hiçbir şey önceden belirlemedi. Esasen, onun yetiştirilmesi veya onu Fransızlarla savaşmaya iten se-

78 I.MVL 317.13410

79 Ebu Maiz (Çev.)

80 Şazeli tarikatının bir kolu (Çev.)

bepler hakkında hiçbir bilgi yoktur. Kendisinin, ailesinin ya da yakınlarının maruz kalmış olduğu zulme başkaldırması da muhtemeldir.

Yine de, yapılan nadir açıklamalara bakarak, kalabalığı harekete geçiren olağanüstü bir hatip olarak görülüyor. Ortaya çıkışı sanki bir şeylerin işareti gibi algılanmıştır. Olağanüstü dinamizmi, azmi ve cesareti gerisini halledecektir. Çevresinde vaaz etmeye başlar başlamaz, her şeyi bırakıp peşinden giden onlarca, hatta yüzlerce insanı harekete geçirmeyi başardı. Hızlı bir biçimde, Cihad'a çağrısını etrafa yayan vekiller edindi. "Fransızlar ne zaman biraz ilerlemeye çalışsalar, karşılarında bir Boumaza buluyorlardı. Sanki her yerde bulunma yeteneği varmış gibi."⁸¹ (Churchill Ch.-H., 2006) Kısa süre sonra Dahra'yı, Ouarsenis'i ve tüm Chélif vadisini alevler içinde bıraktı. Muhammed ibn Abdullah veya Boumaza adı, Fransa'yla ittifak yapan Mahzen kabilelerinde ve Fransız askerlerinin saflarında dehşete yol açtı.

İlk silahlı eylemi, 1845'in başında Ténès yolundaki bir ikmal konvoyuna yapılan saldırıydı. Vur-kaç yapan bir çete gibi değil, süvarisiyle, piyadesiyle, açılan sancaklarıyla sahada gerçek bir ordu gibi hareket etti. İşleri bu şekilde yapma şekli düşmanlarını etkiledi ve destekçilerini galeyana getirdi. Çok geçmeden, adının anılması bile tek başına bir toplanma çılgınlığına dönüştü. 20 Nisan 1845'te, onu takip eden kabilelerden biri olan Muhammed Ben Henni liderliğindeki Beni Hijaa kabilesi, Ténès'ten çok uzak olmayan Gorges'de kasabasındaki bir Fransız kampına saldırdı. Üç gün sonra, destekçileri Orléansville⁸² yolunda bir askeri konvoya saldırdı.

81 Burada tasavvuftaki "tayy-ı mekân"a göndermede bulunulmaktadır. (Çev.)

82 Chlef yerleşim biriminin diğer adı (Çev.)

Ülkeyi batıdan doğuya ateşe veren Emir Abdülkâdir, nöbeti kendisine katılan ve Dahra'da, Chelif ovasında ve Ouarsenis'te kabile üstüne kabileyi ayağa kaldıran Bumaza'ya devretmişti. Onu gece gündüz takip etmek için iki askeri birlik görevlendirilmişti. Her iki durumda da direniş kutsal bir karakter kazanmıştı, her yerde cihat ilan edildi. Bugeaud, "Arapların kafasını karıştıran bir isyan ateşinden" bahsedecektir.

Muhammed ibn Abdullah, 1846'da, Ocak ayında Oued Sidi Brahim (Tadjena) yakınındaki Sidi Salem (Tadjena) savaşı olmak üzere birçok silahlı saldırıdan sonra, Fas sınırına yakın Diras'da Emir Abdülkâdir'e katıldı.

1847 yılının Ocak ayı başında Bou Maza, Ouled Djellal ve Sidi Khaled'de güçlü birlikleriyle yeniden ortaya çıktı. Fransız Biskra garnizonunun komutanı tarafından bölgede sükûneti yeniden sağlamakla görevlendirilen Biskra Kaidi⁸³ Muhammed Seghir Bengana hızla geri döndü. Durumun çok ciddi olduğunu gören General Bedeau, Batna'da konuşlanmış olan General Herbillon'a, Si'nin askerleriyle birlikte isyancıların üzerine yürümesi talimatını verdi.

Hodna halifesi Mokrane, aynı zamanda Biskra'dan sorumlu Saint-Germain komutanı ve Şeyh El-Arap, birliğe katılmaya çağrıldı. Tüm bu hücum gücüne rağmen, Bou Maza, palmiye bahçesindeki çok zorlu bir mücadelenin ardından süvarileriyle birlikte kuzeye gitmeden önce Oued Itel'e çekilmeyi başardı.

Bumaza, önde gelen subaylarını kaybetmiş ve kolundaki tam iyileşmemiş kırık koluyla, kabilelere sözünü geçiremez bir hale gelmişti. Hal böyle olunca, en büyük düşmanı Albay Saint-Arnaud'ya Renault'da (bugünkü Sidi M'Hamed Ben Ali) teslim olmaya karar verdi (13 Nisan 1847). Bu durumdan etkilenen Saint Arnaud, kardeşi Arnaud Jacques Leroy de Saint-Arnaud'a bir mektupta şunları yazdı: "Bou-Maza elimde!

83 Kâid (Kaymakam, Komutan). Cezayir'de mahalli yönetim kademesinde bir görev.Vatan'ın yöneticisi olup günümüzdeki kaymakama benzer. Bey tarafından tayin olunan kaid, Türkler ve Kulogulları arasında seçilirdi. Bey'e karşı sorumlu olan kaid, kendisine bağlı bulunan köy muhtarlarını (şeyhler) ve öteki, siyasi-idari yöneticileri mürakabe ederdi. Aynı şekilde kaidler buldukları yerin mali işlerine de müdahale ederler, vergilerin nispetlerini belirler ve toplanan vergileri Bey'e takdim ederlerdi. Kazai meselelerle de ilgilenen kaidler, siyasi ve adli cinayetlere müdahale ederler, çarşı-pazarın güvenliğini ve düzenini sağlardı. (Kaynak: <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2291/tur>. (Çev.)

İki saattir burada. Yakışıklı ve gururlu bir genç adam! Birbirimizin gözlerinin içine baktık”, ardından bu teslimiyetin maceralarını şöyle anlattı: “Hemen kararını verip “Beni Orléansville’e, bizzat Albay Saint-Arnaud’ya götürün” dedi ve teslim olmak istediğini ekledi. Çünkü en çok benimle savaşmıştı. Diğerleri de teslim oldular; hala kollarını tutan ve emrim üzerine içinde sekiz kurşun olan iki tabanca bırakan Bou-Maza’nın önünde titriyorlar. Yanımda duran dört Mokrazeni Bou-Maza’yı getiren onun cüretinden korkmuşlardı. Bou-Maza’nın bir işaretiyle korkup kaçabilirlerdi. Bu adamın Araplar üzerindeki etkisi hayal sınırlarının ötesindeydi”. Saint-Arnaud, henüz 25 yaşındaki genç mahkûmundan bir başka mektupta tekrar bahsedecektir: “Bou-Maza sıradan bir adam değil. Onda, çok coşkulu ve fanatik denilebilecek, çok zekice ve ele avuca sığmayan bir cüret var”.

Boumaza’yı Paris’e naklettiler. Yaşını göz önünde bulundurarak, Fransızlar ondan yararlanmayı düşündüler. Ona Champs Elysées Bulvarında bir daire kiralayıp 15.000 frank maaş bağladılar. Onu sefih bir hayat sürmeye teşvik ettiler. Bir süre arkadaşlık yaptığı rivayet edilen Prenses Belgiojoso ile de böyle tanışmıştır.

*E. Geoffroy - L'illustration Dergisinde çıkan gravür
(15 Mayıs 1847, n° 220)*

Ancak monarşinin düşüşünün arifesinde, uygulanan gözetimin gevşemesinden yararlanarak en yakın gördüğü limana kaçır. Tanınınca, Brest'te tutuklanır. Savaş Bakanı'na yazdığı bir mektupta, yalnız kaldığı için böyle yaptığını yazar. Orléansville'de kalan karısını kendisine getirmesini ister. Bu olay, Bumaza'nın Cezayir'e dönmesinden korkan geçici hükümeti sarsınca onu Ham Kalesi'ne kapatırlar. 22 Temmuz 1849'da tahliye edilir.

Bursa'da, bir Cezayirli Emir'e katılmak istediğini iletince, konsolosa tavsiyede bulunuluyor ve onun da uygun görüş beyan etmesi gerekiyordu. Konsolos, daha önce de Emir Abdülkâdir'den görüş istemişti. Kendilerini Cezayir'de veya Maşrık'taki Fransız konsoloslukları düzeyinde Emir'in eski askerleri olarak takdim eden ve kendisine katılmak isteyen bazı kişiler için Emir'in muvafakati istenirdi. Emir de arkadaşlarıyla istişare eder, kendisinin ya da adamlarının başvuruları tanımadığı ortaya çıkarsa, olumsuz bir görüş bildirirdi. Örneğin, Paris'ten iletilen sözde sipahilerinden birinin talebini reddetmişti.⁸⁴ Fransa'ya karşı mücadelesi ona sızmaları nasıl önleyeceğini öğretmişti.

Bumaza işte bu koşullar altında, 1854'te Fransız yetkililerden, Bursa'daki Emir Abdülkâdir'in yanına gelip kendisine katılma talebinde bulundu. Emir, Bou Maza'yı tanıyor ve onun disiplinsiz biri olduğunu iyi biliyordu. Emir, Fransız askerlerinin onu Babıali ile sorun yaşaması için kullanmak üzere göndermiş oldukları ihtimalini de göz ardı etmiyordu. Durumu Fransız konsolosuna farklı bir şekilde sunarak, "Bou Maaza'nın, Fransa'ya karşı kötü bir oyun oynamak için kendisiyle birlikte olmaktan faydalanabileceğini" söyledi. (Cornec S., 2018) Emir, arkadaşlarına danıştıktan sonra, sonunda Bou Maza'nın Bursa'daki cemaatine katılmasına isteğini reddetti. Fransız konsolosu, Bou Maza'nın talebinin "Abdülkâdir'i zor duruma soktuğunu, çünkü her ikisinin savaşa bağlarının oldukça tartışmalı olduğunu bildirdi." Konsolos, "muhabatının bu makul tercihindən memnun kalacaktır". (Cornec S., 2018)

Emir Abdülkâdir'in beyan ettiği görüşe rağmen, Bou Maaza serbest bırakıldı ve III. Napolyon tarafından Rus cephesinde savaşmak üzere

84 AE, CPC Bursa 1, 22 Haziran 1854, Cornec S.'den naklen, 2018.

Osmanlı İmparatorluğu'na katılması için yetkilendirildi. Fransızların bu hareketini "İmparatorun saf cömertliği" mi yoksa Emir'in korktuğu gibi tehlikeli bir hesap olarak mı değerlendirmek gerekir?

Emir, Bursa'daki Fransız konsolosuna, "Bou Maaza'nın aslında Osmanlılardan yetki almaya çalıştığı" kanaatinde olduğunu söyleyerek reddettiğini açıklamıştı. Bou Maaza, Abdülkâdir'e, Fransız Hükümetini kendisini tamamen tahliye ettikten sonra, Osmanlı ordusunda Komutanlık vaadiyle Türkiye'ye geldiğini ve şimdiye kadar böyle bir görev alamadığını açıkladı. Emir, Bou Maza'nın çok özel bir amacı olduğu kanaatini taşıyordu: bu "geçmişin affını basit bir istek üzerine affetme"nin altında gizli bir niyet yatmaktaydı. Fransız konsolosuna şöyle diyecektir: "Bou Maaza'ya cevap verirken vardığım kanaate göre, kendisi, mektubumu Türk Hükümetinden istediğini elde etmek için destek ve garanti olarak kullanacaktır. Çünkü kendisine yazmaktan kaçındığım bu adamın fikrî istikrarsızlığını, zihin karışıklığını ve sadakatsizliğini iyi biliyorum."⁸⁵

Bu tartışma cereyan ettiği sırada, Bou Maaza çoktan Osmanlı yetkililerle temasa geçmişti. Osmanlı arşivlerinden bir not, tayin edildiğinden ve alacağı maaşın miktarından bahseder. Kırım Savaşı'nın Osmanlı kahramanlarından biri olan Mustafa Paşa'nın emrine verilmiştir. Paul Azan, daha sonra, Bou Maaza'nın "Fransa'nın başkentinde kaldıktan sonra Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda bir görev aldığını doğrulamaktadır. (Azan S., 1933, s. 383)

Bir başka belgeye göre, Bou Maaza'nın, Kafkasya'da Ruslara karşı mücadelede genellikle Abdülkâdir'in muadili olarak bilinen Şeyh Şamil'in saflarında Ci-

85 2AE, CPC Bursa 1. Baron Rousseau'dan Dışişleri Bakanlığına, 5 Eylül 1854

had'a katılmış olduğu belirtilmektedir. Candan Badem (2010, s. 206-07), Mustafa Paşa ve Şeyh Şamil yanlısı Çerkeslerin ona refakat etmek üzere görevlendirildiklerini nakleder. Temmuz 1854'te Batum Ordusu Mareşali oldu. 1854 Ağustos'unda Bou Maaza, cepheye katılacağı âni hararetle bekliyordu. Osmanlılar tarafından aslen Şerif olduğu teşhis edilmiş ve İstanbul'a varır varmaz Şeyh Şamil'e katılma arzusunu dile getirmişti.

Fransa, Cezayir'i işgal ettikten sonra, önce "Zouaves veya Turcos", daha sonra ise 'Tirailleurs' (Nişancılar) olarak adlandırılan yerel birlikleri, Cezayir'de barışın tesis edilmesi veya çeşitli çatışmalarda kendi ordusunu desteklemek için kullanmaya alışmıştı.

Öte yandan, Cezayir Donanmasının İmparatorluk Donanmasını desteklemek için birkaç deniz savaşına katılımını hesaba katmazsak, Osmanlı İmparatorluğu Cezayirli muharıpleri asla kullanmamıştı. Cezayir'in sömürgeleştirilmesinden sonra, vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan topraklarda güçlü Cezayir kolonileri kuruldu. Kırım Savaşı sırasında birçok Cezayirli Ruslara karşı savaşmak için gönüllü oldu. "Başbakanlık⁸⁶ arşivlerindeki kayıtları, Fransız işgalinden sonra Cezayir göçünün ne denli büyük olduğuna tanıklık ediyor. Bommess Bey, Ebu Musa (örnek: HR.MKT 114.10) veya Salim Bin Ammar (örnek: HR.MKT 187.37) gibi hepsi de Cezayirli ve Batum ordusunda görev yapmış isimler kaynaklarda sık sık geçmektedir."

Osmanlı ordusu onu "Cezayir'de kendini kanıtlamış" birçok Mücahid'i destekleme göreviyle Kafkas cephesine tayin etmişti. Bu nedenle Bou Maaza, Kafkasya sınırındaki Batum'da konuşlanan Doğu Cephesi ordusunda diğer birçok Cezayirli ile buluştu.

Savaşçı ruhuyla dikkatleri üzerine çekti ve 1855'in Ağustos ayında Osmanlı ordusunda albay rütbesini aldı. Terhis edildikten sonra, emekli yeri olarak 1895'te vefat edeceği Bağdat'ı seçti.⁸⁷

86 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivleri (Çev.)

87 El Watan, 23 Haziran 2013 Yacine Alim'in Aziz Sadki'nin Bû Ma'za hakkında yaptığı tarihi araştırmayı konu alan makalesi

Emir ve Kırım Savaşı:

O sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Filistin'deki Ortodoks kutsal yerleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks nüfusu korumak bahanesiyle, ama aslında Boğazları kontrol etmek isteyen Rus İmparatorluğu'nun yayılmacı emelleriyle karşı karşıya kaldı. Bu, Büyük Petro'nun Rus İmparatorluğu'nu Akdeniz'e doğru genişletme projesinin bir parçası idi. 1853 yılı Mayıs ayının başından itibaren, Çar'ın İstanbul'da Osmanlı Ortodokslarını koruma hakkını resmen talep etmesi üzerine, padişah iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri keserek tepki gösterdi. Fransa ve Birleşik Krallık, Osmanlı İmparatorluğu'na destek vereceğini ilan ederek, boğazları korumak üzere İstanbul açıklarına filolar gönderdiler.

İki Doğu gücü arasındaki ilişkiler giderek bozuldu ve Osmanlı İmparatorluğu 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan etti. Bu, dört yıl sürecek olan (1853-1856) Kırım Savaşı'nın başlangıcı oldu. Rus donanması Karadeniz'de Sinop yakınlarında Osmanlı donanmasına saldırdı ve 30 Kasım 1853'te bozguna uğratarak Karadeniz'in kontrolünü ele geçirdi. Çarlık Rusya'sının Avrupa'da genişleyeceği anlamına gelen bu tehlike karşısında Fransa ve İngiltere de 27 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilan ettiler. Kırım Harbi olarak adlandırılan bu savaş sırasında Silistre, Sinop, Alma ve Sivastopol'de büyük çatışmalar meydana geldi.

Avusturya'nın ardından (2 Aralık 1854) Sardunya Krallığı (26 Ocak 1855) da Rus karşıtı koalisyona katıldı. Savaş patlak verdi ve Fransız-İngiliz birlikleri 10 Eylül 1855'te Sivastopol'u ele geçirdiler. Ocak 1856'da savaş sona erince, 25 Şubat'ta tüm tarafları bir araya getiren Paris konferansı açıldı. Müttefiklerin savaştan önce Rusya'ya yaptığı dört talebin onaylandığı

bu konferans sonunda, 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalanmış oldu.⁸⁸

Bazı Osmanlı gazetelerinde, Kırım Savaşı'nın tam ortasında, Emir Abdülkâdir'in Ruslara karşı savaşmak için silaha sarıldığından, hatta Kırım'da komuta alacağından söz edilmişti. Bilgiler, Fransız konsolosu tarafından Emir'e iletilince, bu habere kendisi de çok şaşırıldı.⁸⁹ Zira onun bir daha silaha sarılmamaya söz verdiğini ilk öğrenenler Fransızlardı.

Emir yeniden silahlanma niyetinde değilse de, bu artık Müslüman ülkelerin geleceğiyle ilgilenmediği anlamına gelmiyordu. Emir, konsolostan çok önce "orduların hareketliliğiyle ilgileniyor ve savaşın sonucu hakkında tahminde bulunuyordu."⁹⁰ Çarlık yayımlarına karşı İngiliz-Fransız-Osmanlı ittifakından memnun olduğunu ifade ederken, konsolos da bir notasında "Emir'in, Türkiye'nin muhafazası ve "İslam İmparatorluğunun Selameti" için Fransa'nın müdahalesinin değerini övdüğünden" bahsediyordu.⁹¹

Muhammed Paşa, babası Emir Abdülkâdir'e adadığı kitabında, Osmanlı Devleti'ni tamamen desteklediğini ve Rusya'ya karşı savaşı bir cihat olarak gördüğünü belirtmekte ve hararetle padişaha zafer dilemektedir. Çatışmalar başladığı sıralarda, Ekim 1853'te padişaha, kendisini "Cihad'ın hizmetkârı" (Hâdimü'l-Gazâ ve'l-Mücâhidîn, Abdülkâdir bin Muhyiddin) olarak tanımladığı 46 mısıralık bir şiir göndermişti (Zilhicce 1269). Bu şiirde Emir bilhassa şöyle der: "Ya Rabbi, sürgünümüzü kolaylaştıran ve bizleri şaşkınlığa düşürmeyen Abdülmecid'i kudretin hakkı için destekle. Düşmanlarını kahredinceye kadar ona eşsiz bir zafer ihsan eyle!" (Mohammed P., 2012, s. 571-73)

Rus karşıtı ittifak, savaşı durdurmak için dört talep öne sürdü: Rusların Tuna prenslikleri üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks nüfus için toplu uluslararası güvence

88 https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1r%C4%B1m_Sava%C5%9F%C4%B1, (Kırım Savaşı ile ilgili özet bilgi için bu linke bakılabilir. Çev.)

89 AE, CPC Bursa 1. 26 Temmuz 1854.

90 AE, CPC Bursa 1. 26 Temmuz 1854.

91 AE CPC Türkiye, Bursa 1, 2 Şubat 1855, Bursa Konsolosundan Bakanlığa.

vermesi, Tuna kıyılarında seyrüsefer serbestiyeti ve Boğazlarda dolaşım koşullarının yeniden tanzimi.⁹²

Emir, kendisini ancak dini ve hukuk değerlerini paylaştığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında hissedebilirdi. Nitekim padişaha adadığı uzun bir şiirle duygularını dile getirdi. Onu Cihat'ı dirilten biri olarak gördü ve ona yardım etmesi için Yüce Allah'a dua etti.

Emir, Bursa'da cepheden getirilen yaralı askerleri de ziyaret etti. Onlara yardımlar dağıttı, onları teşekkür ve dualarla teselli etti.

Fransa'nın yakın gözetimi altında

Emir, Osmanlı topraklarında ve Babiali tarafından verilen teminata rağmen Fransa için potansiyel bir tehlike olmaya devam ediyordu. Hala Fransız ordusundan çekiniyordu. Bursa'nın seçilmiş olması Fransız makamlarını memnun etmişti. Çünkü burası çok fazla kişi ile muhatap olmak için müsait değildi ve herkesin ne yapip ettiğini gözetlemek serbestti.

Bruno Etienne'e (2012) göre, "Sabık Emir'in yaptığı her şeyin kontrol edilmesi için [Fransız] büyükelçiliğinin kesin talimatı vardı..."

Fransızlar, her ay Emir'in maaşını iletme bahanesiyle, Kont Rousseau'yu göndererek Bursa'daki konsolosluklarını takviye etti. Bu zat, 1849'dan beri Bursa'da görev yapmakta olan Crespın ile aynı fikirde değildi. Osmanlı yetkilileri, Crespın'ın artık oldukça faal bir işadamı olduğunu, özellikle ipek üretimine yatırım yaptığını onaylıyorlardı. "Yerel halktan birçok

92 [https://tr.wikipedia.org/wiki/Paris_Antla%C5%9Fmas%C4%B1_\(1856\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Paris_Antla%C5%9Fmas%C4%B1_(1856)) Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Anlaşması hakkında, bu linkte daha ayrıntılı bilgi bulunabilir (Çev.)

kişiyile yakın temas halindeydi” (Cornec S., 2018). Rousseau⁹³ ile ilişkileri çok geçmeden “fırtınalı” bir hal aldı.⁹⁴ Rousseau, Crespin’i “Abdülkâdir ile benim aramdaki uyumlu ilişkiyi kıskanan biri” diye tarif ediyordu.⁹⁵ Başlangıçta konsolos yardımcısı olan Rousseau, Crespin’i geri yollamak için tanıdıklarını kullanır. Yeni konsolos, Fransa’daki Savaş Bakanlığı üzerinde etkili olan bazı Afrika ordusu gazilerinin çevrelerinden destek alıyordu. Cezayir’de uzun bir süre tercümanlık yapmış, hatta Mareşal Bugeaud’nun hizmetinde bulunmuştu.

Bursa’da görevlendirilen konsolos, artık Emir’le sürekli irtibat halinde olmakla mükellefti. Fransa’nın istediği aslında uzaktan izlemeden daha fazlası idi. Emir’e mükemmel Arapça ve Fransızca konuşan Suriye kökenli bir tercümanla çalışmayı kabul ettirdi. Adı Boullad idi ve Emir’in ve arkadaşlarının tüm yapıp ettiklerini bildirmekle yükümlüydü: “Boullad tüm yazışmaları okuyorr ve elçilik için tercüme ediyordu...” (Etienne B., 2012)

Boullad, casus tercüman:

Georges Charles Boullad (1827-1891), Paris’ten Bursa’ya yaptığı yolculuk esnasında Emir Abdülkâdir’e eşlik eden üç tercümandan biridir. Diğer ikisi, Boissonnet ve Guberin, geri dönmüşler, Emir’in tek tercümanı olarak geriye Boullad kalmıştır. Boullad, Suriye kökenli Hristiyan bir aileden geliyordu ve Marsilya’da doğmuştu. Bursa’da kaldığı süre boyunca Emir’in yaverliğini yaptı. Bruno Etienne’e göre, Emir’in yanında bir casustu, bu göreve atanmak için III. Napolyon’un doğrudan desteğinden yararlanmıştı. Emir Abdülkâdir’e ulaşan tüm mektupları okur ve Bursa’daki Fransız konsolosu aracılığıyla faaliyetlerini kontrol eden Fransız Harbiye Nezareti’ne günlük raporlar gönderirdi. 1857’nin sonuna kadar Emir’in yanında kaldı. Daha sonra Savaş Bakanlığı kendisini Cezayir Genel Valiliğinde görevlendirdi. Ocak 1858’den 1865’e

93 Napoléon François Rousseau, 1811’de Halep’te Fransız konsolosu bir babanın (Basra, Halep, Trab-lusgarb) oğlu olarak dünyaya geldi. Ocak 1853’te Bursa’da Emir’in nezdinde fahri konsolos (ayda 10.000 frank maaşla) olarak tayin edildi. Emir’in Şam’a gidişinden sonra Cidde’de konsolos olarak görevlendirildi. Bir süre sonra, Fransa’dayken, tekrar Şam’da Abdülkâdir nezdinde atandı. Ancak Fransa’dan ayrılmadan ansızın öldü.

94 CADN, Bursa 1, 10 Nisan 1853

95 CADN, Bursa 1, fol. 167.

kadar “Tizi Ouzou, Tiaret, Fort-Napoleon, Orléansville ve Oran’da görev yaptı”. Emir onun görevini biliyor ve belli etmeksizin şüpheleniyordu.⁹⁶

Daha sonra 1855’te Paris ziyareti sırasında, Fransa’nın kendisini denetleyip gözetlemek için kurduğu tertibatta Boullad’ın oynadığı rolü bilen Emir Abdülkâdir, “Boullad’ın kendisine tercüman olarak atanması talebiyle” Dışişleri Bakanı Kont Waleski’ye yazdı. Mektubunda onu, “hükümetin sadık ve ateşli bir hizmetkârı, Arapça’yı tatmin edici bir şekilde konuşan ve tercüme eden bilge ve zeki bir adam” olarak nitelendiriyordu. Emir, tercümanın Bakanlığın muhbirleri olarak ikinci bir rol oynadığını biliyordu. Ancak ölçülü (diplomat) ve zeki biri olmasına rağmen, bu durum kendisini takdir etmekten ve Fransa’ya bağlı biri olarak geleceğine ilişkin arka plan tartışmalarına yardımcı olan gerçek dostluklar kurmaktan alıkoymadı. Boullad, Şam’da sadece Fransız diplomatlarla resmi yazışmaları tercüme etmekle kalmadı; aynı zamanda Emir’in, Fransa ve Cezayir’de iken arkadaşlık kurduğu Eugène Daumas, Léon Roches, Ferdinand de Lesseps ve daha başka on kadar kişiyle yaptığı kapsamlı yazışmaları tercüme etmek üzere Şam’da onun özel sekreteri olmayı da kabul etti.

Gözetim altında olduğunu bilen Emir Abdülkâdir ve arkadaşları duruma uyum sağlamışlardı. Nitekim Eugène Daumas, Boissonnet gibi kendilerine atanan çeşitli tercümanlar aracılığıyla daha önce de Fransa’daki çeşitli cezaevlerinde gözetime tabi tutulmuşlardı...

Emir, iyi bir diplomat olarak, Fransız makamlarına artık kendisinden korkacak bir şeyleri kalmadığına

96 <https://gw.geneanet.org/aractingi?lang=en&pz=farid+elie&nz=aractingi&ocz=0&p=georges+charles&n=bullad>, Etienne Bruno’nun Toulon’da verdiği konferans, 15 Ocak 2005

dair taahhütte bulunma yoluna gitti. Albay Daumas'a hitaben yazdığı 25 Ocak 1853 tarihli veda mektubu ile kendisine dostluğunu ifade etti ve ayrıca İmparator'un "tavsiye" ve "emirlerine" riayet edeceğine dair taahhütte bulundu: "Dileğim odur ki Tanrı sizi kutsasın. Dostluğunuzu unutamam (...). Sizi temin ederim ki ne sizin tavsiyelerinizden ne de Sultan (aynen) Napolyon'un sizin de bildiğiniz emirlerinden ayrılmayacağım."

Emir'in sürüp giden korkusu:

Emir'in uyandırdığı korku, Paris'teki bazı çevreler tarafından en üst düzeyde paylaşılmıştı. Örneğin, İmparatorun kuzeni Prens Mathilde'nin gediklilerinden Horace de Viel-Castel, -ki Paris'in en ağzı bozuk kişilerinden sayılır-, Cezayir emirine olan hayranlığını şöyle ifade ediyordu: "Dün Abdülkâdir'i gördüm ve onun üzerimde bıraktığı izlenim, tam ona uygun bir hali ortaya koyuyordu. Onda, otoriteye alışık bir adamın ve büyük bir efendinin davranış ve konuşma biçimi var; Arapça gırtlaksız telaffuzuna rağmen, ses tonu oldukça yumuşak. Gözleri de yumuşak ve melankolik; ama bazen bakışlarında tanımlayamadığım gizli, sert ve derin bir şey var. Sanırım, Fransız dilini anlamamaktan etkileniyor ve kendisine yöneltilen cümlelere, tercüman onları tercüme edene kadar kayıtsız kalıyor. Bu adam, hissiyatını hayal edemeyeceğiniz derecede kontrol altında tutuyor. İrkına, tarihine, edebiyatına ilişkin konularda iyi eğitim almış ve hapisteyken cebir çalıştığı görülmüş." Ve şunları ekliyordu: "Başkalarının muhtemelen sessizce düşündüklerini o yüksek sesle ifade ediyor: "Şu anda ihtirasının ufuklarının neden bu kadar geniş olduğunu düşündüm, bilmiyorum. Afrika artık onun için bir tiyatro değil; Avrupa ile teması, uzun esareti sırasında dünya siyaseti ve Türk İmparatorluğu hakkında öğrendikleri, Arapların Hristiyanlara karşı açmış olduğu savaşların hiçbirinde yer almayan bir "Müminlerin Komutanı"na (Emiru'l-Mü'minîn) gösterilmesi gereken birazcık saygı: tüm bunlar, tahminimce, onun benliğinde Peygamber'in çocuklarının diriltici rolünü üstlenmiş olduğunu hayal etmesine yol açıyor: O, şeceresini özenle muhafaza ediyor ve halkının gözünde o aziz bir kişi... General Daumas, bu Arab'ı, tarihin büyük bir rol biçtiği üstün bir adam olarak görüyor..." (Viel Castel (de) H., 2005)

Nitekim Emir Abdülkâdir Bursa'daki bütün ikameti ve Şam'da kalışının ilk bölümünde tercümanı Boul-lad ve Fransız konsolosluğu tarafından yakından izlendi. Fransız yetkililer gizliden gizliye; "Abdülkâ-dir'in, itibarını "ihtirasının ufuklarını genişletmek" için kullanacağı ve "Peygamberin ahfâdının yaratıcı rolünü" gerçekleştirmeyi başaracağı korkusunu ya-şıyorlardı",

Emir Abdülkâdir Bursa'ya vardığında, zaten uzun bir muharebe dönemi geçirmiş, dünyanın en güç-lü ordusuna on beş yıl direnmişti. Düşmanlarının desteklediği suikast girişimlerini, sızma faaliyetlerini akamete uğratmıştı... Ülkede ilk sivil polis teşkilatını kurmuş, ülke çapında ve hatta yurt dışına dağılmış ajanlarla son derece verimli bir istihbarat teşkilatı te-sis etmişti. Fransa'daki tutukluluğu sırasında, gardi-yanları tarafından yakın gözetim altında tutulmuştu Ancak bu, İngiliz ziyaretçisi Lord ile iletişim kurma-sını ve serbest bırakılmasını sağlayacak olan değerli bir belgeyi kendisine iletmesini engellememişi. Bu da, Emir'in, tercümanların ve özellikle Fransız Dışış-leri Bakanlığı'nın Bursa'da emrine tahsis ettiği Boul-lad'ın oyunlarına gelmediği anlamını taşıyor.

Cezayirlilerin akınına karşı kısıtlayıcı önlemler:

İlk başta, Fransız makamları Cezayirli her başvuru sahibinin Bursa'ya göçünü kolaylaştırıyordu. Cema-atin lideri haline gelen ve Fransız konsolosluğunun sözü dinlenen muhatabı durumundaki Emir Ab-dülkâdir, ailelerin bir araya getirilmesi işlemlerini kolaylaştırmak için müdahil oluyordu. Çoğu zaman, birlikte savaştığı erkekler tek gelirdi, Emir, eşlerinin ve çocuklarının onların yanına gelme işlemlerini ko-laylaştırmak isterdi. Bazen, kendisine hizmet etmiş olan ve Cezayir'deki Fransız sömürge yetkililerince

evleri kamulaştırıldığı için tamamen yoksun kalan kişiler lehine devreye girerdi. Emir'e yöneltilen talepler çığ gibi artsa da, O, belirlediği kişilerin göçünü kolaylaştırmak için Fransız makamlarından ricada bulunmaktan vazgeçmedi. Kibar bir üslupla, 20 Ağustos 1853'te Paris'teki Fransız Dışişleri Bakanı'na bir mektup yazdı ve ondan "bu hatırı sayılır miktardaki taleplerinin kendilerini bıktırmaması" ricasında bulundu.⁹⁷ Esasen, mektupta, aralarında Muhammed el-Harrubi'nin de bulunduğu üç Cezayirli aileye, kendisine katılmaları için izin verilmesi isteniyordu: Şam'daki Fransız konsolosu El-Harrubi'nin Şam'dan ayrılmasına itiraz etmiş, onu, "Mareşal Bugeaud için büyük sorunlara yol açmış olmakla" suçlamıştı."⁹⁸

Emerit, 1952'de yayınlanan Emir Abdülkâdir hakkındaki kitabında onu "Fransız siyasetinin bir ajanı" olarak değerlendirir. Hiç var olmayan bir kanıt ileri sürer: "Savaş Bakanı, Cezayir'de Emir'in yararına yeni bir smalah (askeri kamp)⁹⁹ kurulmasına izin vermiş, "yerel yönetim de, göç edecek olanlara Suriye'ye gitmeleri için her türlü kolaylığı sağlamıştı". (Emerit M., 1952, s. 211-232) Hem sivil hem de askeri raporlar bunun aksini desteklemektedir. Nitekim örneğin, General de Martimprey'in raporu açıkça gösterdiğine göre, "göçe zorlamayıp bilakis engellemeye çalışan askeri yetkililer tarafından desteklenmiyordu; gidenler ise, Abdülkâdir'in kalmaları yönündeki çağrısına da hiçbir şekilde yanıt vermediler. (Ageron Ch.-R., 1970)

Bu sorunu inceleyen tarihçi Charles-Robert Ageron şu sonuca varıyor: "Bildiğimiz kadarıyla hiçbir metinde, "Savaş Bakanının bir smalah kurulmasına izin verdiği" yazılı değildir. (Ageron Ch.-R., 1970)

Aslında Emerit'in iddiaları, Fransızların, Emir Abdülkâdir'i Fransa'nın dostu gibi göstermeye çalışarak, 8 Mayıs 1845'teki katliamları Cezayir halkına unutturmaya yönelik girişimlerinin bir parçasıydı. Emir Abdülkâdir'in atalarının Naegelen valisi tarafından defnedildiği Cachrou (Sidi Kada) ovasına inşa edilmiş olan büyük bir anıtın (on metre

97 AE, CPC Bursa 1 fol. 184.

98 CADN, Bursa 1, 4 Mayıs 1853.

99 Smala yerel dilde kamp anlamına gelmektedir. Emir Abdülkâdir ve Fransızlar arasındaki Smala Savaşı için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_the_Smala (Çev.)

yüksekliğinde) da bu kapsamda inşa edilmiş olsa gerektir. Sömürge Fransa'sı, Emir'i "Fransa'nın büyük bir dostu" gibi göstererek şanlı karakterini iade etmek istedi ve 15 Ekim 1949'da açılış törenini yaptı. Kitabede, Emir'in ağzından şu cümle yazıyordu: "Müslümanlar ve Hıristiyanlar bana kulak verselerdi, ben onların farklılıklarına bir son verirdim ve onlar içeride ve dışarıda kardeş olurlardı. (Abdülkâdir, Fransızlara Mektuplar, 1855)

Cezayirlilerin Bursa'ya akın etmeye başlaması karşısında Fransız makamları, Kasım 1853'ten itibaren gidişlerine sınırlama getirdi ve Emir'e bu önlemin işine yarayacağına ve Babıali'nin tepkisini önleyeceğine ikna etmeye çalıştı. Emir'le ilgili her şeyi yakından takip eden Fransız Harbiye Nazırı, bu konuda Bursa'daki konsolosa şunları söyledi: "Şimdiye kadarki katılım miktarı çok aşırı değil ve tahminleri aşmıyor. Eski Efendilerine olan sadakatlerinden dolayı ya da bize yaptıklarının hesabını vermekten korktukları için, Cezayir'i terk eden Arapların acele etmeleri ve bir an önce ona kavuşmaktan mutlu olacaklarını düşünmek gayet tabii idi. Mamafih, şayet bu akım devam edecek olursa, bunu durdurmanın yollarını aramak Abdülkâdir'in menfaatine olacaktır. Zira Emir, yakında ortaya çıkacak tüm ihtiyaçları artık karşılamayabilir. Bana öyle geliyor ki, Ona, bugünkü mükemmel durumunun tehlikeye düşeceğini söyleyebilirsiniz, çünkü etrafında önemli bir yığılmanın meydana geldiğini görünce Osmanlı hükümeti buna tepki gösterecektir."¹⁰⁰

Cezayirlilerin Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmesini Cezayir'deki çıkarlarının güvenliği için bir risk olarak gören sömürge askeri yetkilileri, Savaş Bakan-

100 AE, CPC Bursa 1, 18 Kasım 1853, Savaş Bakanlığından Dışişleri Bakanlığına.

lığı'nı müdahale etmeye teşvik ettiler. Kamel Kateb bu konuda şunları söylüyor: "Askeri yetkililer, içlerinden birinin yazdığı gibi, göç hareketinin dini köklerinin olduğunun farkındaydı". Ayrıca, ayrılmak isteyenler Murabitlar (Marabout)¹⁰¹, yani egemenliğimizin fanatik düşmanları idi." Fransız Dışişleri Bakanlığının bu tehcirin Osmanlı makamlarını gücendirebileceği iddiası oldukça boş görünüyor. Çünkü bu dönemde Bursa'ya katılan Cezayirlilerin sayısı Bursa Valiliğinin tahminlerine göre kırk ila elli kişi kadardı. Onları tekneyle taşımaktan sorumlu Deniz Kuvvetleri Bakanlığı da bunu teyit ediyordu. Cezayir Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu için, Babıali, Fransız sömürgeciliğini tanımadı ve Cezayirlileri tebaası olarak kabul ederek, Şam ve Hicaz'da istedikleri yere yerleşmelerine izin verdi. Son olarak, henüz yerleşim sürecinde olduğu için, Bursa'daki Cezayir cemaatinin herhangi olumsuz bir hareketi vaki değildi. Aksine, halkla mükemmel bir şekilde bütünleşmişler ve mensupları, padişahın arzusu istikametinde şehrin gelişimine katkıda bulunuyorlardı.

Öte yandan, Fransa Dışişleri Bakanlığı, bir yandan Emir'in Bursa'da kendisine katılmak için eski yol arkadaşlarına sürekli olarak izin verilmesi talebinde bulunmasından, diğer yandan da Emir'in mali imkânlarının tükenmesinden ve verilen maaşa takviye yapılmasını istemesinden endişe duymaktaydı. (Kateb K., 1997, s. 412-14)

Etkin bir bürokrasi:

Fransız Konsolosluğu ve bilhassa İstanbul'daki Büyükelçilik, Emir'in siyaseti veya gözetimi ile ilgilenmekle kalmıyor, aynı zamanda kirli hesaplara bulaşıyorlardı: "Konsolosların ve maslahatgüzarların raporları, tüm bu yapılan harcamaların nasıl karşılanacağını bilemedikleri, görevle ilgili şikâyetlerle dolu idi: Örneğin 25 Şubat 1853'de gelen kılıca teşekkür etmek üzere Emir'in III. Napolyon'a hediye ettiği atın (aslında üç at ve onların seyisi) gönderilme masraflarını kim ödeyecekti? (Emir'in) annesinin ve karısının Hac masraflarını kim ödeyecekti? Sefalet içinde olan ve Abdülkâdir'in Hayırsever Rahibeler manastırından alıp getirdiği Cezayir Dayısı'nın kızlarına ne yapacaklardı? (Etienne B.,2012)

101 Murabitlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murabitlar> (Çev.)

Diğer raporlarda, Emir'in akrabalarının Cezayir, Fransa, Tunus, Trablusgarp ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yaptıkları birçok seyahatten bahsediliyor: "Kolea'ya gidecek olan Si Kaddour ben Sidali'ye ücretsiz bir yolculuk bulmalıyız. Aileye katılan Hac el-Habib muhasebe müdürü oldu...." (Etienne B., 2012)

Elçilik birimlerinin, "Emir Abdülkâdir'in Cezayir'e gidip gelen kardeşlerine iade edilen topraklarla ilgili olarak Fransız yetkililer nezdinde yapmış olduğu şikâyetlere de cevap vermeleri gerekiyordu. Dahası, Amboise'den (Agha Bouzid ve Si Belkheir) Cezayir'e dönmek isteyen arkadaşlarının Beyrut'tan Konstantin'e ücretsiz geçişleri sağlanmalıydı. Memur Habib'in kızını da Tunus üzerinden Bône'den getirtmek gerekiyordu. (Etienne B., 2012)

Bruno Etienne'e (2012) göre, "Maslahatgüzar Benedetti, bu kutsal ailenin kendisine verdiği işten şikâyet ediyor ve Toulon'daki Lamalgue Kalesinde bulunan Bursa konsolosu Baron Rousseau mektup üstüne mektup yazıyordu. Çünkü bu kadar büyük bir henenin kurulmasından kaynaklanan ve ayrıca Cezayir'den ayrılış yıllarından bu yana halledilmemiş olan tüm sorunları, Abdülkâdir'in cemaatine Osmanlıların Fransız tebaası gözüyle baktıklarını da hesaba katarak, Cezayir'deki yeni Fransız mevzuatının tüm belirsizlikleriyle birlikte çözmek gerekiyordu.

Talihin yardımı

Emir, Paris'in gözüne görünmemeye çalışırken talih kendisine yardım etti: Oran'ın İspanyol sömürgesinden kurtarılması hareketine katılan ve 1792'de Cezayir Dayılığına (Beylerbeyi) tayin edilen ve akabinde 1798'deki vefat edene dek bu görevi sürdüren Hasan

Paşa'nın torunlarına, Cezayir Osmanlısı iki kardeş Mehmed ve Ahmed Medih ile tanıştı.

Emir, gençlerin Arapça ve Osmanlıcaya olan hâkimiyetinden çok etkilendi ve Bursa'da kendisine çok faydalı olabileceklerini anladı. Bu nedenle, Osmanlı makamlarıyla görüşerek, onları hizmetine almak üzere harekete geçti. Bu arada İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğini de onları yanına aldığından haberdar etti. Fransız konsolosu tarafından Bursa'ya gönderilen 5 Mart 1853 tarihli bir notada, Fransız konsolosu bu girişimi onaylıyor gibi görünüyor: "İki kardeş Türkçe ve Arapça biliyorlar ve Emir'in "hemşehrileri" ile iletişim kurmasına yardımcı olabilirler."¹⁰²

Emir, Sadrazam'a hitaben yazdığı bir mektupta aynı talepte bulunur: "Size ayrıca şunu da ifade edeyim ki, Arapça ve Türkçe bilen birine ihtiyacım var. Burada bu iki dili bilen hiç kimseyi bulamadım; oysa bu iki genç bu dilleri biliyorlar[...]."

Gençlerin Emir'in hizmetinde olmasının ne denli etkili olduğu daha sonra ortaya çıkacaktır. Böylece, "Birçok defa Sadrazam ile doğrudan görüşmesi mümkün olacaktır. Belki de bu nedenle, Emir Sadrazam'a çok sayıda mektup gönderememişti. İki kardeşin Emir'in yanında olması, Onun Bursa'daki Osmanlı makamlarıyla ve aynı zamanda çeşitli Osmanlı dini, sivil veya askeri şahsiyetleriyle iletişimini kesinlikle büyük ölçüde kolaylaştırdı. Cornec de öyle düşünüyordu: "Bu iki kardeşin hizmetleri, mektuplarının tercümesiyle, sekreterlik işiyle sınırlı değildi."

Osmanlı makamlarına göre, iki kardeş, lideri Emir Abdülkâdir olan Bursa'daki Cezayir topluluğunun bir parçası idiler. Kardeşlerden Ahmed Medih, Bursa'nın güneyindeki Kütahya'ya kaymakam görevi için baş vurduğunda, Osmanlı makamları olumsuz yanıt verdi ve cevap doğrudan Emir'e gönderildi. Talep Ahmed Medih tarafından kişisel olarak yapılmıştı, Osmanlı makamları ona Emir Abdülkâdir vasıtasıyla gelmesinin kendisi için daha iyi olacağını göstermek istemişti. 1854'te iki kardeşin "Babiali tarafından Abdülkâdir'in hizmetine verilmesi" kabul edildi."¹⁰³

102 CAON Bursa 1, 5 mars 1853

103 IHR.MKT 73.20, 26 Mart 1854.

Bu girişimi nedeniyle, bazı tarihçiler, Emir'e, Cezayir topluluğunun Osmanlı okyanusunda küçük bir adacık olduğu göz önüne alındığında tamamen imkânsız görünen "yerel bir güç kurma niyeti" isnat ettiler. Ayrıca, Emir Şam'a gittikten sonra, Osmanlı Devleti iki Medih kardeşe emekli maaşı bağladı. Bu, muhtemelen bizzat Emir'in tavassutuyla tanınan bir ayrıcalıktı. Hatta bir Osmanlı belgesi, emekli maaşlarının 1868'den sonra da uzatıldığından bahseder.¹⁰⁴

104 A.MKT.MHM 132.67 (26 Haziran 1858) ve sonrasında, A.MKT.MHM 405.47 (16 Nisan 1868) emekli maaşlarının uzatılmasına ilişkin bir not.

Osmanlı yönetimi ile ilişkiler

Emir Abdülkâdir'in Bursa'da kalışıyla ilgili Fransızca tarihyazımı nispeten tekdüzedir: Onu, sanki ilgili kişi çok rahat yaşadığı bir ülkeden gelmiş de düşmanca bir ortama konulduğu için uyum sağlayamayan yabancı biriymiş gibi değerlendirir: "Türk yönetimiyle ilişkileri her zaman zordu. Bu bazen Abdülkâdir'in siyasi etkisinden endişe duyan Türk hükümetinin, kendisini her zaman destekleyen Fransa'ya şikâyet etmesine yol açmıştı. Kırım Savaşı ile başlayan ve yüzyılın sonuna kadar süren Fransız-Türk dostluğu, buna rağmen Abdülkâdir'in nisbî bir hareket özgürlüğü sağlamış oldu. Abdülkâdir, Bursa'da pek de rahat değildi. Zamanı, çocuklarının eğitimi, kişisel çalışmaları ve zaman zaman Bursa camisinde verdiği dersler arasında bölünmüştü. Ancak Türkçe bilmeyen Abdülkâdir, yerel toplumla iletişim kurmakta büyük zorluk yaşadı. Ulemanın ve Türk yetkililerin ona karşı küstahlıkları, meselelerin çözümünü zorlaştırıyordu. Bu yüzden, daha ilk zamanlarda, ikamet yerini değiştirmeyi düşündü. 1855'deki depremin Bursa'yı neredeyse tamamen yok etmesi, ona Sultan'dan ikamet değişikliği talep etme fırsatı verdi.¹⁰⁵

Fransız tarihçiliği oybirliğiyle ilan ediyor:

Aslında çoğu Fransız yazar, Emir Abdülkâdir'in Bursa'da ve hatta daha sonra Şam'da kaldığı süre boyunca Osmanlı yönetimiyle ilişkilerinin zor doğasına vurgu yapmıştır. Örneğin Alain Olmi, birkaç yıl önce verdiği bir konferansta Emir'in Bursa'ya gelişi ve ikametiyile ilgili inanılmaz bilgiler verirken, o döneme ait tanıklıklar, arşiv düzeyinde belgeler ve özellikle bizzat Emir'in gönderdiği mektuplar mevcuttur: "Abdülkâdir trenle (daha sonra tekneyle) İstanbul'a gidiyor ve vardığında kimse ona dikkat etmez. Bursa valisi şöyle der: "Bir Arap için neden atlarımı rahatsız edeyim? Develer onun için daha iyi değil mi?" Fransa'nın kendisine verdiği 100.000 franklık emekli maaşının bir kısmını birçok yoksula dağıtır: "Bu yemeği size ben vermiyorum, bana himayesinin hil'atini giydiren Sultan Napolyon veriyor..." Rum ve Türk nüfusunun arasında bir Arap olarak, Bursa'da kendisini rahat hissetmez. Yeni bir sığınma yurdu talebinde bulunmak için depremi fırsat bilir. (Olmi A., 2011)

105 <https://voixdeloranie.com/index.php/fr/culture/histoire-memoire/681-21-decembre-1852>

Esasen Olmi'nin yaptığı, sadece, doğruluğundan endişe duymadan, Bellemare'nin kitabındaki bazı bölümleri aktarmaktır. (Olmi A., 2011)

Başka bir Fransız yazara göre: “Türk hükümetiyle ilişkileri her zaman zor olmuştur, zira Abdülkâdir, Türkiye'nin İslam dünyasındaki üstünlüğünü kabul ederken, Cezayir'i Fransa'nın işgaline terk ettiği için onu suçlamaktadır. Bir Fransız olarak her zaman Osmanlı vergisinden kaçmayı başarır, böylece Türk İmparatorluğu'ndaki Avrupalı sakinleri vergiden muaf tutan Kapitülasyon rejiminden yararlanır! Bu, bazen Abdülkâdir'in siyasi etkisinden endişe duyan Türk hükümetini, kendisini hâlâ destekleyen ve torunlarına kendisine verdiği gibi emekli maaşı ödeyen Fransa'ya şikâyetle bulunmasına neden olur. Kırım Savaşı ile başlayan ve yüzyılın sonuna kadar süren Fransız-Türk dostluğu, Abdülkâdir'in nisbeten hareket özgürlüğüne sahip olmasını sağlamıştır.”¹⁰⁶

Bu “hakikati inkâr etme edebiyatı”nı Alexandre Bellemare başlattı. Konuyla ilgili olarak şu ifadeyi kullanıyordu: “Mamafih, Arap olan birine saygı göstermeye pek alışık olmayan Türkler arasında, Bursa'da, Abdülkâdir'in durumu çok kolay değildi. Dindarlar ve âlimler kendisine muhabbet ve hürmet gösterirken, hükümetin adamları, hangi elin kendisini uzaktan koruyup gözettiğini bilmeseler kuşkusuz zorluk çıkaracakları bu insana pek iyi gözle bakmıyorlardı.¹⁰⁷ Üstelik Abdülkâdir orada, kendisine yabancı bir merkezde, farklı bir dil konuşan, başka bir hayat yaşayan, başka adetleri olan ve hepsinden önemlisi başka bir mezhepten insanların arasında bulunuyordu. Rumlardan ve Türklerden müteşekkil bir nüfus içinde

106 Doğu'ya Farklı bir Bakış: Emir Abdülkâdir'i Anma ve Condé Müzesi Şarkiyat Koleksiyonları aracılığıyla Kültürlerarası Diyalog. www.chateaudechantilly.com/chateauchantilly/fr/preparezvisite/ecoles.html

107 A.g.y.

tecrit edilmiş bir Arap olarak o, ikamet değişikliği talebinde bulunursa, talebinin yanlış değerlendirileceğini düşünerek, sıkıntı çekmeye katlanıyordu. Daha sonra tecrübenin ispat edeceği gibi, aslında hemen kabul edilebilecek bir dileği açıklamak yerine, bu duruma yaklaşık iki yıl katlandı. Bursa şehrinin bir kısmını yerle bir eden korkunç deprem, sonunda Abdülkâdir'e uzun zamandır istediği yer değişimi talep etme fırsatını vermiş oldu. Kendisi ve ailesi bu şehirdeki felaketten kaçarak, birkaç ay sonra bu iyiliği istemek için Fransa'ya gitti. (Bellemare A.,1863)

Kendilerini bu literatürle sınırlayan başka yabancı yazarlar da, Tlemcen bölgesinden Cezayirli bir yazar gibi, aynı yalanları pazarladılar: "Ancak Emir Abdülkâdir, Türkler tarafından sevilip sayılmasına rağmen giyimi, dili, yemekleri ve genel olarak her şeyi kendisinininkinden tamamen farklı olan bir ülkede yaşayamazdı. İkametgâh değiştirmeyi düşündü.¹⁰⁸

Bazı yazarlar, Emir Abdülkâdir'in, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı derin bir kırgınlık ve güçlü düşmanlık duyguları beslediğini" öne sürerler: "Bâbîâli'nin nasıl olur da Magrip'teki "Dârü'l-İslam"ı bu kadar kolay terk ettiğini ya da terkedilmesine rıza gösterdiğini anlamıyordu (Etienne B., 2012). Bu yazara göre, Emir iki yönlü duygulara sahipti: "Babiali'nin, İslam'ın renklerini yükseklere taşıdığını inkâr edemezdi. "(Etienne B., 2012) Emir zeki bir adam, parlak bir askeri lider ve deneyimli bir politikacıydı. Fransa'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde buldukları gelişme durumunu analiz ve mukayese edebiliyordu. Emir taraftarı gibi görünen Bruno Etienne, bu yaklaşımında Emir'in zekâsına pek değer vermiyormuş gibi görünüyor.

Emir: diplomatik bir yaklaşım

Ancak iyi bir diplomat olan Emir'in elindeki tüm kaynakları kendisini ilgilendiren meselelerde mesafe almak için kullandığı da göz ardı edilemez. Yönetimleri karakterize eden bürokrasiyi bildiği için, bazen bir tarafı diğerine baskı yapmaya zorluyordu. Örneğin, kaldığı evdeki

108 Douar Hadj Benamar.16-02-2012; <https://oueldserkhane.skyrock.com/3070113967-L-EMIR-ABD-EL-KADER-a-Bursa-ou-Brousse-en-Turquie-de-1853-a-1855.html>

onarım çalışmalarının geciktiğini gören Emir, Bursa'daki Fransız konsolosu aracılığıyla Babıali nezdindeki Büyükelçisinin "evindeki tadilat çalışmalarını tamamlamak için tüm ağırlığıyla baskı yapmasını" ister."¹⁰⁹ Bazen Emir, önemsiz meseleler için konsolosa başvuruyormuş izlenimi uyandırıyor. Bunun nedeni, Fransız temsilcinin sanki her konuda kendisine danışılıyormuş izlenimi vermesiydi. Örneğin, 1954'te Emir, ailesini (eşleri ve çocukları) birkaç günlüğüne İstanbul'a göndermeye karar verdi. İşlemler Bursa'daki Fransız konsolosluğu düzeyinde başlatıldı, daha sonra Fransız Büyükelçiliği işbirliğinde Babıali tarafından değerlendirildi. (aktaran: Cornec S., 2018, HR.MKT 78.28)

Meselelerin ayrı ayrı değerlendirildiği yönetim biçimine kıyasla, ilişkiler arasındaki bu iki başlılık Emir Abdülkâdir'e özel bir statü, güç ve nüfuz kazandırıyordu

Emir Abdülkâdir'in Bursa'ya getirilip ikametine izin verilmesi en üst düzeyde Osmanlı Devleti'nin uhdesinde idi. Padişahın verdiği muvafakati müteakiben Sadrazam, bu işlemin yürütülmesini Bursa vilayetinin Hüdavendigâr kasabası valisi Halil Paşa'ya tevdi ederek, bu işlemin takibini sağlamıştır. Burası Anadolu'da bulunan tarihi bir vilayetti. Tayin edilecek vali ve kaymakamlar büyük bir titizlikle seçilirdi. Halil Paşa bu göreve Eylül 1852'de, Emir Abdülkâdir'in gelişinden ancak dört ay önce tayin edilmişti. Bu itibarlı misafirin Vilayetine gönderileceği talimatı, tayininin daha ilk günlerinde kendisine ulaşmıştı. Bu nedenle, mümkün olan en iyi şekilde bu işi icra etmek zorundaydı.

109 CADN, Bursa 1, fol. 147a-b (19 Temmuz 1853).

Halil Mehmet Rifat Paşa, Bursa'ya gelmeden önce de, şayan-ı dikkat bir mesleğe sahipti. Aslen Gürcü idi. Mesleğe asker olarak başladı, birçok askeri görevi deruhte etti: Serasker (Asakir-i Mansure kumandanı), daha sonra Koramiral (Kapudân-ı Derya) oldu. Sivil hayatta önce Hüsrrev Paşa'nın (1827-1828) haznedarlığını yaptı. Bilahare, Petersburg'a büyükelçi olarak atanmadan önce, birkaç orta büyüklükteki kasabanın (Niğde, Beyşehir, Kırşehir) mutasarrıfı (Mali işler sorumlusu) oldu. Nihayet Tanzimat idaresine tayin edildi. Eylül 1852-9 Aralık 1853 tarihleri arasında Bursa valiliği yaptı. 1856'da vefat etti. (Cornec S., 2018)

Kasıtlı yanlış bilgilendirme:

Bellemare'nin kitabında verdiği bilgiler, Bursa'daki Fransız konsolosu Rousseau'nun üstlerine gönderdiği notların yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bursa Valisi gibi o da Emir'in şehre gelip yerleşmesinden endişe duyuyordu. Bu nedenle, ayrıntıları görüşmek için sık sık şehrin valisini ziyaret ediyordu. Halil Paşa, valilik görevinde yeni idi ve görünüşe göre ilk kez bu kadar önemli bir misafirle ilgileniyordu. Fransız konsolosun huzurunda, onun körü körüne inanacağı bazı açıklamalarda bulunmuş da olabilirdi. Düşüncelerini konsolosun önünde serbestçe beyan etmesi, ihtiyatlı olmaya alışkın eski bir asker için biraz şüpheli görünüyor. Her halükarda konsolos, Valinin "Babialı'nın emirlerini "kerhen" yerine getirdiğini" belirtiyor, hatta Paşa ile Emir hakkında tartıştığını bildiriyor: "Halil Paşa Hazretleri ile Emir hakkında yaptığımız görüşme esnasında, kendileri, onun yeminlerine güvenilemeyeceğini ve er ya da geç kaçmaya çalışacağı kanaatinde olduğunu bizden gizlemedi. Hatta bize, onun kendi idareciliği esnasında buraya yerleştirilmiş olduğunu görmekten pek hoşnut olmadığını gösterdi."¹¹⁰

Emir'in Osmanlılarla ilişkileri üzerine doktora tezi yapan Sylvain Cornec, bu konuda iki hipotez öne sürer: Halil Paşa'nın Abdülkâdir'i tanımadan, neye dayanarak onun hakkında olumsuz bir kanaatte bulunmuş olduğunu bilmek güçtür. Acaba bu, Konsolos karşısında kendi adına bir strateji miydi, yoksa Osmanlı hükümetiyle olan teması yoluyla sahip olabileceği bir kanaat miydi? Bu tür bir yargı, Cezayirlilerin Su-

¹¹⁰ CADN Bursa 1, 29 Aralık 1852. Fransa'nın Valletta Konsolosundan Bursa'daki Konsolosuna

riye'ye gelişinden sonra (en azından kısmen İngiliz konsolosundan etkilenen) Babıali tarafından alınan ve Cezayirlilerin sözünün eri olmadıklarını düşündüren önlemleri hatırlatmaktadır. (Cornec S., 2018)

Halbuki, Emir'in yerleşmesinden birkaç hafta sonra, kendisine sunulan konaklama yerinin küçük olmasının yarattığı soruna ve Emir Abdülkâdir'in Sadrazam'a yazmasının akabinde yapılan yeni genişleme çalışmalarına rağmen, Bursa Valisi misafiriyle ahbab olur. Konsolos Rousseau, raporlarında Halil Paşa'nın Cezayirli Emir'e karşı "yabancı düşmanlığı duygularını" aktarırken; bir yandan Bursalı ev sahibi ile Vali arasında, diğer yandan "Bursa'daki diğer Devlet temsilcileriyle" hızla bir dostluk kurulduğunu yazar. Hatta "Cezayirli lider kendi evinde bir akşam yemeği verdiği sırada, vali ile kendisi arasındaki samimi ilişkilere dikkat çektiğini" belirtir. Emir'in Mart 1853'te Bursa'ya gelişinden ancak iki ay sonra, Konsolos Rousseau, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Marquis Lavalette'e gönderdiği bir raporda, "Eşraftan insanların sık sık kendisini görmeye geldiklerini ve kendisine çok hürmet ettiklerini" yazıyordu.¹¹¹

Tamamen farklı bir hakikat:

Takip eden haftalarda gönderilen raporlarda Fransız konsolosu, "Abdülkâdir'in evinde akşam yemeğine davetli olan eşrafı "Vali, Defterdar, günün kadısı ve ayandan birkaç kişi" şeklinde sıralayarak, bu iyi ilişkilere vurgu yapar. Konsolos, "Emir ve beraberindeki Araplar hakkında edinmiş olduğu düşüncüyü şiddetle gözden geçirdiğini" söyleyerek kendisi için bazı sonuçlar çıkarıyordu" Sonunda, "Abdülkâdir'in kendisine ziyarete gelenlerin sempatisini kazanma

¹¹¹ CADN, Bursa 1, 11 Mart 1853. Fransa'nın Bursa Konsolosundan Marquis de la Valette'e.

ve halk arasında kendisini sevdirmeye konusunda bir yeteneğe sahip olduğu” sonucuna vardı.”¹¹²

Bursa'daki Fransız konsolosluğunda Crespin'in yerine gelen Baron Rousseau, sefeinin Emir Abdülkâdir'in vilayet yetkilileriyle olan ilişkileri hakkındaki bilgilerini doğruluyor. Paşa'nın “muhabbet” duyduğu ve kendisine “faydalı ve hoş” olmasını dilediği Abdülkâdir ile olan iyi ilişkilerinden bahsederek, aynı tespitlerde bulunur.¹¹³

Bursa'daki Fransız konsolosunun ilk notlarından haberdar olduğu anlaşılan Bellemare neden daha sonraki kaynaklara bakmadı ve yaklaşım tarzını, “Emir'in Osmanlı Makamlarınca reddedildiği” şeklindeki faraziye üzerine bina etti? Kaldı ki kendisinden sonraki birçok yazarın da tekrarlamış olduğu bu yaklaşım tarzı tamamen yanlış bir varsayım dayanamaktaydı.

Böylece Emir Abdülkâdir ile Bursa valisi Halil Paşa arasındaki ilişkinin, başlangıçta gergin olsa da, kısa sürede gevşeyerek, resmi ilişkilerin çok ötesinde sağlam bir dostluğa dönüştüğü tespit edilmiştir. Emir, Babialî'de bir göreve tayin edilen valinin ayrılacağı haberi üzerine de üzüntüsünü ifade edecektir. Emir, ona ithafen, dostluk ve muhabbet duygularını ifade ettiği bir şiir yazacaktır. (Saadallah A., 2015)

Emir'e rağbet giderek artıyor:

Emir Abdülkâdir'in Bursa'da kalması, onun Osmanlı makamlarınca tanınmasına da katkı sağlayacaktır. Onun askeri yanını, Fransız sömürgeciliğine karşı savaştan bir lider, inancı uğruna savaştan bir Mücahid olduğunu biliyorlardı. Bursa, onların dini ilimlerin erbabı olan bu “Alim”i keşfetmelerini sağlamıştır. Babialî, o kendi topraklarında iken de haberlerini alıyordu. Emir'deki dini boyutun “keşfi”, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi çevrelerindeki saygınlığını daha da artıracaktır. Nitekim İstanbul'a gelmeden önce ve Bursa'da ikametinin ilk safhasında, Emir basitçe “Cezayirli” sıfatıyla nitelendiriliyordu. 1854'ten itibaren, yani Bursa'da kalışının ikinci yılında, bazen Efendi, çoğunlukla da

112 CAON Bursa 1, 23 Mart 1853

113 CADN Turquie, Bursa 1, 4 Mayıs 1853.

(esasen 1854 Nisan'ından itibaren) Saâdetlü olarak anılır oldu. Bu unvan generaller (Paşalar) için kullanılmakta olup, Türkçe'de müreffeh, mutlu ve bahtlı anlamlarına gelmektedir.¹¹⁴ Bu onursal unvan ya da "lakab", Emir Abdülkâdir'i paşaya eşdeğer bir mevkiye getiriyordu". (Cornec S. Örneğin, 1847'de Suriye'ye gelen Emir Ahmed Bensalem'in halifesi, Osmanlı idaresindeki yöneticiler gibi, Efendi unvanıyla tayin edilmiştir.)

Bazen, daha doğrusu Nisan 1855'ten itibaren Emir, erdemli, zarif, lâyük ve cana yakın anlamına gelen bir terim olan Fâziletlü unvanıyla anılmıştır.¹¹⁵ Ulema içindeki dini hiyerarşi temsilcilerine mahsus bir unvandır. Bu unvan, Osmanlı makamlarının bundan böyle onu dini bir otorite, muteber bir âlim tanıdığı anlamına gelmektedir. Emir bu unvanı Şam dönemi boyunca muhafaza edecektir.

Emir çok faal biri olduğu için, kısa sürede tüm Bursa onu tanıdı. Birkaç ay içinde, sempatisini kazanmayı başardığı yerel yetkililerden başlayarak şehrin tüm çevrelerine ulaşmayı başardı. İki Cezayirli-Osmanlı mütercimmin varlığı, şüphesiz bu "ortak yaşama halinin" (simbiyoz) hızını kolaylaştırdı.

Fransız paradoksu: Cezayirli düşman mı, tebaa mı?

Fransızların tavrındaki çelişki (paradoks), Cezayirli'lere karşı sergilenen tutumdan kaynaklanmaktadır. Kendi ülkelerinde yaptırımlara maruz kalan, malları ve toprakları elinden alınan bu insanlar, göç etmeyi başardıklarında, Fransız konsolosları onların kendi tebaaları olduğunu iddia ediyor! Nitekim Şubat

¹¹⁴ Kitab-ı maani-i lehçe li James Redhouse el İngilizî (1890)

¹¹⁵ AE, TBM Bursa 1, 10 Haziran 1854

1853'te Bursa'daki Fransız konsolosu göreve gelir gelmez Osmanlı makamlarına Avusturya, Belçika ve İsviçre gibi diğer Avrupa ülkelerinin çıkarlarını da temsil ettiğini, bu nedenle vatandaşlarını himayesi altına aldığını bildirmiş ve "kuşkusuz, Cezayirlilerin Fransa'nın tam koruması altında olduğunu" eklemiştir. Bab-ı Ali ona bu hakkı tanımamış ve konsolosun talebini Fransızların onlara verdiği bir hak olarak değil, bir iddia olarak kabul etmiştir.¹¹⁶

Zâhiren Kırım Savaşı'nda müttefik olan iki güç, Fransız ve Osmanlı, kurnaz bir çatışmayla karşı karşıya idi. Fransız konsolosluğunun Cezayirlileri himayesi altına almak istediği iddialarını bilen Babıali, isteklerini kabul etmeyi reddediyordu. Bursa'daki Fransız konsolosu "ayrıca Babıali'nin vereceği "çalışma beratının" onaylanmışının ertelenmesinden şikâyet ediyordu.

Yeni konsolosun görevine onay verdiğiinden bahseden Osmanlı belgesi, Fransa'nın sadece kendi vatandaşlarından tüccarlar ve ziyaretçiler üzerinde sınırlı bir korumaya sahip olduğunu açıkça belirtiyordu. Bu, Cezayirliler üzerindeki Fransız korumasını ortadan kaldırmak için tamamen diplomatik bir yoldu.

Fransız Hükümeti ile Babıali arasındaki bu anlaşmazlık 1923'te Halifelik kaldırılıncaya kadar devam edecektir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yanındadır ve Fransa ile ilişkilerde önemli bir soğuma yaşanacaktır. Fransa, önemli meseleler için Babıali'ye baskı yapmak üzere Birleşik Devletler Büyükelçiliği'ni devreye sokar. Bu nedenle, İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği, Fransız Hükümeti'nin talebi üzerine, 8 Temmuz 1916 tarihli sözlü bir nota ile Emir Abdülkâdir'in oğlu Emir Ömer'in ve yeğeni Tahir'in akıbetinden endişe ettiği gerekçesiyle, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne müracaat etmiştir. (Ek 6)

1865 yılında Şam'da doğan Emir Abdülkâdir'in en küçük çocuğu Emir Ömer, Osmanlıya muhalefet cephesinde yer almıştı. Fransızlara karşı daha biraz düşkün ve Fransız konsolosluğu ile temas halindeydi. Ağabeylerinin aksine, Fransa'ya olan bağlılığını açıkça dile getirdi. Hat-

ta Fransız konsolosluğu ile temas halinde Cezayirli mültecilerin sözcüsü oldu. (Bardin P., 1979, s. 179-189) Sık sık Paris'e gidip geliyordu. Hatta bu ziyaretlerden biri esnasında, Fransız Cumhurbaşkanı Armand Fallières'den (1906-1913) "Chevalier de la Légion d'honneur" rütbesi almıştı.

Hatta gizli Arap derneklerine de katılırdı. Ortadoğu'da Fransız politikasına destek çalışmalarına katıldı. Arap milliyetçiliği taraftarıydı. Türkler kendisini komplo kurmakla suçladılar. Ailesi Bursa'ya sürüldü. 1916'da tutuklandı ve Fransız ajanı olmakla suçlanan diğer şahsiyetlerle birlikte 6 Mayıs 1916'da idam edildi. Bu, Fransa ile Babiali arasındaki gerilimlere damgasını vuran bir dönemdir. Şam'da nüfuz mücadelesi zirvedeydi. (Saadallah A., 2015, Ö 5, s. 556)

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı sözlü bir nota ile karşılık verdi. Ancak başvuran taraf Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Cezayirli meselesinden habersiz olduğu için, notada sadece iki ülke arasındaki ihtilaf ele alınmaktadır. "Emir Ömer ve Emir Tahir'in uyuşmasına dair Fransız Hükümetinin iddialarına ilişkin sözlü nota" başlığını taşıyan metin, sert üslûbuyla dikkat çekiyordu: "Bakan, Babiali'nin imparatorlukta yaşayan Cezayirli Osmanlı tebaası olarak gördüğünün yeterince açık ve net olduğunun not edilmesi gerektiğine inanmaktadır." (Ek 7)

"Özellikle, bahsi geçen Emirlerin de mensup olduğu merhum Abdülkâdir'in aile fertleri ile ilgili olarak, Fransız Hükümeti tarafından Cezayir'de yaratılan gidişatın ardından, onların Haşmetmeap Sultan'ın babalık himayesiyle ve hiçbir rücu (geri dönüş) niyeti olmaksızın ve herhangi bir yer kurma kastı olmaksızın Türkiye'ye iltica ettiklerini belirtmek icap eder.

“Merhum Abdülkâdir bizzat aslen Osmanlıdır. Cezayir’in işgalinden sonra uzun süre imparatorlukta kalmış ve devlet makamlarıyla doğrudan münasebetlerini sürdürmüştü, orada toprak, çiftlik ve diğer bazı taşınmazları satın almıştır. Bu sırada Fransa henüz 7 Safer tarihli kânuındaki ek protokolü imzalamamıştı ve dolayısıyla Fransızların gayrimenkul edinme yetkisi yoktu.

“Bütün bu gerçekler, merhum Abdülkâdir’in aslı Osmanlı vatandaşlığını her zaman koruyarak hiçbir zaman Fransız tabiiyetine girmediğini, dolayısıyla onun soyundan gelenlerin ancak Osmanlı’nın geçici hükümlerine uygun olarak, kendileri vazgeçinceye kadar berdevam olacakları bu milliyete ait olduklarını fazlasıyla ispatlamaktadır.

“Sonuç itibarıyla, Babıali, her iki Emir’in, yani Ömer ve Tahir’i de herhangi bir yabancı niteliği taşıdığı kanaatinde değildir ve işlerine herhangi bir şekilde müdahale edilmesini istemez.

“Fransız Hükümeti’nin, imparatorlukta ikamet eden tüm yabancı Müslümanlarla ilgili olarak ve Fransız Hükümeti’nin her zaman protesto ettiğini açıkladığı bu konudaki tezine ilişkin olarak, Osmanlı Nezareti, Babıali’nin bu mesele ile ilgili görüşünde bu protestoların hiçbir tesiri olmadığını ve bundan böyle de olmayacağını belirtmek ister.”

Bu cevabın sonunda, Osmanlı Nezareti, Fransız tarafının Emir Abdülkâdir’in kabri üzerinde inceleme hakkı ile ilgili bir başka soruya cevap vermektedir. Cevaptaki mübalağalı üslup dikkat çekicidir: “Abdülkâdir’in kabri konusunda bilgi talep edilmesiyle alakalı olarak, Bakanlık bunu çok yersiz bulmakta ve bu konuda herhangi bir bilgi vermekten iştinap edilmesi gerektiğine inanmaktadır (Ek 7)

A decorative watercolor splash in shades of brown and tan, located in the top-left corner of the page.

4. Vgö

hijm

EMİR ABDÜLKÂDİR
BURSA'YI TERKEDİYOR

Emir neden Bursa'dan ayrılmaya karar verdi?

Bir zamanlar Bursa'da, daha sonra Şam'a (Lübnan, Suriye ve Filistin) göç etmiş olan çok sayıda Cezayirli vardı. Sayıları birkaç yüz kişiyi buluyordu. Emir'i görmek, onun yakınında olmak istiyorlardı. Savaş Bakanlığının girişimiyle, Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından Doğu'daki çeşitli Fransız konsolosluklarına Bursa'ya nakil başvurularının büyük ölçüde azaltılması talimatı verildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan dâhil olduğu Kırım Savaşı (1853-1856), kişilerin özellikle deniz yoluyla hareketlerinin daha sıkı denetlenmesine yol açtı. Bu nedenle Şam'dan Bursa'ya gitmek giderek daha da zorlaşıyordu.

Emir'i Bursa'dan ayrılmaya sevk eden sebepler:

Öte yandan, Bursa'da yanında yaklaşık üç yüz Cezayirli bulunmasına rağmen Cezayir'i Batı'dan Doğu'ya ve Kuzeyden Güney'e karış karış gezen Emir, Bursa'daki Cezayir toplumunun zayıflığından dolayı değil de, o dönemde İslam'ın fikri ve dini alanda en etkili iki merkezi durumundaki Şam veya Mekke'ye olan uzaklığı nedeniyle, kendisini biraz tecrit edilmiş hissetmeye başlamıştı. Dini alanda derin bilgi sahibi olan Emir Abdülkâdir, hepsi de Doğu'da bulunan İslam âleminin en meşhur şahsiyetleriyle buluşup görüşme ihtiyacı hissetmişti. Oğlu Muhammed Paşa, kendisine ithaf ettiği kitabında, Şeyh Yusuf Bedreddin el-Mağribî'nin kendisine yaptığı ziyaret için beş sayfa ayırmıştır. Emir'in çevresini saran hürmet ve alakaya büyük yer vermiştir. İki adamın birbirleriyle çok sayıda şiir ve mektup teati ettiklerini bildirmiştir.

Elbette Bursa, Emir'e iyilik de getirmiş, ona sükûnetini ve dinginliğini geri vermişti. Yeşil Şehir'deki ikameti, iç âlemindeki yaralarını iyileştirdi ve ruhunu teskin etti. Dini çalışmalarına ve Bursa'daki bütün ulema ve şeyhlerle buluşmaya devam etmesini sağladı. İlme susamış zihni daha fazlasını talep ediyordu. Nitekim artık içinde entelektüel ihtiyaçlarını Şam'da veya Kutsal Beldelerde karşılayabileceği fikri ağır basmaya başladı.

Öte yandan, halkının maruz kaldığı suiistimallere son vermek için savaşmayı bırakma kararı aldığından beri, Doğu'ya yerleşme fikri zihnini meşgul ediyordu. Onun için Doğu, İslam'ın kutsal beldeleri olan Mekke ve Medine'ye yaklaşmak anlamına geliyordu. Bu talebi, Fort Lamalgue'deki tutukluluğu sırasında tercümanı Albay Eugène Daumas'a defalarca yinelemişti, ama nafile. Mekke istikameti, Fransız Savaş Bakanlığı yetkilileri arasında endişeye yol açıyordu. Zira Emir'in her yıl oraya giden birçok Cezayirli hacı ile temasının, zorlukla barıştıklarını hissettikleri bir ülkede sorun yaratabileceğini tahmin ediyorlardı.

Bruno Etienne'e göre, "Aralık 1852'de canının çok sıkıldığı Bursa'ya yerleşen Emir'e, Arap ortamında rahat edeceği ve varlıklı kuzenleri Boullad'ların kendisine hizmet ve ortaklık teklif edebilecekleri Şam'a gitmesini tavsiye eden Boullad'dı."¹¹⁷ Bu rivayet doğruysa, Boullad, henüz Bursa'ya gelmediği halde Emir'in sözde tecridini kırmak yerine ailesine ve kabilesine yakınlaşmaya çalışmış olmuyor muydu?

Emir'in Şam'a nakledilmesini talep etmeye daha fazla iten bir başka sebep de, annesi ve karısı Kheira'nın Mekke'ye hacca giderken karşılaştıkları zorluktur.

Tarihçi Ebu'l-Kasım Sadullah'a göre, Şam'daki çok sayıda Cezayirli mülteci, muhtemelen Emir'i Şam'a çeken bir müknatis görevi üstlendi. Emir, 1826 yılında ziyaret ettiği bu şehri sömürge dönemi öncesinde biliyordu. Hac seyahati sonrasında ziyaret etmek için yolunu değiştirdiği ve mensup olduğu Kadiriye tarikatının manevi liderinin kabrinin bulunduğu Bağdat'a yerleşmek istemesi daha mantıklı olurdu. Şam, kendisine daha cazip gelmekteydi. Zira iklimi Mu-

¹¹⁷ Etienne Bruno'nun Toulon'da 15 Ocak 2005'de verdiği konferans.
<https://gw.geneanet.org/aractingi?lang=en&pz=farid+elie&nz=aractingi&ocz=0&p=georges+charles&n=bullad>

asker'inkini andırıyordu; şehirde önemli miktarda Cezayirlinin bulunması da orada Cezayir şehirlerindekiye yakın bir atmosfer meydana gelmesine yol açmıştı. Nihayet Şam'da herkes onu tanıyor ve hürmet ediyordu. (Saadallah A., 2015, T5, s. 537)

Hem Fransa'nın hem de Babiali'nin Şam'a muhtemel bir nakil konusunda fikir beyan edebileceğini bildiği için, Emir Abdülkâdir, kendisini Babiali'ye çok daha yakın hissetse de, her iki tarafla da iyi ilişkiler içindeydi. Konuyu gündeme getirmek için bir fırsat bekliyordu.

Nitekim Fransız İmparatoru ile temaslarını sürdürdü, hediyelerine, kendisine gönderdiği üç "safkan" Arap atı aracılığıyla daha da değerli hediyelerle karşılık verdi. III. Napolyon'un planladığı İstanbul ziyaretinden haberdar olunca, padişaha bir mektup göndererek, hem Zat-ı Şahanelerini hem de 20 Mart 1855'te gelecek olan büyük misafirini selamlamak için izin istedi. Mektubunda, her iki şahsiyetin de programlarının yoğun olacağı dikkate alınarak bir mutabakata varılması halinde yola çıkabileceğini belirtti. Babiali, onun talebine olumlu cevap verdi.

Padişah, 13 Nisan 1853'te Emir tarafından gönderilen ve İmparator Louis Napolyon'un tahta çıkış törenine katılmak üzere Fransa'ya gitme izni talep eden başka bir mektuba da olumlu yanıt vermişti. Mektupta açıklanan resmi gerekçe, esasen İmparator'dan dört teğmenini ve vaktiyle kendisiyle birlikte savaşmış olup da hala hapiste olan yüz adamını serbest bırakmasını istemek olan gerçek nedeni gizlemişti. Emir, Sultan'a gönderdiği talep mektubunda, teşebbüsünün gerçek sebebini kendisine açıklarken, bunları her düşündüğünde içini büyük bir hüznün kapladığını ve bunlara bir çare bulamadıkça sakin olamayacağını ifade etmişti.

Taleplerine hem Fransız hem de Osmanlı tarafından verilen olumlu cevaplara rağmen, Emir'in neden sonunda Fransa'ya gitmediğini bilmiyoruz. Kırım Savaşı'nın patlak vermesinin, Paris gezisinin bu iptaliyle bir ilgisi olabilir. Yine de, üçüncü defa teşebbüste bulunması daha doğru olacaktı.

Bursa depremi:

Bursa'ya 240 km uzaklıkta, aynı vilayette bulunan Kemalpaşa kasabasında meydana gelen yıkıcı depremden birkaç gün sonra 28 Şubat 1855'te Richter ölçeğine göre 7,5 büyüklüğündeki deprem Bursa'yı salladı. Bursa ve çevresinde ciddi yıkımlar kaydedildi. Can kaybı üç yüz kişi olarak tespit edildi. Binlerce ev yıkıldı ve tarihi eserler ağır hasar gördü. Yangın daha sonra evlerin çoğunun ahşaptan inşa edildiği kentte yayıldı ve birçok ölüme neden oldu. 28 Şubat'ta Richter ölçeğine göre 7 büyüklüğünde yeni bir artçı sarsıntı kaydedildi. Bursa'nın Mudanya limanı Gemlik bölgesini etkileyerek 1.300 kişinin hayatını kaybetmesine neden oldu.¹¹⁸

Sonraki günlerde çok sayıda artçı sarsıntı kaydedildi. En önemlileri 2 Mart'a kadar devam etti. Evlerini terk edip bahçelere sığınan Bursa ve yöresi sakinlerini genel bir korku sardı.

Emir, Bursa'da ailesiyle birlikteydi. Herkesi tahliye edip çiftliğe getirdi ve aile üyeleri ve arkadaşları arasında can kaybı olmadığı için Allah'a şükretti. Hasar çok büyüktü ama sevdiklerini en çok korkutan şey gece gündüz devam eden artçı sarsıntılardı. Daha sonra ikametgâhını Şam'a nakletme kararı aldı. Fransa'ya gitmek istediğini Bursa valisine ve Fransız konsolosuna haber verdi; İstanbul'a bir gemiyle gitmek üzere Mudanya'ya geldi. 1 Temmuz'da İstanbul'a hareket etti. (1 Zilhicce 1271 H.)

Emir'in Marsilya'ya gelişi ve kolera:

Hicri 15 Zilhicce 1271 tarihinde Emir, kolera salgınının olduğu Marsilya'ya geldi. Emir, oğlu Muhammed'e

¹¹⁸ https://fr.qwe.wiki/wiki/1855_Bursa_earthquake

yazdığı mektupta, kendisinin de hastalığa yakalandığını, ancak hafif geçirdiğini bildirdi. Mektubuna çocuklarına olan sevgi ve hissiyatını dile getirdiği bir de şiir ilave etmişti.

Bellemare, Emir'in yakalandığı kolerayı hafif geçirdiğini tipini teyit etmekte ve bize, Uluslararası Sergi'ye katılan ve onun Marsilya'daki olduğunu öğrenen Cezayirli kabile reislerinden oluşan bir heyetin kendisini ziyarete geldiğini söyler: Orada onu başka bir tehlike bekliyordu. Zira Abdülkâdir, Marsilya'ya ayak bastığında koleraya yakalandı. Güçlü yapısı, uzun acılarla zayıflamış olmasına rağmen, marazın şiddetine galip geldi ve birkaç gün sonra, Evrensel Sergiyi ziyaret ederek Cezayir'e dönen bir grup Arap reisini kabul etti. (Bellemare, 1863)

Emir, Napolyon ile Sivastopol'un zaferini kutluyor

8 Eylül 1855'te Paris'e geldi. Ayağının tozuyla, Sivastopol'un müttefiklerin eline geçtiğini haber aldı (11 Eylül 1855). "Katedralden ayrılırken Paris halkı ona sıcak bir alkışla teşekkür ediyor! (Olmı A., 2011) Emir, Sivastopol'un alınması vesilesiyle Notre-Dame'da düzenlenen Te Deum'a (Şükran Ayini) da katıldı.

Bellemare bu olayla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermektedir: "Telgraf, Karadeniz'in kraliçe kentinin nihayet yenik düştüğü haberini getirdiğinde Abdülkâdir Paris'teydi. Birkaç gün sonra İmparator, ordularının başarısı için şükür duası etmek üzere Notre-Dame'a gitti. Savaş bakanı Mareşal Vaillant, Emir'in bu dua etkinliğine gelmesini ve Fransa ve hükümdarının Tanrı'ya sunacağı şükür duasına katılmasını istedi; ama aynı zamanda da, bir yandan Abdülkâdir'in henüz geçirmekte olduğu hastalığından ve diğer yandan dini ilkelerinin katılığının onun Hıristiyan ibadetinin usullerine riayetini engelleyeceğinden endişe ediyordu. Mareşal, dini duygularını rencide etmemek için, istek ve arzusunu Emir'e bizim iletmemizi rica etti. Görevimizin amacını kendisine açıkladığımızda da: "Hıristiyanların mabedine gitmemin Sultan'ı (Napolyon) memnun edeceğimi mi düşünüyorsunuz?" dedi.

-Şüphesiz.

-Öyleyse gidiyorum.

Sivastopol'un ele geçirilmesinin onuruna düzenlenen Te Deum'da hazır bulunanlar, solgun, hastalığa yenik düşmüş Abdülkâdir'in, Savaş Bakanı'nın emir subaylarından biri olan Komutan de Fénelon'un koluna yaslanmış bir halde bu beklenmedik gelişinin yarattığı muazzam etkiyi hiç unutmuyacaklardır. Öte yandan, Her şeyi anlayacak kadar harika bir sezgiye sahip olan insanlar da, Fransa'nın bu eski düşmanının kendi zaferlerinin sevincine katıldığını görmekten çok etkilendiler ve kiliseden ayrılırken ona sıcak bir alkışla teşekkür ettiler. (Bellemare A., 1863)

Emir, Paris'teki 1855 Evrensel Sergisine davet ediliyor:

Emir, Paris'te, dünyada ikinci ve Fransız topraklarında ilk kez düzenlenen Evrensel Sergiyi ziyaret etmeye davet edildi. Sergi, 15 Mayıs-15 Kasım 1855 tarihleri arasında Champs-Élysées'de gerçekleşti. Sanayi ürünleri, tarım ve güzel sanatlar üzerine odaklanan bu sergide yaklaşık 24.000 katılımcı yer aldı. Pek çok icat sunuldu: Foucault'nun sarkacı, Bay Loysel'in kahve filtre makinesi, Christofle firmasının kendisine büyük bir servet kazandıran ve bronz üretimi için aldığı galvanoplasti tekniği, hatta Singer dikiş makinesi¹¹⁹, lokomotifler, elektrikli çekiciler, hidrolik motorlar, yük taşıma makinaları, vantilatörler, rüzgar tünelleri, buharlı gemi modelleri, ormancılık endüstrisi için makinalar, ekiciler, biçerdöverler, biçme makinaları, muhtelif pulluk çeşitleri... Emir, tüm dünyanın teknolojik yeniliklerinin ve elde edilen bilimsel gelişmelerin bir araya toplandığı bu fuarı kesinlikle ziyaret etmek istiyordu.. Emir, tarım makinelerinin ilk ürünlerinin yanı sıra sergilenen bazı sanayi ürünlerine de büyük ilgi gösterdi.

119 <https://www.marcmaison.fr/architectural-antiques-resources/exposition-universelle-de-1855>.

“Bir süre sonra Abdülkâdir Evrensel Sergiye gitti. Deniz kenarındaki devasa galeriye girdiğinde yüzünde gözle görülür bir duygu belirdi. Gözlerinin önünde çalışır vaziyette ve insanın emeğini takdire şayan bir mükemmellikle çoğaltan bu sayısız makineyi görünce: “Burası,” dedi, “Tanrı'nın nefesiyle canlanan zekâ'nın sarayı.”

En çok ilgisini çekenler, genel olarak dokuma tezgâhları ve dikiş makineleri gibi demirden yapılmış makinelerdi. “Uzun bir süre Cezayir ürünleri sergisinin önünde ve nihayet taç elmaslarının önünde durdu: ‘Çok güzeller’ dedi, ‘ama onları giyen onları daha da güzelleştiriyor. (Bellemare A., 1863)

Daha sonra Emir, Güzel Sanatlar'a ayrılan bölümü ziyaret etmeye davet edildi. Organizatörler kendisine, ressam Horace Vernet'in askerlerin ifadelerine dayanarak yaptığı ve Zmala'sının¹²⁰ alınmasını temsil eden yağlıboya tablosunu sundu. Emir daha sonra rehberine dönerek, “Sizi kaç kere yendim. Öyleyse neden sadece bunu resmettin?”. (Bessaieh B., 2007)

Beş milyondan fazla insanın ziyaret ettiği sergi, açılışında İngiltere Kraliçesi Victoria'nın, Saxe-Coburg Prensi Albert'in, daha sonrasında Japonya'nın genç Prensi Tokugawa Akitake'nin ve Emir Abdelkader'in katılımıyla gerçekleşti.

Emir'in ziyareti rehber eşliğinde olduğu için, tarım fuarında standı olan Cezayirli doktor Muhammed Ben Chaoua'yı kesinlikle görmedi. Muhammed Ben Chaoua, Cezayir geleneksel tıp ekolünün en büyük doktorlarından biri olarak kabul edilebilir. 19. yüzyılın başlarında Cezayir'de doğdu. XIX. yüzyılın kırklı yılları başından itibaren Cezayir'deki Dey hastanesinde her sabah yaralıların vizitlerine katıldı. Dey hastanesindeki doktorlar tarafından “Cezayir'in en ünlü tabibi” olarak kabul edildi. Onun bilgisinden etkilenen Cezayir'deki Dey Hastanesi'ndeki Fransız askeri doktorlar, tıbbi muayenelere kendileriyle birlikte katılmaları konusunda ısrar ettiler, Fransızca bilmediği için ona bir tercüman sağladılar. Armand Adolphe “Medikal Cezayir” adlı kitabında

¹²⁰ Emir Abdülkâdir'in Cezayir'deki kampı.

(Armand A., 1854) bundan uzun uzadıya bahseder: “İhtisas yapmak üzere Dey kliniğine kabul edildi. Baron de Larrey’i¹²¹ muayene ziyareti sırasında cerrahi yeteneğini kanıtladı. Larrey onu “Cezayir’deki ilk tabip” olarak tescil eden bir patent mektubu verdi. “Patolojik fizyolojisinin ana fikri, tüm iç hastalıkların beyinde başlaması ve art arda splanknik boşluğu olan organlara ve uzuvlara yayılması esasına dayanır. (Armand A., 1854)

Ben Chaoua, aynı yılın Eylül ayı başlarında gerçekleşen 1855 Champs Élysée Bahçe Bitkileri Sergisine katıldı. Dönemin Toulouse gazetesi bu katılımı şu ifadelerle yorumladı: “Mağribi doktor Sid Muhammed Ben Chaoua, kendi adına, bilimde ve uygulamalı terapide belki de çığır açacak olan Arap ilaçlarının listesini mukayeseli bir ilave ile tamamlıyor.”¹²² Cezayir’de topladığı 374 şifalı bitki koleksiyonunu sergilemişti.

Tuileries’de akşam yemeği:

Seçkin bir misafir olarak Emir, Paris’teki bu son ziyareti sırasında İmparator III. Napolyon tarafından resmi bir akşam yemeği için Tuileries’e davet edildi. Bu münasebetle, Şam’a yerleşme arzusunu kendisine ilettili. Léon Roches’un yazışmalarına dayanarak, Bruno Etienne, İmparator’un “Emir’in Şam’a yerleşme fikrini kabul ettiğini” yazar.

Şam’daki Fransız konsolosuna kabulü için talimat verilir. Harbiye Nezareti de, ailesini ve bazı arkadaşlarını Mudanya’dan Beyrut’a götürmek üzere kendisine bir tekne sağlamakla görevlendirilir.

121 Dominique-Jean Larrey, Baron Larrey (1766-1842) acil tıbbın babasıdır, Büyük Ordu Baş Cerrahidir

122 Journal de Toulouse, no 238, Cuma, 7 Eylül 1855.

Emir, 6 Aralık 1855'te Fransa'dan ayrılır. Bellemare bu konuda şöyle söylüyor: "İmparator tarafından Bursa'daki ikametgâhını Şam'a nakletmesine izin verilen Abdülkâdir, Marsilya'dan bir gemi ile hareket etti. Önce İstanbul'a, oradan da Beyrut'a gidecek olan gemi, Emir hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar beklemek zorunda kaldı." (Bellemare A., 1863)

İstanbul'a döndüğünde, depremden sonra ikametgâh değişikliği talebini Babıali'ye iletti. Talebi kabul edilmiş ve Şam'ın Osmanlı valisi Mahmud Nedim Paşa'ya Emir ve ailesine layık bir konut tahsis edilmesi ve onu karşılamak için gerekli hazırlıkların yapılması talimatını verilmişti. Bazı idari sorunları halledip çeşitli şahsiyetlere teşekkür edip vedalaştıktan sonra Bursa'ya döndü.

Beyrut'a hareket

5 Rabiülahir 1272 H.'de Emir, kendisini, ailesini ve arkadaşlarını Beyrut'a götürmek üzere İmparator Napolyon'un kiraladığı teknenin beklediği Mudanya limanı istikametinde Bursa'dan ayrıldı.

Oğlu Muhammed Paşa'ya göre 200 kişi Beyrut'a gitmek üzere tekneye bindiler. Kara yoluyla Şam'a gitmek üzere yola çıkmış bulunan Emir'i takip etmek isteyen Cezayirliilerin sayısı yüz kişiden fazla idi.

Beyrut'a vardığında onu coşkulu bir şehir bekliyordu. Ben Salem, yüzlerce süvarinin başında, kendisini görkemli bir şekilde karşılayan Beyrut'un Osmanlı valisi ve Beyrut'taki Fransız konsolosu ile birlikte Beyrut limanına gelmişti.

Haber tüm Lübnan ve Suriye'ye yayılmıştı. Emir Aslan¹²³, Dürzi liderleri ve şeyhleri ona Lübnan dağında çok sıcak bir şekilde karşıladılar. Emir'in alayı ilerlemekte güçlük çekiyordu. Dürziler ona gösterişli bir karşılama töreni yaptılar: Bir yandan şeref kıtaları geçiyor, bir yandan onuruna tüfeklerle ateş ediliyor, bir yandan da ilahiler söyleniyordu.

123 <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-sekib-arслан> (Çev.)

Beyrut'ta yaşayan Albay Churchill, Emir ve arkadaşlarının onuruna büyük bir akşam ziyafeti hazırlamıştı. Emir, ısrarı üzerine geceyi onun evinde geçirdi. Dürzi liderler Emir'i birkaç gün misafir etmek istediler, ancak Emir özür diledi ve teşekkür etti. Vedalaşma sırasında Dürzi Emiri Emin Arslan söz alarak, "Ey yiğit Emir, mükemmel şöhretin âlemi tezyin eyledi ve yeni doğanından yetişkinine herkesçe malum oldu. Gönüllerimiz, sizden haber alıp mücadele ve eylemlerinizi hakkında bilgi edinince huzur buluyor; bugün de sizi gördüğümüz için bahtiyarız ve sizi gördüğümüz için sevincimiz çok büyük." Emir, Albay Churchill'e teşekkür edip vedalaşırken, şiirsel göndermelerle dolu mükemmel bir Arapça ile teşekkür etti. (Muhammed P., 2012)

Emir'in Duma'da Karşılanması:

Emir, ailesi ve arkadaşlarının bulunduğu alay Şam'a yaklaştığında, Osmanlı valisi Mahmud Nedim Paşa, askeri yetkili İzzet Paşa, yöneticiler, şehrin eşrafı, ulema ve diğer zevat, Beyrut yolu üzerinde bulunan ve Şam'a yaklaşık 10 km. mesafedeki Duma'da yola çıktılar. Çevre köylerin sakinleri de Duma'da toplandı, böylece konvoy daha da büyüyerek, Salahiye'ye kadar uzadı. Bu büyük alayın başında Emir, önce Şeyh Muhyiddin İbn'ül-Arabi'nin türbesine ziyaret etti. Bilahare dinlenmesi için kendisine tahsis edilen İzzet Paşa konağına vasil oldu. Vakayinameler, gerek Emir Abdülkâdir'in heybeti gerekse refakatçilerinin çokluğuyla, Şam'a girişinin son iki asırda hiçbir şehzade tarafından yapılmadığını bildirmektedir. Emir daha sonra geniş ailesini karşılayabilecek bir yer seçmek için vali ile çıkmış, tercihini El Kabakibi'nin evinden yana kullanmıştır. Burası Devlet Konukevi kullanılmakta olan ve bir kapı ile ayrılmış iki evden

oluşuyordu. Vali, burasının boşaltılması ve idari bina görüntüsünden kurtarılarak eski haline getirildikten sonra Emir ve ailesinin oraya yerleştirilmesi talimatını verdi. (Muhammed P., 2012)

Emir daha sonra Sadrazam, Mustafa Reşid Paşa'ya, Şam'a geldiğini bildirmek ve Babiali'nin talebini kabul ve yerleştirilmesini kolaylaştırma hususunda gösterdiği tüm çabalar için bir teşekkür mektubu yazdı. Çok gecikmeden gelen cevap H. 12 Şevval 1272 tarihinde Mücahid Emir'e hitaben yazılmıştı (Mohammed P., 2012).

Bellemare'a göre, Emir "aralarında 27 kişilik ailesinin de bulunduğu 110 kişilik bir kabile ile Aralık 1855'in başında Şam'a geldi. Çok geçmeden, bunlara yüz kişi daha ilave oldu. Bu son gelenler, Emir Bursa'dan ayrılırken, kendisine tahsis edilen evden istifade imkânı bulamayıp, karayoluyla gelerek kendisine katılan kişilerdi. Demek ki Emir'in maiyetinde yaklaşık 200 Mağripli vardı; ama Şam'a vasil olduğunda, 500 kişinin daha toplanmış olduğunu gördü. Bunlar, sürgündeki eski halifesi Ben-Salem'in peşinden gidenlerdi... Bu ilk gruba kısa süre sonra, Cezayir'de kendisine hizmet ettikten sonra, yeni ikametgâhında onunla buluşmaya ve kendisinin satın aldığı ya da onların daha önce kiraladıkları arazilere yerleşmek üzere gelen belirli sayıda eski asker eklendi. Dolayısıyla, daha o zamandan, 1860 Temmuzunda, Abdülkâdir'in, Cenabı Hakk'ın kendisine lütfettiği kurtuluş misyonunu yardımlarıyla gerçekleştirebileceği yaklaşık 1.200 kişilik bir kuvvete nasıl sahip olduğunu görebiliriz.

Emir'in kaderinde artık yeni bir sayfa açılmak üzereydi.

Gilgling

graffi

Ageron Charles-Robert, Abd el-Kader souverain d'un royaume arabe d'Orient. In: Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée, n°8, 1970, Unica.

Aire (d') Marie, Abdelkader, quelques documents nouveaux, Imp. Yver et Tellier, Amiens 1900

Albert Gabriel, Une capitale turque, Brousse/Bursa, Syria. Archéologie, Art et histoire Année 1963

Armand Adolphe dans son livre «Algérie médicale » ; Masson Ed, Paris, 1854

Azan Paul, Conquête et Pacification de l'Algérie, 1933

Badem Candan, The Olloman Crimean War, 1853- 1856. Boston, Brill, 2010,

Baptistin Poujoulat, Voyage en Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte, Bruxelles, N .J . Wouters et cie, 1841

Benmansour Hacène, Emir Abd El Kader, Autobiographie, traduite en français, Dialogues Editions, Paris- 1995

Bessaieh B., L'Emir Abdelkader, vaincu mais victorieux, Enag Ed, Alger 2007

Boucher de Perthes Voyage. 1855 Paris: Treuttel et Wurtz, Derache, Dumoulin, V. Didron

Bouyerdane A, L'Emir Abde el Kader à Pau, exemples d'un dialogue religieux du XIXe siècle, Studia Islamica, nouvelle édition/news séries, 2, 2011

Churchill Ch.-H., La vie d'Abd El Kader, traduit par M. Habart, Anep ed., Alger 2006

Cornac Sylvain Henry, L'Émir Abdelkader et les ottomans : l'itinéraire du dernier grand ayan de Damas (1832-1865), Thèse de doctorat en Histoire, Univ. du Québec Montréal, 2018

Daumas et Fabar, Op., Cité, p. 143, voir note de bas de page n°404

Du Plessis M. A., Les Arabes à Amboise, Mémoires de la Société des sciences et es lettres de la ville de Bois, T 5, Blois 1856

Dugat Gustave, Le livre d'Abd-el-Kader intitulé : Rappel à l'intelligent, avis à l'indifférent : Considérations philosophiques, religieuses, historiques, etc. traduites avec l'autorisation de l'auteur sur le manuscrit original de la Bibliothèque impériale par Gustave Dugat, Paris, Librairie de l'Institut, 1858

Dupuch A., Abd El Kader au château d'Amboise, Bordeaux, H. Faye et Bordeaux, Suwerinck, 1849, réédité chez Ibis Press, 2002

El-Djazair (Cezair) dans les archives ottomanes, Tika Ed, 2018

El-Salabi Ali Mohamed, Lutte du peuple algérien contre la colonisation française, Dar El Izza oual Karama Ed, 2e ed 2019

Emerit M., La crise syrienne et l'expansion économique française en1860. Revue historique, 1952

Etienne Bruno et Pouillon François, le magnanime, 2003 Etienne Bruno, Abdelkader, Pluriel Ed, Barzakh Ed, 2012

Fairley J. Lewis, The Ressources of Turkey Considered with Special Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire, Londres, Longman etc., 1862

Feulvarc'h Alexis, Abd-el-Kader en France, connaissances et savoirs, Ed France 2016

Gabriel A., Capitale turque Brousse, Bursa, Ed. E. de Boccard, Paris 1958

Girardin (de) E., Question de mon temps 1836-1856, T II, Serriere, Paris, 1856

Ibn Battuta, Voyages. De la Mecque aux steppes russes, François Maspéro Ed, Paris 1982

Kaddache M., L'armée de l'Emir Abdelkader; Rev. Ethakafa, n ° spécial 75, mai-juin, Alger 1983; Alger

Kaddache M., Rev d'Histoire, Centre National d'études historiques, n ° spécial; Ed SNED, Alger 1983

Kateb Kamel, « La gestion administrative de l'émigration algérienne vers les pays musulmans au lendemain de la conquête de l'Algérie », Population, 52e année, n° 2, 1997

Kateb Y., Abdelkader et l'indépendance algérienne, Sned Ed, Alger 1983

Khawam René, Lettre aux Français, traduction intégrale sur les manuscrits originaux par René R. Khawam, Paris, Édition Phébus, 1977

Khiati M., L'Emir Abdelkader et les minorités, Ac.com, sous presse

Khiati M., Les droits humains en Algérie pendant l'occupation française, Forem Ed, Alger 2011

Levallois Michel, D'Amboise à Damas, rencontres et convergences entre Abdel-Kader et le saint-simonien Ismayl Urbain, Presses de l'IFPO, 2012

Mahmoudi M., L'Emir face à la soldatesque coloniale, Publibook Ed, Paris 2000

Mhibel Isma, Relations de l'Etat ottoman avec l'Emir abdelkader El-Djazairi (1853-1883), Univ Alger 2

Mohammed Pacha, Touhfet Ez-Zair, T2, Dar El-Waiï, Alger 2012

Olmi Alain, Napoléon III et Abd el-kader. Histoire d'une amitié, Organisation Culture et Solidarité - Au profit de l'Œuvre d'Orient, le 5 mai 2011 - Mairie du XVIème arrondissement de Paris,

O'Quin P., Mémorial des Pyrénées, numéro du 12 juillet 1848

Rager J.-J, Les Musulmans algériens en France et dans les pays islamiques, Annales Année 1950

Roset Cl. A. et Carette E., Algérie, Hoefner Ed, 1885

Saadallah A., Histoire culturelle de l'Algérie, Alem El-Maarifa, 2015

Saidouni N., Attitude de l'Emir du reste du pouvoir ottoman, Majellet Ettarikh, numéro spécial, 1er semestre 1983

Strange, The Lands of the Eastern Caliphate, 1905 Tenac V., Histoire de la Révolution de 1848, Paris 1850

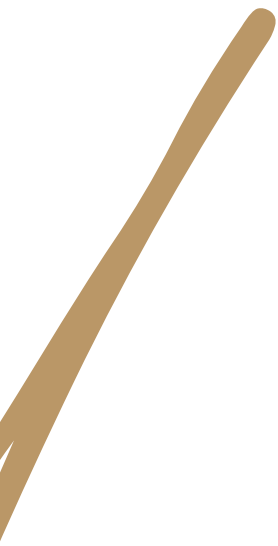
Vatin N. et Veinstein G., le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, les dépositions et avènements des sultans ottomans. XV»-XIX» siècle, Fayard, 2003.

Viel Castel (de) Horace, Mémoires sur le règne de Napoléon III, texte intégral présenté et annoté par Éric Anceau, R. Laffont, « Bouquins », 2005

Vigoureux Claude, Napoléon III et Abd-el-Kader, Napoleonica. La Revue 2009/1 (N° 4) William George Frederick Howard Earl of Crailisle, Dimy in Turkish and Greek Waters, Boston, Hickling, Swarn and Brown, 1855

Yacono Xavier. Les prisonniers de la smala d'Abd el-Kader. In: Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée, n°15-16, 1973. Mélanges Le Tourneau. II. Yver G., Les correspondances du capitaine Dumas, El-Maarifa Ed, Alger 2008

e/ke

Ambassade de France
à Constantinople

Cherbourg le 4 novembre 1852

Monsieur le Ministre

Monsieur le Ministre, j'ai
été chargé l'honneur de vous par mon Gouvernement
de faire à la Sublime Porte des ouvertures
afin de solliciter son concours pour la fondation
d'un Collège à Bursa en l'honneur d'Osman.
J'ai obtenu le Grand Vizir en son nom de l'assentiment
favorable que la Sublime Porte m'a fait
avoir sur votre demande, et qui m'a
aussi désigné. Elle m'a même la lettre de l'Empereur
concernant l'ouverture que je vous ai présentée, sous toutes
les explications à la fois au Collège de Bursa, et
l'avis sur le même objet. Je vous prie de vouloir
bien en informer votre Gouvernement.

Après l'annonce de son contentement

En l'honneur de l'Empereur
1. HR 92/4087

İ.HR.00092

EK 3: Fransa Büyükelçisi Lavalette'in Osmanlı Hariciye Bakanına, Emir Abdülkâdir 'in Bursa'ya yerleştirilmesiyle ilgili mektubu (2 Kasım 1852)

4487

action à la commission du gouvernement
de la Mecque, le Sultan, et
de son sein, commission s'est peut être donné
surtout sous desre à une œuvre qui honore
les deux Parties qui y auront concouru

Par la suite, Monsieur
le Ministre, l'approbation de ma haute
considération

Lavigne

Ek 5: Emir'den Osmanlı Sadrazamına, bazı akrabaları için emekli ma- aşı talep eden mektup.

AMERICAN EMBASSY
CONSTANTINOPLE

No. 254.

Aide-Mémoire.

Le Gouvernement Français a appris qu'Emir Omar, fils d'Abdel Kader, citoyen français, a été condamné à mort ou a déjà été exécuté à Damas et qu'un fils cadet, Emir Tahir, a été condamné à dix ans de travaux forcés. Comme le Gouvernement Français prend un vif intérêt au bien-être des fils d'Abdel Kader, il sera péniblement affecté s'il apprenait que ces condamnations ont été exécutées.

Sur la prière du Gouvernement Français, l'Ambassade d'Amérique a reçu de son Gouvernement l'instruction de porter ces bruits à l'attention de la Sublime Porte et de lui en signaler la gravité, si les faits ont été rapportés exactement.

L'Ambassade a aussi reçu l'instruction de prier la Sublime Porte de lui fournir aussitôt que possible copies des jugements concernant ces deux personnes et de rappeler à la mémoire de la Sublime Porte la demande de la copie du jugement dans le cas du prêtre français Bazeray (Voir Note Verbale No. 1430 du 6 mai 1916, de cette Ambassade.)

Le 8 Juillet 1916.

HR. 583

2424/27

HR SYS.02424.00027.001

Sublime Porte

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
CHAMBRE DES CONSEILLERS LÉGISLÉS

Les Conseillers Législs	Le Directeur	L'Adjnt

N° 37535

88. 10e Verbal

à
l'Ambassade des États-Unis
d'Amérique

En réponse à la Note

Verbal que l'Ambassade des États
Unis d'Amérique a bien voulu lui
adresser en date du 30 Octobre 1903,
N° 1903, relatif aux prétentions
des États français en ce qui concerne
la nationalité des Soudais Anars et
Tadris, le Ministère Il croit devoir re
lever que le point de vue de la Subl
Porte sur la nationalité ottomane
des Algériens se trouve dans l'Ex
a été déjà suffisamment exposé

2 vrs
(2196 bis f)

HR 4155/150

46/16

1 1

Ek 7: Osmanlı Hariciye Nezaretinin ABD Büyükelçiliği Sözlü Notasına Cevabı

Bur. en 28 Ocak en 28 Nov 1912

no 26 791/102

Cher si you est plus tard
entièrement des nouvelles de la santé
de je salue vous avec toute la
fierté possible, et je lui de faire vous
que je ~~posséder~~ que la vie
de l'école et dans une en Algérie
sur le 18 français, ~~particuliers~~

monseigneur de l'école algérien

de Turquie pour ce faire vous

de je salue de la d. de l'école

vous salue de votre succès et que

particuliers ^{de la} ~~particuliers~~

monseigneur de l'école algérien

de je salue de votre succès et que

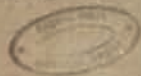
particuliers de l'école algérien

et salue de votre succès et que

de l'école algérien de l'école algérien

particuliers de l'école algérien

Bur. en 28 Ocak

Je vous salue de votre succès et que

Sublime Porte
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
CHAMBRE DES CONSEILERS LÉGISLÉS

Le Conseiller Légal	Le Directeur	L'Adjoint

N° 37555

88

il s'agit pas encore signé le projet
annexé à la Loi sur les Français, et par
tant alors que les Français n'étant
pas autorisés à acquiescer des individus
Tous ces faits prouvent surabondamment
que She Abdul Kader ~~est~~
^{est un Français} ~~est un Français~~
^{est un Français} ~~est un Français~~
tous ces faits sont de l'off. Français et
sont de l'off. Français
d'origine, ses descendants ne peuvent
donc appartenir qu'à cette nationalité
nationale qu'ils ont ^{doivent} ~~ont~~ ^{acquise} ~~acquise~~
jusqu'à ce qu'ils l'aient abandonnée
et en conformité des dispositions
ad hoc de la loi Ottomane.

2vk
(1348 bor)
HR.HMS.İSO

46/16

